

821
C-96

*Ҳаср
гулшани*

Хайригун СУЛТОН

ОДАМЛАРДАН ТИНГЛАБ ҲИКОЯ

821
С-96

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
«ИЖОД» ЖАМОАТ ФОНДИ

*Наср
гулшани*

Хайриддин СУЛТОН

Одамлардан тинглаб ҳикоя

Ҳикоялар

-2443-

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

ТОШКЕНТ
«АДАБИЙОТ»
2020

УЎК: 821.512.133-3
КБК: 84(5Ў)6
С 96

Султон, Хайриддин.
С 96 Одамлардан тинглаб ҳикоя [Матн]. Ҳикоялар/Х. Султон.
– Тошкент: «ADABIYOT» нашриёти, 2020. – 400 б.

ISBN: 978-9943-6472-1-3

Ҳассос шоиримиз Ҳамид Олимжон:
“Одамлардан тинглаб ҳикоя,
Ўсар эди шоирда ғоя”, –
деб ёзганида мутлақо ҳақ эди.

Таниқли адиб Хайриддин Султоннинг кўлингиздаги китоби ўттиз битта янги ҳикоядан иборат. Тўпламга киритилган ҳаётномаларни муаллиф тўқиб чиқарган эмас, у фақат одамлардан эшитган ва бор ҳолида қоғозга туширган, холос.

Ҳар бир қаҳрамон тақдирида шундоқ ёнимизда яшаётган турли инсонларнинг тарихи ва қисмати, бахтию бахтсизлиги, қувонч ва қайғуси ўзининг бадиий ифодасини топган.

УЎК: 821.512.133-3
КБК: 84(5Ў)6

*Китоб Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
«Ижод» жамоат фонди ҳомийлигида чоп этилди.*

ISBN: 978-9943-6472-1-3

© Хайриддин СУЛТОН, 2020
© «ADABIYOT», 2020

БИР САТР ВА БИР КИТОБ ТААССУРОТИ

Умр ўтган сайин инсондан узоқлашиб борадиган, айна пайтда ҳаёт чархида сайқал топиб, одамнинг қалбидан чуқур ва мустаҳкам жой оладиган соғинчли хотиралар ҳамиша азиз ва қадрлидир. Болаликдаги, ёшлик пайтингиз ва ўрта ёш даврларда кўрган, таниган-билган, ҳамсуҳбат бўлган кишиларингиз, ёру ошнолар, бегоналар, турфа хил қиёфалар...

Наинки ана шу сиймолар, балки қачондир ўқиган севимли китобларингиз, мактаб партасида ёд олинган шеърий сатрлар, димоғингизда хиргойи қилиб юрган ашулалар бора-бора қадрдон ҳамроҳларингизга айланиб қолганини ҳам сезмай қолар экансиз. Орадан неча йиллар ўтиб, турмуш ташвишлари аро тасодифан ана шундай бир хотира парчасига дуч келсангиз, беихтиёр чанг босган олис умр йўллари хаёлингиз кўзгусида чарақлаб ёришиб кетгандай туюлади.

Дилбар шоиримиз Ҳамид Олимжоннинг “Ўзбекистон” қасидасини бундан эллик йиллар аввал биз, саккизинчи синф ўқувчилари Сариосиё пахтазорларида бир-биримизга завқланиб айтиб юрардик. Шундан буён қанча сувлар оқиб ўтди, мустабид тузум, ёлғон-сохта таълимотлар заволга юз тутди. Аммо “Ўзбекистон” қасидаси, бу латиф ва сеҳрли сатрлар, бу гўзал шеърият ҳамон яшаб келяпти.

Бу мулоҳазаларни мен бежиз ёзаётганим йўқ. Таниқли адибимиз Хайриддин Султоннинг янги китоби кўлёмасининг биринчи варағини очар

эканман, ўша шеърдаги болалиқдан ошно ва қадрдон “Одамлардан тинглаб ҳикоя” деган сатрга кўзим тушди. Ўқиганим заҳоти, худди бир пайтлар бир партада байт талашиб, шеър айтишган, кўпдан буён кўришмаган синфдош дўстим билан юзма-юз учрашгандай ажиб ҳолатга тушиб қолдим.

Мана шу биргина сатр кўнглимнинг туб-тубида хира торта бошлаган олис хотираларни уйғотиб юборгандек, уларга қайтадан жон ато этгандек бўлди.

Дарҳақиқат, улуғ устозларнинг завол билмас ижоди давру замонларнинг синовидан ўтиб, ўзида ҳаётнинг залвори ва шиддатини, латофати ва ҳасрат-андуҳларини мужассам этгани билан мумтозлик касб этгандир.

Шубҳасиз, китобнинг “Одамлардан тинглаб ҳикоя” деб номланиши зукко ўқувчининг фикру зикрини ўзига тортади. Ва ўйлайманки, у сўз заҳматкаши бўлмиш донишманд адибнинг мақсад-муддаосини савқи табиий равишда юрак-юракдан ҳис эта бошлайди.

Мен Хайриддин Султоннинг 30-40 ёшлик даврларини – жўшиб ижод қилган, ҳикоя ва қиссалари, публицистик мақолалари, роман ва киносценарийлари мунтазам нашр этилиб турган ижодий камолот йилларини яхши эслайман. Шундан сўнг адибимизнинг зиммасига масъул давлат ишлари юкланиб, кўпчиликнинг назарида у ижоддан бирмунча узоқлашгандай эди.

Аммо адабиёт, сўз санъати шундай бир сеҳрли мўъжиза эканки, унинг илоҳий моҳиятига ошно бўлган ҳақиқий истеъдод соҳиби бу мафтункор, сирли оламни асло тарк этолмас экан.

Шу маънода, Хайриддин Султон кейинги йилларда “Уч юз олтмиш тўрт кун”, “Ҳақиқат жамоли”, “Кўнгил озодадур”, “Бобурийнома” номли янги ки-

тобларини эълон қилгани, муаллифнинг ўқувчилар билан қайта дийдорлашуви барчамизни хурсанд қилган эди. Мана, бугун кўлингиздаги ушбу муаззам мажмуа билан адабий жамоатчиликнинг, адабиёт муҳибларининг қувончи бардавом бўлиб турибди.

Илк таассурот шулки, китобга нозик дид ва маҳорат билан тартиб берилган. Оддий ўқувчи сифатида илғаганимиз – масалан, тўпламдаги биринчи асар – “Омад” ҳикояси “Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим” деган табаррук калом билан бошланади ва у гўёки бутун китобнинг мазмун-мундарижасини белгилаб беради. Сўнгги, “Мактуб” деб аталган, куйган кўнгил фарёди каби янграйдиган асар эса Яратганга муножот билан тугалланади.

Кўлёмани ўқир эканман, аввало, унга ўттиз битта янги ҳикоя жо бўлгани эътиборимни ўзига қаратди.

Қизиқ, нега айнан ўттиз битта? Адибнинг бундан олдин нашр этилган “Уч юз олтмиш тўрт кун” китобига ҳам ўттиз битта ҳикоя, “Ҳақиқат жамоли” публицистик тўпламига ҳам ўттиз битта мақола киритилган эди.

Албатта, бу бежиз бўлмаса керак. Эҳтимол, бунинг замирида фақат муаллифнинг ўзигагина маълум ва маъқул бир маъно мужассамдир? Балки бу рақамда биз билмайдиган қандайдир сирли хосият бордир? Эҳтимол, бунда инсон умрининг тугал бир фасли – ўттиз бир кундан иборат тўлиқ ой назарда тутилаётгандир?

Нима бўлганда ҳам, мен бу саволларга жавобни китобнинг ўзидан излашни афзал топдим.

Ўттиз битта ҳикояда бир-бирини такрорламайдиган, бир-бирига ўхшамайдиган ёрқин характерлар, қаҳрамонларнинг ички дунёси, қалб тугёнлари уларнинг бевосита ўз тили, ўз нутқи орқали очиб

берилади. Бу эса ёзувчининг бир қарашда жуда оддий, содда бўлиб туюладиган, аммо аслида ниҳоятда мураккаб бир ижодий услубни танлаб иш кўрганидан далолат беради.

Маълумки, мумтоз адабиётимизда **“саҳли мумта-неъ”** деган бадиий санъат бор. Унинг моҳиятини закий ажодларимиз “Айтмоқ осону енгил кўринади, аммо бундай айтмоқ мумкин бўлмас ё қийин бўлур”, дея шарҳлаганлар. Китобдаги ҳар бир ҳикоя мана шу гўзал санъат асосига қурилган, десак, адашмаган бўламиз.

Насрда фақат бир кишининг айтганига, яъни, монологга таяниб тўлақонли бадиий асар яратиш албатта осон иш эмас. Бундай усул қаҳрамоннинг руҳий оламини борлигича, яхшию ёмон барча жиҳатлари билан ҳаққоний акс эттиришга монелик қилиши (ҳар ким ҳам ўзининг салбий хусусиятларини очик тан олиб айтишга қодирми?), маълум даражада ёзувчининг ижодий фантазиясини чеклаб қўйиши мумкин. Бинобарин, бундай ифода усули адибдан заргарона маҳоратни талаб қилади.

Тўпламдаги мавзуси ҳам, бадиий талқини ва ечими ҳам ғаройиб ҳикояларни ўқиганда, киши ўйланиб қолади: бу ҳаётнома, тақдирнома, дардномаларнинг ҳаммаси бўлган воқеаларми ёки муаллиф хаёлотининг маҳсулларими?

Агар бўлган воқеалар десангиз, уларда шундай антиқа ҳодиса-тафсилотларга дуч келасизки, йўғ-э, ҳаётда бундай бўлиши мумкин эмас, деган фикрга борасиз.

Агар бу ҳикояларни муаллиф ўйлаб топган ёки тўқиб чиқарган, десангиз, ундаги аксарият ровийлар кўпчиликка таниш инсонлардир.

Масалан, китобда “Омад” ҳикоясини машҳур уламо Анвар қори Турсунов, “Отамнинг айтганини қилишим керак”ни шоир Ориф Одилхонов, “Ҳар иш бўлса – Худодан” ҳикоясини маънавият фидойиси

Зокиржон Машрабов, “Одам бўлган одам”ни ҳарбий врач Зикрилла Эгамбердиев сингари реал шахслар сўзлаб берган, деб нақл қилинади.

Ўрни келганда айтиб ўтмоқчиман, Зикрилла акани мен ҳам яхши танирдим. Ўтган асрнинг 80-йилларида “Тошкент оқшоми” газетасида ишлаб юрган кезларимда у киши билан кўп учрашганман, суҳбатлашганман. Энг қизиғи, раҳматли Зикрилла ака ҳикояда ифода топган ҳайратомуз қисматини бизга – таҳририят ходимларига ҳам сўзлаб берган эдилар. Лекин, қарангки, бутун бошли бир асарга арзигулик мана шундай воқеаларни ёзиб қўйиш бизнинг хаёлимизга келмаган экан.

“Монолог”, “Биринчи миллион”, “Отабекнинг жанозаси”, “Икки карра қаҳрамон”, “Миллатчининг жазоси”, “Бир умрнинг уч фасли” ҳикояларидаги қўйма, ёмби характерли бадиий сиймолар ҳам қайси бир жиҳатлари билан ҳаётда ўзингиз кўрган, учратган, суҳбатидан баҳраманд бўлган инсонларни ёдингизга солади.

Ёзувчи оддий одамларнинг оддий ҳаётига жуда синчковлик билан теран назар ташлайди, уларнинг дарду дунёсини ич-ичидан англашга, жўнгина ҳаётини воқеалардан жиддий бадиий-фалсафий умумлашмалар кашф этишга интилади. Дехқон ёки уста бўладими, терговчи ёки муаллим, шифокор ёки тадбиркор бўладими, шофёр ёки суғурта агенти бўладими – улар табиатининг шу пайтгача биз сезмаган, кўрмаган янги қирраларини очиб беради.

Муаллиф одамлардан ҳикоя тинглар экан, айтиш вақтида ҳассос шоиримиз айтганидек, унинг қалби ва онгида ижодий ғоя ҳам ўсиб бораётганига ишонч ҳосил қиламиз.

Тўпламдаги бошқа ҳикояларни камситмаган ҳолда, “Ўзбек халқининг миллий ғояси” менга айниқса

қаттиқ таъсир қилганини таъкидлашни истардим. Балки буни ҳикоя деб ҳам бўлмас, уни, эҳтимол, кекса файласуф олим Эҳтиром Абдуллаев тимсолида муаллифнинг изтироб билан суғорилган аччиқ ва ҳаққоний ўйлари, халқимизнинг дил дардлари мужассам бўлган сардафтари деб аташ ўринлидир. Очиғи, мўъжазгина бу асарни ўқиб, кулишингизни ҳам, йиғлашингизни ҳам билмай қоласиз.

Китобдаги аксарият асарлар маҳзун оҳанг билан йўғрилган бўлиб, уларда фожиали тақдирлар, хиёнат ва ҳижрон, саробга айланган орзулар ҳақида сўз боради. Айни вақтда муаллиф ҳасрат водийси тасвирида ҳам “зулмат ичра нур” топа олади. Юксак некбинлик ва шукроналик, беозор ва самимий юмор туйғуси бу ҳикояларни ич-ичидан нурлантириб туради. Устоз Абдулла Орипов таъбири билан айтганда, ушбу асарлар шахсан менга **“Лабда табассуму кўзда ёш билан”** яратилгандек туюлади.

Таъкидлаш керакки, ўзбек прозасида шу вақтга қадар жамиятнинг юқори табақасига мансуб бўлган ижтимоий қатлам ҳаётига бағишланган асарлар бармоқ билан санарли эди.

Улуғ адибимиз, раҳматли Шукур ака Холмирзаев суҳбатларининг бирида: “Мен генераллар, министрлар, умуман, киборлар дунёси ҳақида асарлар ёзишни орзу қиламан, аммо баъзан бунга билим ва тасаввурим етармикан, деб ўйлаб қоламан”, деган эди.

Ушбу китобдан ўрин олган “Ички ишлар вазирининг ошга боргани”, “Қишлоқ хўжалик вазирининг таъзияга боргани”, “Мудофаа вазирининг жанозада имомлик қилгани”, “Валижон касал бўлди”, “Байрут хотираси” каби ҳикояларда ана шу адабий орзунинг амалий ифодасини кўргандек бўламиз. Кўз ўнгимизда бугунги куннинг юқори мартабали раҳбарлари,

вазирлар, фавқулодда ва мухтор элчилар, генераллар, олий тоифали учувчилар, дин пешволари, маданият ва санъат арбобларининг бутун бошли бир галереяси намоён бўлади. Ёзувчи уларнинг оддий кишилар кўпинча аниқ тасаввур қилавермайдиган ҳаёт тарзи, ички дунёси, бу одамларга берилган катта ваколат билан бирга, уларнинг зиммасидаги катта масъулият ва мажбурият туйғуси, инсоний изтироблари билан бизни яқиндан ошно этади.

Масалан, ички ишлар вазирининг бир ўринда: **“Мен агар кечаси соат иккида ишдан уйга қайтсам, ўзимни бахтли ҳисоблайман”**, деган сўзлари, ўйлайманки, кўп нарсани англатади.

Хайриддин Султон – дунёнинг жуда кўп мамлакатларини гоҳ расмий, гоҳ норасмий тарзда кезиб чиққан жаҳонгашта адиб. Энг муҳими, кўрган-кечирганларига моҳирлик билан бадиий жило бериб, уларни гўзал, таъсирчан асарларга айлантира оладиган ижодкор. Унинг бу фазилатига “Бобурийнома” маърифий романини мутолаа қилганда амин бўлган эдик.

Мазкур тўпламдаги аксарият ҳикоялар ана шундай сафар ва саёҳатлар таассуроти асосида яратилган бўлиб, ўқувчини нотаниш, янги бир адабий маконга олиб киради. Биз қаҳрамонларга эргашиб, гоҳ Байрутнинг тўрт минг йиллик тангу тор кўчаларини, гоҳ Андаман денгизининг сокин соҳилларини, гоҳ ғоят драматик воқеалар юз берган Нью-Йорк, Куала-Лумпур аэропортларини, гоҳ қирқ йилдан буён ўқ товуши тинмаётган жафокаш афғон заминини кезиб юргандай бўламиз.

Китоб мутолааси адоғига етар экан, унинг саҳифаларида тасвир этилган етти ёт бегона инсонлар энди ниҳоятда яқин одамларингизга айланиб бораётганини, улар сизга нафақат маънавий йўлдош, балки

тақдирдош эканини англай бошлайсиз. Англай бошлаганингиз сайин ўзгара бошлайсиз, ўзгара бошлаганингиз сари янада чуқурроқ англай бошлайсиз.

Тўпламдаги “Таржимаи ҳол” ҳикояси Нисохон Аҳмедова номига нисбат берилган. Магнитофон тасмасидан ёзиб олинган бу асар билан танишган ўқувчи унинг автобиографик характерга эга эканини дарров сезади.

“Мен бор-йўғи уч синф ўқиган бир кампир бўлсам, менда таржимаи ҳол нима қилади”, деб сўз бошлаган оддий бир инсоннинг қисмати – умр баёнини кузатинг.

Мана у – қулоқ қилинган отасининг ёнида муштдай боши билан шўро ошхонасини супурган, аччиқ қисматдан қочиб борар экан, изғиринда пишқирган дарёда чирпирак бўлиб оқиб, бир ўлимдан қолган, илон-чаёнлар, каламуш-калтакесаклар югуриб юрган тўқайзорда ертўла қазиб кун кечирган, от ўрнига ўзининг бўйнига арқон солиб омоч тортган, ойнанинг ёруғида ер чопиб, умрида кетмон тегмаган тош тупроқни тозалаб деҳқончилик қилган, даҳшатли урушда арслондай акасидан ажралган, уйдаги бор будини давлат фронтга деб тортиб олган, Фарҳод ГЭСи қурилишида елкасида тупроқ ташиб умуртқаси эзилган, гоҳ чайлада, ертўлада, бировларнинг ижара уйида яшаган, гоҳ бир қариндошининг оғилини ўзига бошпана қилган, гоҳ далада гектарчилик қилиб кун кўрган, гоҳ азим шаҳарда аҳволи танг бўлиб, нонга ҳам пул топа олмай қолган, далада беда ўриб юриб бола туққан, саккизта фарзандини боқиб одам қилган, камқонлик туфайли бошини ёстиқдан кўтаришга ҳам мажоли қолмаган, ўттиз олти яшар ўғлини машина уриб ўлдирган бир аёл...

Ўзингиз айтинг, бир инсон шунча азоб-уқубат ва кўргиликларга бардош бера олиши мумкинми? Мумкин экан, деб далолат беради ушбу ҳикоя.

Иродаси, сабр-матонати темир каби мустаҳкам бу аёл ўз бошидан шундай оғир кунларни кечирган бўлса-да, ҳеч қачон Худои таолога, ҳаётга бўлган умиди ва ишончини йўқотмайди.

Шунча қийинчилик ва машаққатларга қарамасдан, ношукурлик қилмаган, алалоқибат, яхши кунларни ҳам кўриш насиб этган инсон тақдири ҳақида ҳам қайғули, ҳам қувончли кўшиқ бу!

Мана, мушфиқ она умрининг сўнгида англаб етган тирикликнинг содда, теран ҳақиқати:

“Нима деб насиҳат қилай сизларга? Майли, болаларим, неварачевара, келин-куёвларим, сизлардан битта илтимосим бор: ризқи-насибам битиб, бу дунёдан кетар бўлсам, ўзларингни йўқотиб, юрту элга кулги бўлманглар, билиб-билиб ишларингни қилинглар. Туғилмоқ ҳам, ўлмоқ ҳам – Одам Атодан қолган мерос.

Ўғилларим, невараларимга атаб ўз кўлим билан чопон, белбоғ, дўппиларни тикиб қўйганман. Пахтали чопон ҳам бор, пахтасизи ҳам, керагини сандиқдан олиб киярсизлар.

Қизларим, келинларимга гапим шуки, ортиқча доду фарёд солиб оламини бузманглар, ўлганнинг кетидан шаҳид бўлиш динимизда йўқ экан. Бош эгаларингни ҳурмат қилинглар, ўғилдир-қиздир, неварачевараларимни ўқитинглар, тагли-тахтли, ҳалол-пок одамлар билан қуданда бўлинглар.

Маъракаларимни катта қиламан, деб ҳеч ўзингларни уринтирманглар. Сизлар қийналсангиз, менинг арвоҳим ҳам безовта бўлади...

Болаларим, аҳил бўлинглар – енгилмайсиз, меҳнатдан кўрқманглар, меҳнатдан қочманглар – хор бўлмайсиз. Ўқиб, олиму доно бўлинглар – бутун дунё сизники бўлади. Лекин кўлингизда албатта бир хунарингиз бўлсин – ҳеч қачон ночор қолмайсиз.

Яхши кунларингизда, тўй-томошаларингизда бир кекса онам, эзма бувим бўларди, шу гапларни бизга айтиб кетган экан, деб бир оғиз эсласангиз, мен ҳам сизлар билан бирга хурсанд бўламан...”

Бир ўйлаб кўрайлик: бу ҳикоя ҳар биримизнинг умр бўйи меҳнатдан, ғурбатдан боши чиқмаган, ҳаётда одамлардан кўп ёмонлик, жабру жафо кўрган бўлса ҳам, бировга асло кек сақламаган, ҳеч қачон иймонини йўқотмаган, оққўнгил, инсоф-диёнатли ўзбек оналари – ҳар биримизнинг онамиз, момомиз ҳақида эмасми?

Ҳурматли ўқувчи, мен сиз мутолаа қилишга чоғланган ушбу китобни бошдан-оёқ шарҳлаб ё тушунтириб бериш фикридан йироқман. Аммо ундан ўрин олган асарларни ўқиш асносида дунёдан ўтиб кетган не-не азиз инсонларнинг хотираси ёдимга тушганини, бугун ҳаёт бўлган устозларим ва дўстларимни кўргим келганини, одамзод умри югурик вақт ва ҳаёт шиддати олдида ҳеч нарса эмаслигини яна бир карра юрак-юрақдан ҳис қилганимни айтиб ўтмоғим жоиз.

Алқисса, бир сатр ва бир китобдан олган таасурот ва кечинмаларимни – кам-кўстлари учун узр сўраган ҳолда – якунлар эканман, зарофатли адабимизга, айни пайтда, миллий адабиётимизга ушбу янги, кўркем ва муҳташам китоб муборак бўлсин, дейман.

Сирожиддин САЙИД,
Ўзбекистон халқ шоири

ОМАД

– Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим.

Одамзодда ҳамма нарса бўлса-ю, лекин омади келмаса, қолгани бир пул экан.

Машойихлар бекорга: “**Омадинг ёр бўлиб, бахтинг уйғонса, тоққа отган кесагинг тошни синдирар**”, деб айтмаганлар.

Шу хусусда сизларга бир ҳикоя айтиб бермоқчиман. Ривоят ҳам, афсона ҳам эмас, ҳаётда юз берган, ўзим гувоҳ бўлган бир воқеа.

Биласизлар, Қирғизистоннинг Қорасув шаҳрида менинг устозим, шайх Алоуддин Мансур яшайдилар. Хабаринглар бўлиши керак, ҳазрат ҳали совет даврида Қуръони каримнинг ўзбекча тафсирини тайёрлаб, чоп этган зот бўладилар. Аллоҳ таолога беадад шукурлар бўлсинки, мени Қуръони каримнинг ана шу ўзбекча таржимасига муҳаррир бўлиш саодатига муяссар қилди.

Устозни зиёрат қилиш учун йилда бир-икки марта Қорасувга бориб тураман.

Охирги борганимда ажойиб бир иш бўлди.

Ҳазратнинг хонадонида суҳбатлашиб ўтирганимизда мени бир одам йўқлаб келганини айтишди. Устоздан ижозат олиб дарвозахонага чиқдим.

Қарасам, оқ юзли, елкалари бир оз букур, сийрак соқолли бир киши ёнида суяги бузук, норғул, йигирма ёшлар чамасидаги йигит билан турган экан.

Мен билан худди минг йиллик эски қадрдонлардек самимий кўришишди. Одатий такаллуфлар бўлиб ўтгач, ёши каттаси менга юзланиб:

– Қори ака, ҳаддимиз сиғиб сизга бир илтимос билан келувдик, – деди.

– Хўп, эшитаман, жоним билан, – дедим.

– Менинг отим Шокирбек, қирқ йил муаллимлик қилиб пенсияга чиққанман. Бу бола тўнғич ўғлим Ботирбек бўлади, – деб ёнидаги йигитни кўрсатди. – Кўриб турибсиз, девдек кучи бор, фақат шу... анча бўлди, ишламайди-да...

– Нега ишламайдилар?

– Иш йўқ-да, қори ака. Энди, буни қаранг, кучкуват бор, ақл-идроки жойида, ғайрати қайнаб ётибди. Фақат... шу, Сафар бўзчи айтмоқчи, толе пастлик қилиб турибди-да, толе... Шунга қори акам бир ёрдам қилармиканлар, деб сизга бош уриб келдик-да.

Собиқ муаллимнинг мумтоз адабиётга, айниқса, Абдулла Қодирийга ихлоси борлигини кўриб, ота-болага меҳрим товланиб кетди.

– Ўғлингиз муллами?

– Лаббай?

– Яъни, диний илми борми?

– Йўғ-э, қори ака, диний илм нима қилсин, шу... мактабни амал-тақал қилиб битирган-у ўзи.

– Ҳай, унда мен нима иш топиб беришим мумкин? Бирор касб-хунарлари борми? Ё Тошкентга бориб ишламоқчиларми?

– Йўғ-э, Тошкентда нима қилади, шу ўзимизнинг қишлоқдан биронта иш бўлса, бас. Илтимос, йўқ деманг, тақсир.

– Ахир мен қандай қилиб қишлоғингиздан бу кишига иш топиб бераман? Бу ерда бировни танимасам...

– Зато, – деди суҳбатдошим дона-дона қилиб, – сизни ҳамма танийди, қишлоғимизда Тошкент телевидениеси кўрсатади, “Ҳидоят сари” да чиққангизни кўриб, қойил қолмаган одам йўқ.

Масала тушунарли бўлди. Улардан узр сўраб, устозимнинг ҳузурига кириб, маслаҳат солдим.

– Қайси қишлоқдан экан? – деб сўрадилар ҳазрат.

– Оқёрданмиз, дейишяпти.

– Оқёрдан бўлса, у ерда мулла Ўроз деган мачитнинг имоми бор, қирғизлардан, ўшанга айтсак, бирон иш-пиш топиб берар, – дедилар устоз. – Оқёр – катта қишлоқ, энг ками ўн минг одами бордир.

Савоб учун ота-бола билан бирга Оқёрга йўл олдик. Мулла Ўрозқул Тошкентда, ўзимизнинг маъҳадда таҳсил олган хушфеъл, илмли одам экан, яхши кутиб олди. Анча суҳбатлашиб ўтирдик, ҳазратнинг дуои саломларини етказиб, Ботирбек учун иш сўраб келганимизни билдирдим.

– Жумуш табылат, – деди Ўрозқул, – кўптон бери корустонго мурзочу жок. Кор казышты билесинби?

Ботирбек қўрқа-писа менга мўлтираб қаради.

– Иним, мусулмон бандасини охират йўлига кузатиш кўп савобли иш, – дедим унга тасалли бериб.

– Майли, қори ака, фақат.. ўликдан қўрқман-да, – деди Ботирбек овози қалтираб.

– Йўқ, сиз ўликдан қўрқманг, – деб унга насихат қилдим, – тириклардан қўрқинг. Ўликлар сизга ҳеч қандай ёмонлик қилолмайди. Ўлик нима? Бамисо-

ли ухлаб ётган одам, тириклар чатоқ, ҳар балою офат шулардан келади.

Хуллас, мулла Ўрозкул, мен, отаси – учовлон панд-насиҳат билан Ботирбекни кўндириб, уни гўрковликка тайин қилдик. Мен дуони қуюқ қилиб, савобга дохил бўлганимдан хотиржам тортиб, Тошкентга кетдим.

Кўз очиб юмгунча орадан бир йил ўтиб кетди. Яна устозимни зиёрат қилиш учун улуғ айём кунларининг бирида Қорасувга бордим. Икки кун шайх ҳазратларининг файзиёб суҳбатларидан баҳраманд бўлиб, учинчи куни ортимга қайтаман, деб турсам, бир йигит мени йўқлаб келиб, дарвозахонада турганини айтишди.

Чиқиб қарасам, ўша – бундан бир йил аввал ўзим Оқёрдаги қабристонга гўрковликка тайинлаб кетган полвон йигит Ботирбек турибди.

Тавозе-такаллуф билан кўришдик, ҳол-аҳвол сўрашдик. Ботирбек қўли кўксида, бир йил ичида анча-мунча муллаёна гапларни ўрганиб олган экан, отасининг саломларини етказди.

– Тақсир, қиблагоҳим ҳаққингизга дуо қилиб қолдилар, – деди. Ҳа, айнан шундай деб айтди. Ичимдан хурсанд бўлдим. Кечаги тўпори, содда бир йигитнинг бугун исломий одоб билан сўзлаши чиндан ҳам завқли эди.

– Хўш, мулла Ботирбек, ўзингизнинг ишларингиз қалай? Хизматга кўникиб, ўрганиб кетдингизми? – деб сўрадим.

Ботирбекнинг оқ-сарикқа мойил тўгарак юзидаги мулозамат ўчиб, ўрнини ташвиш эгаллади.

– Раҳмат, қори ака, раҳмат. Сиздан миннатдорман, лекин... энди менга бошқа бир иш топиб бермасмикансиз, деб яна олдингизга келувдим.

– Нега? Бу ишингиз ўзингизга ёқмай қолдими?

– Йў-йў, иш-ку ёқади, лекин...

– Нима, ё Ўрозкул домла билан чиқишолма-япсизми?

– Йўқ, тақсир, у киши мени ўғилларидек кўрадилар, жуда меҳрибонлар...

– Ҳа, унда сабаб нима? Ё ойлиги етмаяптими?

Ботирбек сийрак киприкларини пирпиратиб, анча жимиб қолди, ниҳоят, ўнғайсизланиб, минг бир истиҳола билан тилга кирди:

– Энди, сизга қандай тушунтирсам экан... Энди... шу, сиз ишга қўйиб кетганингиздан кейин... қишлоғимизда... биронта ҳам одам ўлмади-да...

Ботирбек бунинг учун худди ўзи гуноҳкордек, бошини эгиб, яна сўзсиз қолди.

Шайтони алайҳилаъна ғалаба қилиб, ич-ичимдан шундай бир зўр қаҳқаҳа кўзғалиб келдики, уни қандай қилиб тўхтатганимга ўзим ҳам ҳайронман.

Астағфируллоҳ! Энди... бу синоатни қаранг – катта қабристон бор, гўрков бор, кетмон, белкурагу гувала – ҳамма нарса бор, имом-хатиб рози, одамлар рози, фақат... фақат ўлик йўқ, холос! Яъни, Ботирбекда куч-қувват бор, ақл-идроки жойида, ғайрати жўш уриб ётибди, фақат толе пастлик қилиб, омад келмай турибди-да, омад!

Шунинг учун, азизлар, Аллоҳ таолодан сўраганимизда омад ҳам сўраш керак экан...

Анвар қори Турсунов,

Тошкент шаҳрининг собиқ бош имом-хатиби

(марҳум)

МОНОЛОГ

– Ваалайкум ассалом. Нима қилардим, аканг айлансин, шу, ёмғирда ивиб турибман, сувга тушган бўлкадек. Аксига олиб, троллейбус келмаяпти, зонтик ҳам, плаш ҳам йўқ. Мана шу сигирнинг тилидек узун рўйхатни кўряпсанми, кеннайинг ёзиб берган, Алайскийга кириб бозор қилишим керак. Чўнтагингда ҳемири борми-йўқми, итнинг ҳам иши йўқ.

Бугун сени редакцияндан уч-тўрт танга гоно-рарим бор эди, оларман, деб келувдим, кассир тётя Клава “Деньга нет!” деб дарчани қарсиллатиб ёпиб олди.

Менга зонтик тутиб туриб, ўзинг йўлдан қолмайсанми, ишқилиб?..

Энди, ука, туриб-туриб хафа бўлиб кетаман-да. Ҳе, ўша, сендан Ғафур Ғулом чиқади, деган Дадавой сўтнинг падарига минг лаънат!.. Аканг айлансин, менга бундай ағрайиб қарама, Акбар аканг, Худога шукур, ҳали жинни бўлгани йўқ. Отамни биласан, эшитгансан-а, кимсан Дадавой сўт, Ўзбекистонда юрист зоти борки, ҳаммасининг пири-устози бўлади. Биринчи бўлиб шу соҳада сўт раиси, кейин кандидат, ўттиз бир ёшида дўхтир наук бўлган. Юстициянинг биринчи профессори, академиги, ўттиз йил юрфакнинг декани бўлди, беш йил министр бўлди.

Мана шу республикада қанча прокурор, қанча сўт, қанча начальник мелиса, шу соҳада нечта кан-

дидат-дўхтир наук бўлса, Худога сиғинмаса сиғинмайди, лекин ҳаммаси Дадавой сўтнинг соясига сиғинади.

Бу Дадавой сўт – одамга шуниси алам қилди-да, болаларининг ҳаммасини юрист қилди. Яъни, одам қилди. Катта ўғли Бакирни прокурор қилди. Ўртанча ўғлини Олий сўтга аъзо қилди. Катта қизини юрфакка кафедра мудирини қилди, куёвини начальник мелиса қилди. Кичкина қизи Зурафони академия наукнинг ҳуқуқ институтига бўлим бошлиғи қилиб жойлаб қўйди.

Ҳаммасининг нони бутун, эгни бутун, тагида машина, менга ўхшаб автобусга осилиб юргани йўқ.

Мен аҳмоқ, мен дуррак, ўнинчи синфда ўқиб юрганимда Салима деган сариқ-машак бир қизга ошиқ бўлиб, шеър ёзиб, адабиёт ўлгурга қизиқиб қолдим. Кечасию кундузи ёзганим ёзган, азбаройи қоғоз қоралашга қизиқиб кетганимдан Салимаям эсимдан чиқиб кетибди, ўнинчини битирганимиздан кейин қарасам, Пирмат кесак деган бир шопирга тегиб кетибди.

Мактабни битириб, сочимни попирачка қилдириб посон бўлиб юрган эдим, бир куни Дадавой сўт чақириб қолди.

“Хўш, Акбарвой, планлар қандай, қаерга ҳужжат топширасиз?” “Менми? Мен шоир тайёрлайдиган институтга кирмоқчиман, ада”, дедим гердайиб. “Эй! Ўзлари шеър ёзадиларми? Яхши, яхши, қарқуноқдан булбул чиқибди”, деди отам. Мен ишшайиб туравердим. “Майли, ўғлим, шеър ёзишнинг айби йўқ, – деб Дадавой сўт менинг тақди-

римни узил-кесил ҳал қилди: – Ғафур Ғулом ҳам ўлиб кетди, ажабмас, сендан Ғафур Ғулом чиқса... Ғайрат қилавер, ўғлим”.

Отамнинг шу гапи билан университетнинг журфагига хужжат топширдим. Фалокат босиб, ҳамма имтиҳондан ўтиб кетсам бўладими!

Беш марта уч ойдан пахтага бориб келгуни-мизча “олтин давр” ҳам ўтди-кетди. Қочиб-қувиб ўқишни ҳам битирдим. Беш йилда мендан Ғафур Ғулом чиқмади, зора, энди чиқиб қолса, деган умид билан иш қидиришга тушдим. Ўша пайтда Ўзбекистондаги энг катта газетанинг редакциясига иш излаб бордим. Бахтимга, газетанинг бош редактори юрист одам экан, ҳойнаҳой, Дадавой сўтнинг шогирди бўлса керак, аризамдан мени таниб, лекин ўзини танимасликка солиб, ишга олди. Ишга олгандаям, биласанми, қаерга олди – нақ фельетонлар бўлимига!

Энди, ука, у пайтда газетада фельетон чиқаришнинг ўзига яраша қонун-қоидаси бор эди. Масалан, бирон ўғри, каззоб-муттаҳам ёки порахўр раҳбар, хотинбоз ёки ифвогар кимса ҳақида партия контроли идораси ёки орган материал тўпларди, унинг отини “компромат” дерди, кейин шуни газетанинг бош редакторига бериб, “фельетон ташкил қилиш”ни буюрарди. Редактор бўлса, фельетонлар бўлимига топшириқ берарди. Биз ана шу материални ўқиб, ўзимиз умримизда кўрмаган, бориб гаплашмаган, ўзимиз текширмаган воқеалар ҳақида фельетон тўқирдик. “Компромат”даги фактлар тўғримиқан, деб сўраш худдики партия органига шубҳа қилиш билан баробар эди.

Фельетон газетада чиққанидан кейин партия идоралари гўё бугапдан мутлақо беҳабардек, ёлғондан ажабланиб, “Ия, шундоқ ишлар бўп кетибди-ю, начора, энди чора кўрмасак, социалистик матбуот танқидига принципиал баҳо бермасак бўлмайди”, деб, фельетон қаҳрамонларининг масаласини бюрога қўйиб, бошига итнинг кунини соларди. Шундоқ замонларни ҳам кўрган бу аканг боёқиш.

Хуллас, бир куни навбатдаги ана шундай топшириқни бажаришга тўғри келди. Яъни, Бухоро шаҳрида яширинча иш олиб борган тикув цехи фош бўлган экан-у, шу тўғрида фельетон ёзиш керак экан. У пайтларда ўғринча иш қиладиган бундай одамлар “цеховик” деб аталарди.

Мен дуррак, мен аҳмоқ, шу цеховикларни фош қилишга қаттиқ берилиб кетибман, шекилли, краскани аямасдан, орқа-ўнгига қарамасдан роса чаплабман. Эсимда, масалан, бош қаҳрамон тилидан: “Бизлар бир бечора, камбағал одамлармиз, эркакларнинг шимидан чиққанини еб кун кўрамиз”, деган жумлани ҳам ёзворган эканман. Не кўз билан кўрайки, газетада ҳам шундоқ чиқиб кетибди.

Ҳамма ғавғо уч-тўрт кундан кейин бошланди. Мен билмаган эканман, бу цеховиклар бухор жухудлар экан, буям камдек, бош қаҳрамон аёл киши экан, бояги қочирим жумлани кимдир ўрисчага бошлаб таржима қилиб берган, шекилли, устимдан нафақат ўзимиздаги, балки Москвадаги цекагаю прокуратурага ариза устига ариза ёзишни бошлаворса, дегин!

Энг ёмони, воқеага сиёсий тус бевворишди. Ҳа, нимага анграясан, акаси, сиёсий тус нималигини билмайсанми?

Айниқса, биттаси бор эди, Исидор Абрамович Шуф деган, бутун СССРдаги адвокатларнинг “пирри-муршиди” экан, Ленинграддан атай олдириб келишди. Аммо-лекин Худонинг ғазаби экан бу Исидор Абрамович, Тошкентдаги судда гапиргани-ку, майли, нақ Изроилнинг радиосидан ҳам чиқиб гапирди.

“Бу Акбар Дадавой деган номатлуб шахс буржуа антисемитлари позициясида туриб, бегунох, меҳнаткаш бир инсонни, нафақат оддий инсон, балки ҳурматли бир аёлни, нафақат ҳурматли бир аёлни, балки мўътабар зот – онани ҳақорат қилди. Агар у битта одамни таҳқирласа, майли, бунга чидаш мумкин эди, лекин бутун бир миллатни, совет халқининг ажралмас қисми бўлган бир халқнинг шаънини оёқости қилганига мутлақо чидаш мумкин эмас!” деб оташин наъра тортиб, бир урганида – тиззамгача, яна бир урганида – белимгача, охириги марта урганида – елкамгача ерга кириб кетдим.

“Антисемит” деган гап, энди, мулла, ҳозир ҳам енгил айб эмас-у, у пайтларда жуда даҳшат айб эди-да.

Тағин ҳам бахтимга Дадавой сўт кишибилмас шогирд-погирдларини ишга солиб, мени қамоқдан олиб қолди! Цека-чи, дейсанми? Э, одам бунчалар гўл бўлмади-да, ука! Эски ҳофизларнинг ашуласини эшитмаганмисан: “Ур!” деганда номард қочур, мард қолур майдон ичинда...” Ҳаммаси тумтарақай бўлиб кетди – буюрган партконтрол ҳам, “компромат”ни берган нарконтрол ҳам. Бош редактор бечора ҳам амаллаб жонини сақлаш талвасасига тушиб қолди.

Охири нима бўлди, дейсанми? Нима бўларди, бу фельетон менинг шахсий ташаббусим бўлиб

чиқди. Хизмат вазифасига совуққонлик, масъулиятсизлик билан қарагани, факт-маълумотларни етарлича текширмагани, энг ёмони, фельетон қаҳрамони билан учрашмасдан ёлғон, тухматдан иборат, бунинг устига, ҳақоратли, уят гапларни матбуот орқали тарқатгани, совет журналистичининг ахлоқ кодексини қўпол равишда бузгани учун газетанинг катта мухбири Акбар Дадавойга партиявий учет карточкасига ёзиш шартли билан қатъий ҳайфсан эълон қилиниб, ишдан “статья” билан бўшатилади. Бошқалар ҳам бенасиб қолмасин, деб, шу касофат фельетонга қўл қўйган икки-уч кишига ҳам ҳайфсан-майфсанлар берилди.

Фельетон қаҳрамонларининг қавмидан бўлмиш Марьям Ёқубова айтмоқчи, ана сенга сюрпризу ана сенга Ғафур Ғулом!

Гарчи ишдан ҳайдалиб, шармандаи шармисор бўлган бўлсам ҳам, қилмишимга яраша жазоимни берган бу халқнинг ақл-заковатига, бирдамлигига қойил қолдим, тан бердим.

Доно одамлардан бири Дадавой сўтга йўл кўрсатиб, “Энди бу ишлар босди-босди бўлиб кетгунча ўғлингиз кўздан панароқда бўп турсин”, дебди.

Шу доно гапга амал қилиб, чиллалик келинга ўхшаб, нақ икки йил уйдан чиқмасдан, Дадавой сўтга ошга бало, нонга бало бўлиб ўтирдим. Билмадим, сендан Ғафур Ғулом чиқади, деб берган маслаҳатига роса пушаймон бўлгандир.

Энди, ўзинг ўйлагин, акаси жонидан, одамга алам қилади-да. Хўп, мен-ку, ҳали кўзи очилмаган мушук боладек бир нарса эдим, лекин Дадавой сўт, энди кечирасан-у, бурганинг кўзини кўрган одам эди-ку! Ўшанда мен шоир бўламан, деб хархаша

қилганимда, чакагимга бир шапалоқ уриб, ўчир овозингни, аҳмоқ, деб қўлимни қайириб бўлса ҳам, журфакка эмас, атиги биттагина ҳарф фарқ қиладиган юрфакка обориб топширса, нима, ўлиб қолармиди?! Ё хонликдан тушиб қолармиди?

Нима эмиш, “Майли, ўғлим, шеър ёзишнинг айби йўқ, Ғафур Ғулом ҳам ўлиб кетди, ажабмас, сендан Ғафур Ғулом чиқса” эмиш!

Ҳой, инсон, ҳой, мусулмон, овози дўриллаб, мўйлови чиқа бошлаган қайси йигитча шеър тўқимаиди? Ана, Эркин аканг боплаб айтган-ку, “Ким шеър ёзмас менинг ёшимда” деб! Шу Салима сариқ-машакка хуштор бўлиб, мов мушукдек миёвлаб, алмойи-алжойи гапларни шеър деб ёзган бўлсам, нима энди, шунинг учун мен бечорани умрбод жазолаш керакмиди? “Пожизненный” бериш керакмиди? Ҳа-а, лоақал ёзганларимни бир ўқиб чиқса бўлмасмиди бу Дадавой сўт? Хўп, дейлик, шеър-пеърга балки ўзининг ақли етмас, лекин Ғафур Ғулом ўлиб кетган бўлса, Акмал Пўлат деганлар тирик эди-ку, ўшаларга бир кўрсатиб олса, нима, асакаси кетармиди? Ана, “Акмалингман, хур, бахтиёр қизингман”, деган зўр ашулалари бор, биласан-ку. Нимага иршаясан, акаси?..

Бу троллейбус ўлгур қачон келаркин, а? Ё тепамда зонтигингни кўтариб, ярим кечагача тураверасанми қоққан қозиққа ўхшаб? Майли, ўзинг биласан, ука, аммо-лекин эринмаган бола экансан.

Энди, сен ҳам ҳайрон бўлаётгандирсан, бу Акбар акамнинг дарди бева хотиннинг ҳасратидан ҳам узун экан, деб. Албатта, икки йил “уй қамоғида” ғирт бекор ўтирганим йўқ, Худога шукур, қоғоз-қалам сероб, билак бақувват, ичим тўлиб

кетган экан, калламга келган гапни қайтармасдан ёзиб ётдим. Мана, сен мулла йигитга ўхшайсан, адабиётда қанча жанр бор ўзи, билсанг керак, шуларнинг ҳаммасида ёзиб кўрдим. Фақат роман ёзмадим, бунинг учун “темир кет” керак, очигини айтаман, менда йўқ шу нарса. Бошқа жанрларни билмадим-у, лекин шеърда Ғафур Ғуломга етолмасам ҳам, Акмал Пўлатлардан озгина ўтиб, Пўлат Мўминларга яқинлашиб қолган эдим. Ўзимнинг назаримда, албатта.

Ёзиш дегани, ўзингдан қолар гап йўқ, туғишдек бир азоб. Менга ўхшаб, “уй қизи” бўлиб қолган мирқуруқларга ёзганини машинкалатиш айниқса яна бир азоб. Таниш машинкачи хотинларга ялиниб, насияга кўчиртириб, Тошкентда оти редакция борки, ҳаммасига қўшқўллаб обораман. Мана шу сен ишлайдиган бинода “Неос дромос” деган, ҳозир раҳматли бўлиб кетган грекча бир газет бўларди, чиқмаган жондан умид деб, шунгаям шеърми, ҳикоями, очерк-почеркми, нима бўлса, тиқиштириб кўрардим. Лекин бирон қатор нарсам ҳеч қерда босилмайди. Ҳамма жойда мақтаб-мақтаб қўлимга қайтариб беришади. Баҳона тайин – бирига темаси тўғри келмайди, бирига ҳажми. Сабаби эса менга аниқ – қора рўйхатга тушганим, ишдан “статья” билан ҳайдалганим, номим Масковларда ҳам дoston бўлгани. Сенлар билмайсан, у вақтларда “Тошкентдан гапирамиз ва кўрсатамиз” деган, ҳафталик программаларни босадиган газетача бўларди. Мен шу газетнинг номини ўзимнинг ҳолимга мослаб олган эдим, яъни, “Тошкентдан гапирамиз – Москвадан кўрсатамиз!” Энди тушунгандирсан, мулла?

Шу орада онам раҳматли йўқ ердан бир ғавго бошлаб қолди. Яъниким, Акбарвой тенгилар икки-учта боланинг отаси бўлди, қачон бунинг бошини иккита қиласиз, дадаси, деб Дадавой сўтнинг олдига масалани кўндаланг қилиб қўйди.

Дадавой сўтнинг боши қотиб қолди. Назаримда, ишдан урилган, партиядан сурилган, антисемит позицияда турган, совет журналистикасининг ахлоқ кодексини кўпол равишда бузган ярамас кимсага қайси тентак қизини берарди, деган ўй-андишалар хаёлини паришон қилган бўлса, ажаб эмас.

Лекин онамнинг қистови, Дадавой сўтнинг кичкина қизи Зурафонинг саъй-ҳаракатлари билан уйида соч тараб, куёв кутиб ўтирган бир келин бўлмиш ҳам топила қолди. Дадавой сўтнинг шогирдларидан бир ғўдайган профессорнинг (ғўдайган эканини албатта тўйдан кейин билдим) қизи экан. Номига бир-икки “свидания”га чиққан бўлдим, кўзимга балодеккина кўринди. Унга бекорчи эр ёки академик қайнота керак эканми, хуллас, икки ўртада рози-ризолик бўлиб, рўзадан кейинга тўй белгиланди.

Бир куни редакциялардан қайтган бир кучоқ қўлёмани кўлтиқлаб, трамвайда шўлтиллаб уйга кетаётсам, ўзимга ўхшаган шўртумшук бир курсдошимни кўриб қолдим. Скверда трамвайдан тушиб, кўримсиз бир ошхонага кирдик. Чучвара билан яримта ароқни урдик. Курсдошим Сафар мени бир янгиликдан воқиф қилди: мундан икки ой бурун Мирзачўлда янги газета ташкил бўпти. “Рус ва ўзбек тилларида”, деди Сафар алоҳида урғу бериб. Машхур отахон журналист Алижон Холиқу-

лов бош редактор этиб тайинланган эмиш. Вилоятда маҳаллий кадрлар етишмагани учун Тошкентдаги журналистларни ишга олаётган эмиш. Сафарнинг ўзи ўзбекча газетада масъул котиб эмиш. Агар хоҳласам, мени Алижон Холиқуловичга тавсия қилиши мумкин эмиш, Алижон Холиқулович жуда яхши одам эмиш, ёш кадрларни ниҳоятда кадрлар эмиш.

Сафарбой бу гапни ўзининг хоразмча шевасига солиб, “кадрларни кадрлайди”, деб айтди, аммо менинг фикру зикрим унинг таклифида бўлгани учун бунга эътибор қилмадим.

“Мирзачўл замини, – деди Сафарбой худди эски ишхонаси – радиодан гапираётгандек, – сизга ўхшаш олтин қалам соҳибларига жуда-жуда муҳтож”.

“Мазгини қотирма, Сафар, – дедим уни жеркиб, – мен ишдан “статья” билан ҳайдалганман, Алижон Жонқовуличинг мени ишга олармикан?”

“Алижон Холиқулович, – деди Сафар менинг гапимни тузатиб, – жуда принципиал одам, бунақа майда-чуйда нарсаларга мутлақо эътибор бермайдилар, албатта, сизни ишга оладилар”.

Яна икки стакандан ичганимиздан кейин Сафарбой бироз пастга тушиб, редакциясининг сир-асрорини ошкор қилди: умуман, чўл газетасида кадр қаҳат эмиш, ҳозирча газетани бош редактор, ўзи, Қўшбоев деган бир чол, русчасини эса Галламов деган бир татар амаллаб чиқараётган эмиш.

“Нима бало, ойлик-пойлик бермайдими газетанг?” – дедим шубҳаланиб.

“Ойлик бор, гонорар ҳам ҳар ўн беш кунда нақд, – деди Сафар мақтаниб, – фақат жой масала-

сида, шу... вагончада ётиб турибмиз вақтинча, лекин гап бор, тез орада барак уйлардан биттасини редакция ходимларига квартира қилиб беради, так что..."

"Так что, бўпти, борганим бўлсин, – дедим, – лекин қандай боради Мирзачўлингга?"

"Ҳа-а, ўзимиз студентликда пахта териб юрган жойлар-да. Вокзалдан тўғри электричка қатнайди ҳар куни. Шанба-якшанба кунлари бемалол уйингизга келиб-кетсангиз бўлаверади".

Ширакайф курсдош билан қўл ташлашиб хайрлашдик.

Тўхта, мулла, анави нечанчи автобус? Йўқ, менга троллейбус керак, тўртинчи, қораси кўринмай-дими? Нима бало, шох-похи узилиб тушганмикан бу лаънатининг?

Хуллас, ука, шундай қилиб десанг, мен Мирзачўл газетасининг мухбири бўлиб иш бошладим.

Сенга ёлғон, Худога рост, лекин чўлда иш юришиб кетди, оғайни. Фақат баъзан каттаконларнинг Москвадан келадиган қулоч-қулоч докладларини пойлаб, редакцияда тонготаргача қолиб кетишимизни айтмаса...

Бу ерда ҳавоям, ҳаёт ҳам, одамлар ҳам бошқача – янги эди-да. Чўлда юрсанг – юрагинг ҳам кенгайиб кетаркан.

"Кириб кела бошлар қалбингга баҳор,

Кўнгил тўла очилмаган кўриқдай",

деб ўшанда ёзганман-да, акаси.

Газетада босилган мақолаю очерклар, шеър у ҳикояларим билан бир йилда отнинг қашқасидек бўлиб ҳаммага танилиб қолдим. Редакциянинг эркаси бўлиб олганман, дегин. Алижон Хо-

лиқулович ҳар йиғилишда менга ўхшаган аҳмоқ мардикорни бошқаларга "кўргазма қурол" қилиб кўрсатади. Бошқаларнинг лаб-даҳани осилиб кетади, сезиб тураман. Редакцияда обрў мирзатеракдек баланд. Ҳатто ишхонанинг зиқна бош бухгалтери Зоҳир Ризо ҳам мен билан ҳисоблашади. У бечораям шоирлик касалига йўлиққан, юзингни кўрмоқчи бўлсам, кабинкани ёпиб кетдинг, деган шеърлар ёзиб туради, бўлимга тикиштиради, пиёниста бўлсаям, адабиёт бўлимининг мудири Журъат Шарипов ҳали инсофини ичиб қўймаган одам эди, ўрисча сўкиниб, "Только через мой труп!" дейди – ўтказмайди. Шундан кейин омадсиз шоир Зоҳир Ризонинг жини кўзиб, ўзини ранжитган қалам аҳлидан қасос олишнинг ўта маккор йўлини ишга солади: гонорар ведомостига қўл қўймасдан, оёқ тираб турволади. Шундан кейин редакция ходимларининг кўп сонли илтимосларига кўра, мен бошбухнинг ҳузурига элчи бўлиб бораман.

Лекин баттол Зоҳир Ризо "Элчига ўлим йўқ", деган гапни ё эшитмаган, ёки эшитган бўлсаям уни икки пулга олмайди, шекилли, пинагини бузмайди. Қия очик турган эшигининг олдидан томоқ қириб у ёққа ўтаман, бу ёққа ўтаман, қани энди, қилт этса! Ўзини ниҳоятда банд одамдек кўрсатиб, столининг устидаги бир тўп қоғозга тикилиб ўтираверади. Ҳеч бўлмагандан кейин сўнгги – синалган ҳунаримни ишга соламан, бошбухнинг эшиги олдидан ашулани варанглатиб, муқом қилиб ўта бошлайман:

Зоҳир Ризо,

Боқмай қиё,

Куйдирди-ё...

Йўлакда томошаталаб одамлар тўпланади. Буни кўриб баттар авж қиламан:

*Зоҳир Ризо,
Боқмай қиё,
Кўйдирди-ё...
Кўл кўйса-ё,
Ош бўларди-ё.*

Ошнинг дарагини эшитиб, ниҳоят, баттол таслим бўлади, илжайиб, кўл кўйиб беради.

*Зоҳир Ризо,
Капитуляцияга
Кўл кўйди-ё... –*

деб янги байтни тўқийман.

Йўлакда янграган қаҳқаҳа овозини эшитиб, кабинетидан ҳатто Алижон Холиқулович югуриб чиқади: “Тинчликми?” Ҳамма хона-хонасига тумтарақай бўлади. “Тинчлик, хўжайин, – дейман Зоҳир Ризога кўз қисиб, – рассомимиз Лешченко болаб карикатура чизибди, америка империалистларининг абжағини чиқариб... Шунини муҳокама қилаётувдик”.

“Яхши бўлса, номерга тайёрлаш керак”, дейди бош редактор, кабинетига кириб кетаркан.

Мана шунақа ҳангомалар билан ишлаб юрвердим. Бу орада тўй ҳам бўлиб ўтди. Келинни онамнинг хизматига қўйиб, ўзим давлат хизматида давом этдим. Бир йилдан кейин хотиним ўғил туғиб берди. Оғзим қулоғимда, чақалоқни туғруқхонадан опчиқиш учун уч кунга жавоб сўраб, Тошкентга келдим. Болани бешикка солдик, чўзма-чалпак пишириб, кўни-кўшница тарқатдик. Бу ёқда десанг, менинг “одам” бўлиб қолганимни кўриб Дадавой сўтинг ҳам хурсанд.

Уч кун ҳам кўз очиб юмгунча ўтиб кетди. Уйдагилар билан хайрлашиб, ўғилчанинг юзидан ўпиб, тўрва-халтамни кўтарганча вокзалга келдим. Қарасам, ҳаммаёқ тўс-тўполон, ваҳима. Нима эмиш, кўшни республикада чума тарқабди, шунинг учун темирийўлда карантин эълон қилинибди, энди поезду электричкалар қачон юради – ёлғиз Худо билармиш...

Бу гапни эшитиб менга жон кирди. Физиллаб уйга қайтдим. Ўғилчанинг дийдорига тўймаган эканман, эркалаб-ўйнатиб ўтираверибман, бир куни қарасам, бир ойча вақт ўтиб кетибди.

Вокзалдан хабар олай-чи, карантин бекор бўлгандир, деб борсам, ана урди Худо! Бу лаънати карантин куруқ ваҳима экан, эртасигаёқ бекор бўлиб кетган экан-у, мен дуррак ғафлат босиб ётган эканман.

Бетўхтов электричкага миниб, Мирзачўлга равона бўлдим. Ўзимга ўзим далда бериш учун “Пешонамни ялтиратган чўл шамоли, ёр-ёр” деган ашулани хиргойи қилиб бордим.

Тушдан кейин кадрдону жонажон редакцияга етиб келдим. Бир ой кўрмаган ҳамкасбларим ачомлашиб кўришиш ўрнига “тағофилу орифона” қилишади. “Тағофилу орифона”ни билмайсанми? Э, ўқимаган! Бу бир адабий приём, классик адабиётда, хусусан, Алишер Ғиёсиддиновичнинг ғазалларида кўп қўлланади. Алишер Ғиёсиддинович ким дейсанми? А, бу Навоий бобонгнинг замонавий оти-ку. Қисқаси, кўриб – кўрмасликка, билиб – билмасликка олишни “тағофилу орифона” дейди, аканг айлансин.

Курсдошим Сафар бўлса, кўзининг пахтасини чиқариб, қўлини пахса қилиб: “Э, одам бўлмай кетинг, мени подводить қилдингиз!” дейди.

Қабулхонага кирдим – худди ўлик чиққандек ҳаммаёқ жимжит. Котиба қиз жойида йўқ. “Бир бошга бир ўлим!” деб Алижон Холиқуловичнинг эшигини тақиллатиб, секин ичкари кирдим.

Бечора кичкина, муштдек одам эмасми, столда қалашиб ётган қоғозу гранкаларга кўмилиб кетганидан тепакал боши аранг ялтираб кўринарди, менинг кирганимни пайқамади ҳам.

– Ассалому алайкум, хўжайин! – дедим товущимга бардам тус бериб. Бош муҳарририм шундагина менга ялт этиб қаради. Билмадим, роса тўлиб-тошиб кетган эканми, бирданига бақириб... йўқ, ярадор арслондек наъра тортиб юборди:

– Қайси гўрда юрибсан, саботажник?!

– Гўрда юрганим йўқ, хўжайин, – дедим тумшайиб, – мен ишга келмоқчи бўлиб вокзалга бордим...

– Хўш?! – деб вишиллади Алижон Холиқулович.

– Борсам, чума тарқаган экан...

– Хўш?! Шунга қорангни ўчириб даф бўлиб кетдингми? Ўша чума сени олиб кетса бўлмасмиди, лаънати саботажник?

– Бўларди, лекин... – дедим довдириб, – карантин эълон қилган экан, поезд юрмайди, деб... Шунга...

Алижон Холиқулович гранкаларни тўрт томонга сочиб, кўкариб-бўзариб бақиришга тушди. Товба, ўзи зиғирдек одам-у, бунча овози ўткир бўлмаса!

– Хўв, гўрсўхта, виждонсиз, карантин лаънати бир кун бўлгандир, бир ҳафта бўлгандир, сенинг

бир ойдан бери ўлик-тиригининг дараги йўқку? Сен ўзи бирон нарсани ўйлайсанми, ярамас, безбет, сенда инсофнинг “и” ҳарфи борми ўзи? А?

– Бор, хўжайин, – дедим, – фақат шу карантин...

– Э, ўл-э, бошингни есин сени карантин! – деди бош муҳаррир ва кафтининг қирраси билан столга қарсиллатиб урди. Жони оғриди, шекилли, заҳил афти буришиб кетди. – Бўлди, кўп гап эшакка юк! Ёз аризани!

Энди менга алам қилиб кетди. Намунча пишқиради, нима, “Правда” газетасими бу! Бунча димоғингиздан эшак қурти ёғилмаса, Алижон Холиқулович!

– Бўпти, хўжайин, мана ҳозир ёзамиз-да аризани, – дедим унинг қаршисидаги стулга хотиржам ўрнашиб олгач. – Фақат... шу, бир варақ қоғоз билан ручка берсангиз.

Бош муҳаррир мендан бу гапни эмас, аксинча, кўзимнинг сийдигини оқизиб, ялиниб-ёлворишимни кутган, шекилли, бир зум тараддудланиб қолди. Лекин энди у бечора ҳам, мен ҳам ортга чекинолмас эдик, чунки – “за нами Москва” эди.

Шунинг учун у тишларини ғижирлатиб, “Саботажник!” деб тўнғиллади-да, олдимга бир варақ сариқ қоғоз билан ручка ташлади.

– Раҳмат, хўжайин, – деб, бош муҳарриримнинг нақ кўзига қаттиқ, маънодор тикилиб, секингина сўрадим: – Хўжайин, газетамизнинг оти нимайди?!

Алижон Холиқулович, худди миясига гурзи билан қарсиллатиб ургандек батамом карахт, гунг ва лол бўлиб қолди. Энди, кўп балони кўрган, туллак одам эмасми, гапимнинг таг-тубида ётган, инсон тугул филни ҳам ўлдирадиган заҳархандани дарҳол фаҳмлади.

– Сен... сен... лаънати, негодяй! – деди нафаси тиқилиб. Бароқ қошлари, кўкимтир митти кўзлари пирпираб уча бошлади, азбаройи бўғилганидан, мени сўкиш учун буюк ва қудратли рус тилидан бошқа сўз тополмасди.

Шу пайт қабулхонада қандайдир ҳаракат, тарақа-туруқ товушлар эшитилиб қолди.

– Тётя Маша! – деб бақирди бош муҳарририм жонҳолатда. – Тётя Маша!

Эшик шарақлаб очилиб, эгнида кўк сатин халат, қўлида пол латта кўтариб олган фаррош кампир кўринди.

– Чё, Алиджан Халикулович? – деб шанғиллади у. Кўлидаги хўл латтадан чакиллаб сув томарди.

– Как называется наша газета? – деб сўради энди собиқ хўжайиним.

Маша хола ҳайрон бўлиб қолди, лекин ҳаялламай жавоб қайтарди:

– “Мирзачул хакикати” – “Мирзачульская правда”. А чё случилось-то?

– Ничего не случилось, – деди Алижон Холикулович, – спасибо вам.

Маша хола эшикни ёпиши билан у яна алам билан бақирди:

– Кўрдингми? Кўрдингми, лаънати жулик?! Ҳатто шу уборшицаям билади газетанинг отини! Тур, йўқол кўзимдан, илоё, у дунёю бу дунё турқингни кўрмай!

– Яхши қолинг, хўжайин, – дедим қийшанглаб. – Тошкентдаги биродарларингизга салом деб қўяйми? – Мендан Ғафур Ғулом чиқмаганига яраша ло ақал Шумбола чиқса, нима бўпти?

Алижон Холикулович башарамга қараб отиш

учун стол устидан боп нарса қидираётганида лип этиб ташқарига чиқиб олдим...

Кейин яна уч-тўрт даргоҳларда ишлаб кўрдим. Бошим кал, кўнглим нозик, деганларидек, баъзи жойлар менга тўғри келмади, баъзи жойларга – мен. Мана, ўн йилча бўлди, эркин кушман, сенларнинг тилинг билан айтганда, эркин ижодкорман. Лекин ейман, кияман деб турган учта бола, ношукур бир хотин кўлингга қараб, катта бир рўзгор ғор бўлиб ютаман, деб турса, бунақа эркинликни бошимга ураманми, ука? Шунинг учун Дадавой сўтдан мен хафа бўлмай ким хафа бўлсин?

Нима? Кўйсанг-чи, аканг айлансин, қандай қилиб ёзганларим зўр бўлсин... Зўр, деб мана, Ғафур Ғуломни айтса бўлади, Ойбек домлани, Асқад акамни. Бизларники энди, бир ҳавас, холос. Ишқ бошқа, ҳавас бошқа. Шунисига ҳам шукур. Шу, ҳушимга келса, гоҳ-гоҳ у-бу ёзиб қўяман, сенга ўхшаган мулла укаларим босиб туришибди, раҳмат дейман.

Лекин Худога қараб, ўзинг айт, ука, битта зўр мисра ёзиш – бу тахти Сулаймоннинг давлатига тенг эмасми?

*“Шеър – тонг ва шом аро талаш ранглардан
Этим қатраларга қоришган туйғу.*

Дарз кетган дилдаги ишқ, оҳанглардан

Қирқ йил сайқалланиб ёришган туйғу”, деб ким ёзган? Ўлма, ай да Акбар Дадавой, ай да сын Дадавая судья!

Дадавой сўтнинг болалари билан баъзан тўй-маъракада йиғилишиб қоламиз. Амал бор, участка бор, пул бор, машина бор, савлат бор, билим бор, ҳамма нарса бор, лекин... Зерикаман улар билан. Ярим соат ўтириб гаплашсам, Худо ҳаққи,

қочиб кетгим келади. Қонимиз бир бўлгани билан жонимиз бошқами, билмайман. Шеър ўқимаган, шеър эшитмайдиган одамлар.

Очиғини айтаман сенга – шунақа пайтда сендан шоир чиқади, деб ишонган падари бузрукворим Дадавой Махсумовнинг арвоҳига секин дуо қилиб қўяман.

Э, ана, мулла, троллейбусим ҳам кўриниб қолди. Йўқ-йўқ, зонтигингни олмайман, ўзингга буюрсин. Фақат эртага ишга келганингда кассир тётя Клавадан сўрасанг, пул бўладими-йўқми? Агар берадиган бўлса, шундоқ бир оғиз телефон қилиб юборгин, акагинанг ўргилсин. Телефон номерим... Ҳа, дафтарчангда борми? Яша, ранг-рафторингдан яхши болага ўхшайсан, шеър-пеър ёзмайсанми, ишқилиб? Оббо! Ҳай, майли, ғайрат қилавер, менадан-ку, Ғафур Ғулом чиқмади, шояд сендан чиқиб қолса. Омон бўл, ука, Худонинг паноҳига...

Акбар Махсумов,
шоир, 43 ёш

МИЛЛАТЧИНИНГ ЖАЗОСИ

“Исмимдаги бир ҳарфнинг қурбониман...”

Асқад Мухтор

– Хуррият бўлиб, коммунистлар демократларга, атеистлар диндорларга айланган, миллий ўзликни англаш сиёсат даражасига кўтарилган дориломон кунлар эди.

Ўроқ-болғали, чўғдай қип-қизил совет паспортини алмаштиришнинг тарихий фурсати етиб, тегишли идорага бош уриб бордим. Халқимизнинг хат-хужжат ишига одатий ҳафсаласизлиги туфайли, паспорт алмаштириш муддатига кечиккан мен каби масъулиятсиз фуқаролар маҳкама эшиги олдида маржондек тизилиб туришарди.

Шўро давлати билан бирга унинг қадрдон “очириг”лари ҳам йўқолиб кетган, шу сабабли бу ҳол бироз эриш туюлса-да, сабр-тоқат билан навбат кутиб, ниҳоят ичкарига кирдим. Эшигига “Подполковник Назымов Батыр Юлдашевич” деган лавҳа осиглиқ каттакон хонанинг тўрида ўтирган қиёфасиз кишига рўпара бўлиб, арзим баён айладим.

– Акажон, – дедим кичкина укамдан ҳам кичкина бу одамни улуғлаб, – шу... бир масалада ёрдам берсангиз...

Подполковник Назымов Б. Ю. сийрак қошларини чимириб, менга сўзсиз тикилди.

– Биласизми... шу мустабид тузум даврида менинг исмим паспортга нотўғри ёзилиб қолган. Ўттиз тўрт йил шу хато ном билан юрдим, энди шуни тузатиб олмоқчи эдим...

– Қандай хато? – Агар подполковник Назымов Б. Ю.нинг ўрнида ўзим бўлганимда, ҳеч шубҳасиз, бундай бошоғриқдан менинг ҳам ансам қотиши тайин эди.

– Отим Жамолитдин, иккита “д” бўлади, лекин бу паспортда “Жамолитдин” деб “т” билан хато ёзилган...

– Метрика, – деди подполковник Назымов Б. Ю.

– Мана, акажон, – деб таъзим-тавозе билан туғилганлик ҳақидаги гувоҳномамни қўшқўллаб узатдим. У метрикани қўлига олиб, обдон синчиклаб кўздан кечирди, ҳатто ёзувларини пичирлаб ўқиб ҳам чиқди.

– Ҳаммаси тўғри, – деб ниҳоят ҳукм чиқарди-да, ҳужжатларимни тап этказиб олдимга ташлади.

– Нимаси тўғри?

– Ҳеч қанақа хатоси йўқ, метрикада қандоқ ёзилган бўлса, шундоқ ёзилган.

– Нега тўғри бўларкан, ўзбек тилида...

– Давлат тилида, – деб тузатди у.

– Ҳа, сизларнинг таъбирингиз билан айтганда, давлат тилида “Жамолитдин” деган исм “т” билан ёзилмайди, иккита “д” билан ёзилади.

– Лекин, – деди у чертиб-чертиб, – метрикада “т” билан ёзилган, шу асосда сизга совет паспорти берилган, янги паспортда ҳам шундай деб ёзилади.

– Э, ака, қўйинг, “т” билан ёзганда исмим “итдин” бўлиб қоляпти-ку!

– Бунинг бизга алоқаси йўқ, – деди у. – Бу сизнинг проблемангиз.

Бу гапни эшитиб, агар менинг ўрнимда подполковник Назымов Б. Ю.нинг ўзи бўлганида ҳам, шайтонга ҳай беролмай қолиши муқаррар эди.

– Э, сиз қанақа одамсиз?! – дедим тутақиб. – Шу битта ҳарф ўлгурни тўғри ёзиб берсангиз, нима, ҳақингиз кетиб қоладими?

– Ҳақим кетиб қолмайди, – деди у пинагини бузмасдан, – лекин ҳаққим йўқ.

– Нега?

– Чунки асос йўқ.

– Қандай асос керак сизга?

– Метрика.

– Метрика қўлингизда турибди-ю?

– Метрикада “т” билан ёзилган.

– Ҳа, бу метрикани... бундан эллик йил бурун бир чаласавод татар кампир ёзиб берган-да.

– Бизга бунинг дахли йўқ, – деди подполковник Назымов Б. Ю. – Агар метрикани ўзгартириб келсангиз, хоҳлаганингиздек қилиб, иккита “д” билан, керак бўлса, учта “д” билан ҳам ёзиб беришимиз мумкин.

– Учта “д” керак эмас, – дедим тумшайиб, – бу... метрикани қаерда, қандай ўзгартираман?

– Берилган жойида, – деди у, – қайси райондан олган бўлсангиз, ўша ернинг ЗАГСига ёзма мурожаат қиласиз. ЗАГС архивга запрос беради, архив роддомдан олинган справка асосида справка беради, ЗАГС шу справка асосида сизга иккита “д” билан янги метрика беради, шу метрика асосида биз сизга янги паспорт берамиз. Шу.

Оббо! Ахир, мен туғилиб ўсган, тупканинг тагидаги бу туман ўтган қирқ йил мобайнида тўрт марта – Сталин номидан Маленков номига, ундан

Хрушев номига, ундан кейин Тўқсонота номига ўзгарган бўлса... Хўп, дейлик, ана Тошкентдан минг километр йўл босиб, она қишлоғимга борсам. Борсам-у, менга метрика берган ЗАГС аллақачон ёпилиб, ФХДЁга айланиб кетган бўлса. ФХДЁ дийдиёмни эшитиб, архивга запрос берса-ю, архив аллақайси гўрга кўчиб кетган бўлса. Борингки, архив топилса-ю, у ердаги роддомдан берилган справкани йигирма йил олдин сичқон кемириб кетган бўлса...

Истиқболимда кутиб турган бундай ажиб, муқаррар келажакни бир зумгина тасаввур қилиб, вужудимни ғам босди.

Шу пайт денг, минг йиллар давомида ота-боларимнинг қонида мудраб ётган қандайдир бир ғалати туйғу... билмадим, отини “миллатчилик” деса бўлармикан, лоп этиб жунбишга келиб қолди-ю!

– Мен буни, – дедим, – шу аҳволда қолдирмайман! Етар шунча йил чидаганимиз! Мен... миллий ўзлигимни тиклашингизни талаб қиламан!!!

Қаттикроқ бақириб юбордим, шекилли, эшик қия очилиб, ёшгина лейтенант бош суқди: “Тинчликми?”

Подполковник Назымов Б. Ю. хира пашшани ҳайдагандек унга қараб беҳафсала қўл силкиди: “Бор, ишингни қил!”

– Марҳамат, – деди яна деразага тикилиб, – миллий ўзлигингизни тиклашингиз мумкин. Фақат асос керак. Метрикани ўзгартириб келинг.

Бу гапдан кейин ҳар қандай ақли расо киши кабинетни тарк этиши керак эди, албатта. Аммо миллий уйғониш туйғуси қўзиб, жазавага тушган

одамни ақли расолар қаторига қўшиб бўлмаслиги ҳар бир ақли расо одамга аёндир.

– Сизга, – дедим тутақиб, – сизга асос керакми? Мана асос!

Худонинг марҳамати билан денг, ўша йилларда мен кичикроқ бир давлат нишони билан тақдирланган эдим. Шу нишоннинг гувоҳномаси лоп этиб сумкамдан чиқиб қолса бўладими! Бахтимни қарангки, гувоҳномада исм-фамилиям ўзбек... йўғ-э, давлат тили қоидасига мослаб, яъни, иккита “д” билан, “Жамолиддин” деб ёзилган экан!

– Мана сизга асос, – дедим ғолиб жангчининг важоҳати билан.

Подполковник Назымов Б. Ю. гувоҳномамни эриниб қўлига олди, синчиклаб кўздан кечирди, ҳатто ёзувларини пичирлаб ўқиб ҳам чиқди. Кейин афсус-надомат билан бош чайқаб, гувоҳномани қайтариб берди.

– Бу асос бўлолмайди, – деди.

– Нега асос бўлолмас экан?

– Чунки инструкцияда фақат метрика асос бўлади, деб ёзилган...

Энди шу ерга келганда миллатчилигим нақ Эльбрус чўққисига чиқди-ю!

– Кечирасиз, – дедим жуда секин, одамни қўрқитадиган даражада секин оҳангда, – кечирасиз, давлат раҳбарининг шахсан ўзи қўл қўйган ҳужжат сизга асос бўлмайди-ю, бундан эллик йил бурун, совет даврида, Сталин районининг ЗАГСда ўтирган бир чаласавод кампир ёзиб берган метрика асос бўладими? А?!

Агар подполковник Назымов Б. Ю.нинг ўрнида ўзим бўлганимда, менинг ҳам бундай қўрқинчли саволдан капалагим учиб кетган бўларди.

Табийки, у чурқ этмай қолди, стол устидаги графиндан қиррадор стаканга тўлдириб сув қуйди, ютоқиб симирди.

Қарасам, вазиятни юмшатмасам бўлмайдиган.

– Мана, – дедим девордаги портретга ишора қилиб, – суратларини столингиз тепасига осиб қўйибсиз, у кишининг даврида полковник бўлибсиз...

– Мен подполковникман, – деди у ўқиниб.

– Полковник ҳам бўласиз, – дедим уни овутиб, – миллий ўзликни тиклаш руҳида ишласангиз, албатта...

Подполковник Назымов Б. Ю. оғир уҳ тортди, бир менга, бир девордаги портретга қаради, кейин чуқур хўрсиниб:

– Ҳамманглар шунақа қиласизлар, – деди-да, олдидаги бир варақ қоғозга менинг исм-фамилиямни тўғрилаб, яъни, давлат тилига мослаб, иккита “д” билан ёзиб, стол тагидаги кнопкани босди. Остонада пайдо бўлган бояги лейтенантга буюрди: – Бу кишининг паспортини мана шундай қилиб расмийлаштиринг.

– Раҳмат, акажон, минг раҳмат сизга, – дедим қуллуқ қилиб.

Маҳкамадан қалбимдаги миллий ўзликни англаш туйғуси юксалиб, учиб чиқар эканман, беихтиёр “Ҳақ берилмас – ҳақ олинур!” дея биз каби гумроҳларнинг кўзини очиб кетган Беҳбудий бобонинг руҳи покларига дуо ҳам ўқиб қўйдим.

Бюрократик идора устидан қозонилган зафар сурури, билмадим, бир йилми-икки йилми давом этди.

Худойимнинг марҳаматини қарангки, шунча жафо чекиб, тошбағир бюрократия устидан ғалаба қозониб, қўлга киритган янги паспортим орадан

кўп ўтмай менга янги имкониятлар эшигини очиб берди: камина қулингизни янги ишга – нуфузли бир идоранинг бўлим бошлиғи лавозимига таклиф қилишди. Тартиб-таомилга кўра, суҳбатга чорландим. Эшигига “Топ-менеджер Р. Дж. Халтураев” деб ёзилган кабинетга олиб киришди. “Чой, кофе, виски”га тобим бор-йўқлигини сўрашди. Рад жавобимни эшитиб, назаримда, бироз енгил тортишди.

– Мен резюмеингиз билан танишдим, – деди суҳбатдошим – бўлғуси раҳбарим, ўзбекча сўзларни инглизча талаффузда чертиб-чертиб. – Резюмеингиз менга ёқди. Менеджмент, консалтинг, аутсорсинг сферасида тажрибангиз бор экан. Корпоратив управлениени аста-секин ўрганасиз. Кастинг ишлари сизга танишми?

– Танловни айтяпсизми? Ҳа, мен умрбод шу иш билан шуғулланганман-да.

– О кэй, – деди суҳбатдошим ва қабул тугаганини билдириб, ўрнидан турди. – Дипломангизни офис-менеджерига берасиз.

Суриштириб билсам, “офис-менежери” дегани – ўша ўзимизнинг эски кадрдонимиз – кадрлар бўлими бошлиғи, исм-фамилияси, дейлик, тахминан, Фая Ренатовна Зинатуллина экан.

У киши хужжатларимни, яъни, “резюме ва диплома”ни синчиклаб кўздан кечирди, кейин паспортимни сўради. Мен мағрурланиб, худди Маяковский айтганидек, кенг-мўл шимимнинг чўнтагидан “ўроқ-болғаси бор, чўғдай қип-қизил”... э, кечирасиз, ям-яшил муқовали, миллий паспортимни олиб столга қўйдим.

Офис-менежер олдин паспортимни, кейин “диплома”ни қўлига олиб, улардаги ёзувларга

узоқ тикилиб қолди. Ранги ўзгарганини юзидаги гўзал, мукамал макияж ҳам яширолмади. Орага жуда сирли, худди Шекспир трагедияларидаги каби чуқур маъноли сукунат чўкди.

– Диплом ўзингизникими? – деб сўради ниҳоят Фая Ренатовна қалам билан чизилган қошларини чимириб. Очиғини айтсам, нафасим ичимга тушиб кетди. Чунки ҳаётимда учта нарсадан – дайди итдан, укол билан кадрлар бўлиmidан қаттиқ кўрқаман.

– Ўзимники, ўзимники бўлмай кимники бўларди, – дедим шоша-пиша, – фақат шу... мустабид тузум даврида берилган, холос.

Офис-менежер буюк бир шубҳа ва тантана билан “диплома”мни, айна вақтда паттамни кўлимга тутқазди.

– Паспорт билан дипломдаги маълумотлар бир-бирига тўғри келмайди, – деди у ҳамон чимирилиб. Шу чимирилиш бечоранинг пешонасига чуқур ажин бўлиб тушиб қолса, ажаб эмас. – Паспортда исм иккита “д” билан ёзилган, дипломда эса “тд” деб ёзилган. Демак, буларнинг биттаси қалбаки. Ҳужжатларни қалбакилаштириш эса, сизга маълум бўлиши керакки, қонун йўли билан таъқиб қилинади.

– Нега қалбаки бўлар экан, сираям қалбаки эмас! – дедим мен, лекин негадир овозим қалтираб, мунофиқона чийиллаб чиқди. – Фақат паспортдаги исмим ўзбек тилининг, сизларнинг тилингиз билан айтганда, давлат тилининг қонидасига мувофиқ қилиб ёзилган. Фарқи шу. Мана, суратим ҳам турибди-ку, яхшилаб қаранг.

– Дипломда умуман сурат бўлмайди, шуниям билмас экансиз-да, – деди Фая Ренатовна. – Кечирасиз, лекин сизни бу ҳужжат билан ишга қабул қилиб бўлмайди.

Подполковник Назымов Б. Ю.ни қандай қилиб енгган бўлсам, ушбу офис-менежерни ҳам шундай усулда бир зарб билан тор-мор қилмоққа чоғландим-у, лекин Худо бирдан ақл бериб, эсим борида этагимни ёпдим. Ким билади, агар оёғимни тираб талашиб-тортишадиган бўлсам, кадрлар бўлими паспорт столига “запрос” берса, паспортдаги исм ноқонуний асосда тузатилгани ошкор эмас, фош бўлиб қолса... арбоб кейин ҳар боб билан урмайдими?!

– Ҳай, наилож, – дедим ўзимни қувноқликка солиб, – сизлар билан бирга ишлаш насиб қилмаган экан-да. Ўзимнинг ҳам кўзим учиб тургани йўқ эди. Хайр.

– Хайр.

Орадан бир ҳафта ўтди.

Шанба куни нонушта қилиб, эр-хотин энди бозорга жўнамоқчи бўлиб турган эдик, эшик кўнғироғи жиринглади. Салом бериб, бир ёш йигит кириб келди, “кадастр хизматиданмиз” деб гувоҳномасини кўрсатди. Ошхонага таклиф қилдик.

– Эрталабдан безовта қилганимиз учун узр, ояхон, хизматчилик, – деб гап бошлади у катта папкасини очар экан, – уй, адашмасам, сизнинг номингизда, шундайми?

– Шундай, – дедим мен бамайлихотир, – ҳозир ҳамма ҳужжатларни кўрсатамиз... Мана, квартира бериш ҳақидаги ордер, мана бу хусусийлаштириш тўғрисидаги далолатнома, буниси БТИдан олин-

ган справкалар, мана бу кадастр қоғозлари, бу бўлса, уй-жойга эгалик қилиш ҳуқуқи гувоҳномаси.

– Жуда яхши, – деди кадастр ходими мамнун бўлиб, – дакументга пухта экансиз, ока, гап йўқ сизга. Қани эди, бошқалар ҳам сизга ўхшаган бўлса. Бир хиллар бор, уйига кирсанг, биронта дакументини топиб беролмайди. Топиб берсаям, ҳаммаси чалкаш бўлади. Мана, яқинда учинчи кварталдаги бир хонадонга кирдик, ишонасизми, уй ўтган асрда ўлиб кетган бувисининг номида қолиб кетган. Бўтта яшаётган набирасининг ўзи қариб, кампир буви бўлиб қолган. Хужжатларининг на боши, на кети бор. Раҳмат сизга, ока. Шу паспортни берсангиз, мен “даннийлар”ини шундоқ ёзволсам бўлди, кейин сизни вақтингизни олмайман.

“Паспорт” деган гапни эшитиб, юрагим шув этиб кетди. Лекин сир бермай, сипогина бўлиб паспортимни узатдим.

– Жуда яхши, – деди ходим, – демак, отлари Жамолиддин ака... фамилиялари... Э, бу қанақаси? Ока, кечирасиз, кадастрдаги от билан паспортдаги от мутлақо бошқа-бошқа-ю!

– Мутлақо эмас, укажон, мутлақо эмас, – дедим ҳовлиқиб, – яхшилаб қаранг, кўрмаяпсизми, фақат битта ҳарфда фарқ бор. Ўтта “итдин” деб нотўғри ёзилган, бўтта “иддин” деб тўғри ёзилган. Шу, холос.

– Ока, бу дакумент, “битта ҳарф”, “иккита ҳарф” деган гап бўтда кетмайди, – деди кадастр ходими қовоғини солиб, – дакумент точний бўлиши керак, билдингизми? Сизда бўлса, ё паспорт, ё кадастр сохта. Агар паспортдаги от тўғри бўлса, бу уй-жой сизники эмас, бошқа одамники, яъни, Жамолиддин

аканики эмас, Жамолитдин аканики бўлиб чиқади. Умрингиз узоқ бўлсин-у, агар ўлиб-нетиб қолсангиз бу мол-мулкингиз бола-чақангизга мерос бўлиб ўтмайди, чунки у бутунлай бошқа одамнинг номига расмийлаштирилган, тушундингизми?

Шундагина, қандай катта, айтиш мумкинки, даҳшатли бир хатога йўл қўйганимни тушундим. Бўшашиб кетдим, ҳол-жоним қолмай...

– Нима қилса бўлади? – деб пичирладим ўзимга ўзим.

– Нервичит қилманг, ока, тўғриласа бўлади. Бунинг учун сиз паспортдаги отингиз ўзгарганини билдириб кадастр хизматига ариза ёзасиз, биз кейин паспорт столига запрос берамиз, запрос тасдиқланса, кадастр ҳужжатларига тегишли ўзгартиришлар киритилади. Лекин бунинг учун аввал кадастр гувоҳномасига асос бўлган ҳужжатларни, яъни, квартира бериш ҳақидаги ордерни, хусусийлаштириш ҳақидаги далолатномани, БТИ справкаларини, квартира планини, тўловлар квитанцияларини, уй-жойга эгалик қилиш ҳуқуқини берадиган шаҳодатномани ўзгартириш керак бўлади.

Кадастр ходими хайрлашиб кетдим, хайрлашмасдан чиқиб кетдим – билолмай қолдим, чунки ғам-ташвиш денгизига чўкиб, ғарқ бўлиб кетган эдим.

Э, миллатчи бўлмай, ҳар бало бўлай мен!

Бир маҳал ҳушим ўзимга келиб, энди нима қилишни мулоҳаза қилишга уриндим. Лекин бу мулоҳазанинг натижаси менинг ҳолимни баттар хароб айлайдиган бўлиб чиқди.

Сиз ўртамиёна бир одамда қанча ҳужжат бўлишини ҳеч ҳисоб-китоб қилиб кўрганмисиз? Мен,

бошимга миллатчилик савдоси тушиб, кечаси ухлмасдан одамга умр бўйи ҳамроҳ бўладиган, керак бўлса, унинг инсон, фуқаро, ҳатто шахс эканини тасдиқлайдиган ва мен ўзгартиришим зарур бўлган бир дунё ҳужжатларнинг қисқача рўйхатини тузиб чиқдим.

Ушбу рўйхат бу турур:

1. Туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома. Метрика. (Инсоннинг бутун тақдирини ҳал қиладиган энг асосий, бош ҳужжат).

2. Паспорт. (Ҳамма ғурбат шундан бошланган).

3. Ўрта маълумот тўғрисидаги аттестат.

4. Ҳарбий билет. (Ҳали ҳарбий мажбурият ёшидан ўтмаганман, ҳар қачон хизматга чақирилишим мумкин).

5. Никоҳ тўғрисидаги гувоҳнома. (Бусиз ўттиз йил бирга яшаган аёлим менинг хотиним бўлмай чиқади, яъни, хотинсиз қолиб кетиш эҳтимоли юз фоиз).

6. Диплом, топ-менежерлар тили билан айтганда, “диплома”. (Бусиз мени ҳеч қаерга ишга олмайди, ҳужжатни сохталаштирганликда айблаб, жавобгарликка тортишмаса, шукур қилишим керак).

7. Ҳайдовчилик гувоҳномаси. (Бусиз ДАН ходими исталган чорраҳада машинамни “арест” қилиб, жарима майдончасига тикиб қўйиши мумкин).

8. Уй-жой билан боғлиқ ҳужжатлар. (Ўндан ортиқ. Бунинг салбий оқибатлари ҳақида юқорида айтиб ўтдим, қайта баён айлашга юрагим дош бермайди).

9. Дача ҳужжатлари. (Уҳ!)

10. Партия билети. (Миллатчилигим туфайли “Миллий тикланиш” партиясига аъзо бўлганман, демак, унинг ҳам гувоҳномасини ўзгартиришим шарт).

11. Овчилар жамиятининг гувоҳномаси. (Э, Худойим, энг чатоғи шу – ахир, менинг номимда ов милтиғи бор-а! “Ноқонуний қурол сақлаган”, деб қия бўлиб кетиш ҳеч гап эмас!)

12. Болаларимнинг метрика, паспорт, аттестат ва дипломлари. (Агар “отасининг исми” деган банди бўйича текширса, уч ўғил ва бир қиз менинг фарзандим бўлмай чиқади!)

13. Фан номзодлиги учун берилган гувоҳнома.

14. Муаллифлик ҳуқуқи. (1 та монография, 3 та услубий қўлланма, 1 та рационализаторлик патенти, 100 га яқин илмий мақоланинг муаллифи мен эканимни исботлаш).

15. Хизмат гувоҳномаси. (Ишхонага ҳар куни бировнинг номидаги ҳужжат билан кириб-чиқяман!)

16. Солиқ тўловлари (ИНН). (Зудлик билан ўзгартирсам, текшириб қолса, миллион-миллион сўм солиқларни қайта тўлаш керак).

17. Барча тўловлар (электр, табиий газ, иссиқлик, совуқ сув, иссиқ сув, чиқиндилар) бўйича дафтарчалар.

18. Давлат мукофоти гувоҳномаси. (Буни қандай қилиб ўзгартирса бўлади, эй одамлар?!)

19. Прописка. (Паспортнинг ўзида, паспорт столида, маҳалла идорасида ва Худо билади, яна аллақайси гўрларда қайд этилган).

20. Омонат касса дафтарчаси. (2 та. Биттасини хотиним билмайди, яхши-ёмон кунга атаб тўплан-

ган жамғарма менинг эмас, Жамолитдин деган мутлақо бегона бир одамнинг номида ётибди. Банк бу аҳволда бир тийин ҳам бермаслиги муқаррар. Оҳ, пул топиб, ақл топмаган аҳмоқ!

21. Уй-жой, дача, машина, соғлиқ бўйича суғурта хужжатлари.

22. Акциялар. (20 та, бир пайтлар ишхонада мажбуран беришган, шунча йил давомида сариқ чақа ҳам дивиденд тўланмаган, лекин билиб бўладими, ноумид – шайтон).

23. Жамғариб бориладиган пенсия гувоҳномаси. (Менга умуман алоқаси йўқ Жамолитдин деган бетайин бир шахснинг номига расмийлаштирилган. Қўлимдаги паспорт билан ҳемири ҳам ололмаслигим аниқ).

24. Касаба уюшмасига аъзолик гувоҳномаси.

25. Миллий (ўл, сен миллатчи бўлмай!) кутубхонага аъзолик билети.

Булар – уйқусиз кечада карахт калламга дабдурустдан келган, мен эслашга улгурган хужжатларнинг бир қисми, холос. Буларни ўзгартириш учун, юзлаб идоралар эшигида сарғайиш учун битта умр эмас, буддавий банда каби етти умр бўлса ҳам етмаслиги мен каби аҳмоққа ҳам аёнدير.

Шундай экан, олдимда иккита долзарб савол пайдо бўлаётир, яъни, “Ким айбдор?” ва “Нима қилмоқ керак?”

Биринчи саволнинг жавоби аниқ ва равшан – ўзимдан ўзга айбдор йўқ. Нима қилар эдинг ўлган илоннинг бошини қўзғаб?!

Иккинчи саволга жавоб ахтариб, шахри азимдаги энг машхур ҳуқуқий маслаҳатхонанинг остонасига бош уриб бордим. “Пинхасов ва ўғиллари” деб аталар экан бу маслаҳат кони.

У ерда ўтирган саксон олти яшар мўйсафид, ўзининг айтишича, Охунбобоевнинг идорасида “начальник юротдел” бўлиб ишлаган, ҳар турли чалкаш ҳуқуқий масалаларнинг пихини ёрган Писар бобо Пинхасов арзимни тинглаб, кўзини юмди, узоқ тафаккурга чўмди ва деди:

– Бўтам, мен дардингизни англадим, кўп мушкул аҳволда қолибсиз. Сизнинг бу вазиятингизда мавжуд иккита балодан имкон қадар енгилроғини танлаш керак.

– Яъни?

– Яъни, ўттизта хужжатни ўзгартиргандан кўра, битта хужжатни ўзгартирган маъқул. Мен сизга паспортингизни ўзгартиришни тавсия этган бўлардим.

Бу гапларни эшитиб, менинг нафсониятим, нозик миллий ғурурим қанчалик азият чекканини айтиб ўтиришимнинг, ярамга туз сепишнинг, ўйлайманки, ҳожати йўқдир?

Бир ҳафта-ўн кун тараддуд, иккиланиш, шубҳа-гумонлар исқанжасида ўтди. Бу орада мени ўз фуқаролик бурчимни бажариб, маҳаллий кенгашларга бўлиб ўтадиган сайловларда қатнашишга даъват этадиган, паспортимни ўзим билан бирга олволишим кераклиги эслатилган таклифнома ҳам келиб қолди. Бу ёғини энди ўзингиз тасаввур қилаверинг!

Охири бўлмади – яна ўша паспорт берган маҳкамага бориб, навбатга турдим. Сабр-тоқат билан кутиб, ниҳоят, қадрдон подполковник Назымов Б. Ю.нинг қабулига кирдим.

Она халқимдан, доно халқимдан минг ўргилсам арзийди – мана шундай ҳолатларда ниҳоятда

қўл келадиган, одамни хижолат ботқоғидан тортиб чиқарадиган юзлаб мақол-маталларни яратиб қўйган, ана, саржиндай тахланиб ётибди, керагини ол-у, мақсадингга мослаб ишлатавер.

Мен ҳам шундай қилдим.

Подполковник Назымов Б. Ю.га юзланиб дедимки, ҳаммамиз ҳам хом сут эмган бандамиз, жаҳл келганда ақл кетар экан, эгилган бошни қилич кесмас, бир кўрган таниш, икки кўрган билиш, дейдилар, энди, шу бир қошиқ қонимиздан кечиб, мушкулимизни ҳал қилиб берсангиз, илоё, тупроқ олсангиз олтин бўлсин, мартабангиз бундан ҳам зиёда бўлсин...

Подполковник Назымов Б. Ю. менга яна узоқ тикилиб турди-да:

– Хўп, – деди, – метрикангиздаги номингиз асо-сида, яъни, “Жамолитдин” деб янги паспорт ёзиб берамиз, мен тўғри тушундимми?

– Тўғри, тўппа-тўғри, – дедим ҳовлиқиб.

– Хўп, – деди у, – лекин фақат истисно тариқа-сида, тушундингизми? Акт тузамиз, қўл қўйиб берасиз, кассага бунча сўм, бунча тийин тўлаб келасиз, уч кундан кейин янги паспорт оласиз.

– Раҳмат, минг раҳмат сизга, мени жуда оғир муаммодан қутқардингиз.

– Соғ бўлинг, – деди подполковник Назымов Б. Ю. ва ўрнидан туриб, хайрлашиш учун қўлини чўзаркан, – сиз фақат бир нарсани билинг, – деди дона-дона қилиб, – ўша сиз айтаётган миллий туйғу бизда ҳам бор. “Назымов Б. Ю.”ни ўзбек тили қондасига тўғри эмаслигини, нима, мен билмайманми? Биламан. Отам ҳарбий бўлган, мен Венгрияда туғилганман, метрикамни гарнизонда ёзиб беришган, тушундингизми?

Ҳайрон бўлиб қолдим.

Қаршимдаги бу одам бадбин бюрократ эмас, балки дарддошим, миллатдошимга айланди.

– Шундай, – деди подполковник Назымов Б. Ю., худди менинг фикримни ўқигандек.

– Хўш, унда нима қилиш керак? – деб риторик савол бердим мен.

– Сиз ҳозир кўп ўзбек мақолларини келтирдингиз, – деди у, – мен ҳам битта русча мақолни эслатмоқчиман. Руслар “Береги честь с молоду”, дейди. Мен бунга кўшимча қилиб айтмоқчиман: “Береги ... метрику с молоду”.

Биз маънос кулиб хайрлашдик.

Жамолитдин Бузруков,

илмий ходим, 50 ёш

УЙ СОТИЛАДИ

– Шанба куни вақт топиб келсанг, бир уйни кўрардик, – деб қолди акам ҳафтанинг ўртасида телефон қилиб. – Вагиз Саматович ҳовлисини сотмоқчи экан.

Вагиз Саматович Заитов мактабда бизга тарих, меҳнат билан ҳарбий таълимдан, умуман, қайси фандан ўқитувчи бўлмаса, шундан дарс берган, важоҳатидан бутун синф титраб турадиган, қўли қаттиқ, савлатли ўқитувчи эди. Исми-фамилияси ўзбекчага ўхшагани билан ўзи бизнинг қавмдан эмас, кўп йиллар бурун Қозонданми, Қозоғистонданми қишлоғимизга йўлланма билан ишга келиб, шу ерда қолиб кетган, европавор қиёфали, дароз бир киши эди.

Ўзи билан келган Муршида Бекировна деган сап-сарик хотини хим-биологияни ўқитар, эрини сенсираб чақирар эди.

Доимо озода кийиниб, батартиб, пухта-саранжом юрадиган бу эр-хотин муаллимлар қишлоғимизнинг энг тоза, чиройли ва обод гўшасида – Татар маҳаллада яшарди.

Татар маҳалла деганимиз – архитекторнинг назари тушган, қутичадек бежирим уйлар қатор тизилган, оқлаб-кўкланган девор-дарвозалари узра олча, жўка, настарин дарахтлари қуюқ, сирли кўланка ташлаб турадиган кенг, узун, текис мавзе бўлиб, қишлоқдаги бошқа қинғир-қийшиқ, тангу

тор кўчалардан фарқли равишда унинг худудида ҳеч вақт таппи-тезак парчалари сочилиб, пичан-сомон тўзиб, эшик олдида боғланган мол-ҳолларни пашша талаб ётмас эди.

Одатда шаҳри азимлар эски шаҳар ва янги шаҳар деган қисмларга бўлинади. Татар маҳаллани, таъбир жоиз бўлса, қишлоғимизнинг янги қишлоғи, деб аташ мумкин эди.

Хулласи калом, йўллари равон, кўчалари чароғон, одамлари фаровон Татар маҳаллада яшашни орзу қилмаган ўзбек йўқ эди қишлоғимизда. Шунинг учун акамдан бу гапни эшитиб ҳайрон қолдим: Вагиз Саматович билан Муршида Бекировна шундоқ уй-жойларини ташлаб қайга кетишмоқчи экан?

Айни пайтда оғзимнинг суви келди. Собиқ муаллимларимнинг ҳовлиси жаннат боғчаси бўлса керак, ҳойнаҳой.

Аслида шу тобда менинг уй олишга бўлган ҳавасимдан бошқа чўнтагимда ҳемири ҳам йўқ эди.

Бундан чорак аср муқаддам ота маконимни тарк этиб, Тошкентга кетдим. Ўқидим, ишга жойлашдим, уйландим, иккита болали бўлганимда партия-ҳукумат менга тўққиз қаватли уйнинг саккизинчи қаватидан уч хонали бепул квартира берди. “Ижроқўм уй бермиш, кўзларингда ёш”,¹ деб шодумон яшайбердим.

Аммо отам, меҳрибон падари бузрукворим ҳар сафар менинг бу кулбамга қадам ранжида қилганида, қувонч билан бирга, “Болам, мусофирчиликда, осмони фалакда қолиб кетдинг-да”, деб жиндек

¹ Абдулла Орипов сатри.

афсус ҳам қилиб қўяр ва имкон борича мени қишлоқдан “бир ватан қилишга” даъват этар эди.

Ёш, ўйинқароқ пайтим эмасми, сира қаримайман, ҳамма вақт мана шундай навқирон, бақувват, чиройли бўлиб юравераман, болаларим ҳам ҳеч қачон катта бўлмайди, доимо мана шундай ширин-шакар гўдаклар бўлиб қолаверади, шу уч хонали уй менга бир умрга етиб ортади, ортиқча ташвишнинг нима кераги бор, деб ўйлар, отамнинг гапларига бепарво кулиб қўяр эдим.

Кулги-табассумларим узоққа бормади. Бир куни эрталаб уйғониб қарасам, шу пайтгача кўзимга подшоҳнинг саройидек кўриниб келган уйим 38,3 квадрат метрни ташкил этадиган, қиш қаҳратонида совиб, ёз саратонида ёниб ётадиган бетон каталак экан. Бўйи чўзилиб қолган икки ўғил “спальный” деган хонани эгаллаган, биринчи синфга чиққан қизим 8,1 квадрат метрли хонага талабгор, эр-хотин иккаламизга яшаш учун зал ёки ошхонадан бошқа жой қолмаган эди.

Қизимнинг бўлмаси шу қадар тор эдики, битта кроватчани амаллаб жойладик, аммо кийим-кечак қўядиган шкаф унга умуман сиғмади. Охири, азбаройи аччиғим келганидан қўлимга арра олиб, яп-янги шкафнинг бир табақасини кесиб ташладим ва уни базўр хонага ўрнаштирдик. Шу кунларда эртаю кеч Худога илтижо қилиб, кулбамга яна бир хона қўшиб беришини ялиниб сўрар эдим. Бу пайтга келиб СССР тарқаб кетган, текинга уй берадиган партия-ҳукумат ҳам йўқ бўлган эди.

Бу танглик, бу диққинафас ҳаёт жонга тегди. Шаҳарда яшаш оғир бўлиб қолди, инфляция 2000

(икки минг) фоиздан ҳам ошиб кетди, социолог деган, ҳеч кимга кераги йўқ мутахассиснинг кундан кунга қадрсизланиб бораётган ойлиги билан бу тошдек қаттиқ шаҳарда беш жонни боқиш имконсиз бир юмушга айланди.

Ана шундай кутсиз кунларда дов-дастагимни йиғиштириб, қишлоққа қайтишга қарор қилдим. Ҳарқалай, у ерда кенгчилик, ота-она, қариндошуруғ бағридасан, мол-ҳол бор, сут-қатик, мевачева ўзимиздан чиқади, қисқаси, хотин иккаламиз мактабда дарс берсак ҳам очдан ўлмаслик мумкин.

Лекин бунинг учун аввало қишлоқдан бир ватан қилиш керак, чунки мен туғилиб ўсган ҳовлида укам тўртта боласи, ота-онам билан олти жон бўлиб яшарди.

Шунча йил шаҳарда ишлаб орттирган уч-тўрт сўм жамғармамни инфляция еб битирган, шунинг учун мен квартирамни сотиб, қишлоқдан ҳовли олишни режа қилиб юрганимда Вагиз Саматович уйини сотадиган бўлиб қолди.

Шанба куни учиб-қўниб, аёлим, болаларимни эргаштириб, қишлоққа етиб бордим. Болаларни уйда қолдириб, отам, акам билан укамнинг эски “Москвич”ида Татар маҳаллага йўл олдик.

Мактабда ўқиб юрган кезларим шу кўчада турадиган Энвер, Айдер, Мустафо деган ўртоқларим бўларди. Бир неча марта эргашиб уйларига келганимни, уларнинг стол-стуллар қўйилиб, девори-га турли манзарали суратлар осилган, деразаларига оппоқ пардалар тутилган хонадонларидаги туриш-турмушига ҳавас билан боққанларимни эслайман. 90-йилларда ҳаммаси Қримга кўчиб кетиб, борди-келди узилиб қолди.

Бешафқат вақт ҳамма нарсани емиради, йитади. Татар маҳалла ҳам бу қисматдан қутула олмабди. Кўчиб кетган татарларнинг уйлари сотиб олган барака топкур ҳамқишлоқларим кўз очиб юмгунча бу ерларни ҳам қишлоқнинг бошқа хароб кўчалари қаторига тушириб улгуришибди. Уйдим-чукур йўлларнинг у ер-бу ерида сақланиб қолган асфальт парчалари худди қадимий тарих экспонатларидек таассурот қолдиради. Охирги татарнинг моҳир, меҳрли қўли билан оқланган, энди ола-пес бўлиб ётган девор-тошлар, бўёғи кўчиб кетган эшик-деразалар, қуриб-қовжирай бошлаган олчаю жўка, настарин дарахтлари бир пайтлар бу маконни гуллатиб-яшнатган, ўзлари ҳам гуллаб-яшнаган эгаларига бамисоли мотам тутаётгандек...

Бу ғарибона манзара фонида деворига “Дом продаётся” деган ёзув ўқлоғидек ҳарфлар билан ёзиб қўйилган Вагиз Саматовичнинг уйи ҳам аввалги шукуҳи, тароватини йўқотиб, завол сари юз тута бошлаган эди.

Бир томонга қийшайиб, нақшлари ўчиб кетган улкан ёғоч дарвозага ўрнатилган кўнғироқ тугмасини босдик. Кўнғироқ ишламас эди. Укам дарвозанинг кичкина тавақасини очиб, “Вагиз ака! Хўв Вагиз ака!” деб овоз берди. Ичкаридан садо бўлмади. Укам товушини баландлатиб, яна чақирган эди, “Ким? Айвонга яқин келинг”, деган овоз эшитилди. Орадан шунча йил ўтиб кетганига қарамасдан, Муршида Бекировнанинг дадил, ўктам овозини дарров танидим ва гўё ҳозир бу захаргина опай дарсини сўраб доска олдига чақирадигандек, бироз ҳаяжонга тушдим.

Ичкари кирдик. Ҳовли катта, саҳни кенг-мўл, лекин кўпдан буён... нима десам экан, “супурги тегмаган хонумон хароб”¹ дегулик бир аҳволга келиб қолган эди.

Ойнаванд айвоннинг бир табақаси қия очик экан, шунинг олдига келиб, ичкарига разм солдик. Тўрда, девор томонга қўйилган кўҳна диванда оппоқ сочлари тўзғиб кетган, таниб бўлмас даражада қариган Муршида Бекировна кулранг адёлга бурканиб ётарди.

– Муршида опа, салом, яхшимисиз? – деб сўрашди акам.

– Ким бу? Ай, Омонуллага ўхшайсан?

– Ҳа, Омонулламан, – деди акам кулимсираб, – бу укам Ҳабибулла, ўқувчингиз. Бу киши дадам бўладилар.

– Ай, Ҳабибулла, сенмисан? Қалайсан? Мен йиқилиб, оёғим синиб қолди, икки ойдан буён гипсда ётибман...

Ҳаммамиз ачиниб-афсусланиб, бояқиш муаллимамизга таскин-тасалли билдирдик, Худодан шифо сўрадик.

– Раҳмат... Раҳмат. Айбга буюрманглар, ўрнимдан туролмайман. Эй сен, Омонулла, ичкари опкир буларни, – деб жаврай кетди Муршида Бекировна. – Вагиз аканг бозорга кетган, ҳозир келиб қолади. Ҳабибулла, сен яхшимисан? Телевизорда чиққанингни кўриб, невараларимга мақтанаман, “Это мой лучший ученик” деб... Болаларинг, хотининг яхшими?

– Худога шукур, яхши, – дея олдим базўр.

¹ Фафур Гулом сатри.

– Ҳа, бу келин, набиралар кўринмайди, Муршида опа? – деб сўради акам.

– Эй... сен беҳабар ўхшайсан... Келин невараларимни олиб – иккаласиям қизбола, каттаси ўн уч, кичкинаси етти ёшда – икки йил бўлди, кўчиб кетган.

– Қримга кўчиб кеттими?

– Ай, йўқ, нега Қримга кўчиб кетади? Биз қозон татармиз-ку. – Муршида опа оғир кўзғалиб қўйди. – Тошкентда улар. Рисовийни биласан-а, ўша ерда ижарада яшайди. Кетди, кетиб қолди. Вагиз аканг иккаламиз қолдик. Уям “сахар” бўлқолган, ўзига ўзи укол қилади.

– Ўғлингиз-чи, Ленур, уям кўчиб кетдими? – деб сўрадим ҳамдард бўлиб.

– О, Ленур... бизни хароб қилди-ку... – Муршида Бекировна худди биров эшитмасин дегандек, шивирлаб: – Ичавериб, пияниста бўлиб қолган, – деди. – Кайф билан мотоцикл ҳайдаб бир одамни уриб кетди. Тўрт йил қамалиб келди. Ҳозир ҳам “запой” бўлиб ичади, ҳеч қаерда ишламайди. Шунинг учун келин... Гулзира ажрашди, аслида, ёмон эмас эди у. Невараларим келса, йиғлайди, уларни кўриб мен йиғлайман... Нима қилайлик, Вагиз аканг билан минг-минг болага тарбия бердиг-у, ёлғиз ўғлимизга тарбия беролмадик.

Муршида опа пиқиллаб йиғлашга тушди.

Мулоқот тугади.

Бахтимизга эшик очилиб, уч-тўртта оғир тўрва-халта кўтариб олган Вагиз Саматович судралиб ҳовлига кириб келди.

У киши, хийла озганини, бароқ қошларигача оқариб кетганини ҳисобга олмаганда, сохт-сумба-ти, савлати деярли ўзгармабди.

Муршида Бекировнанинг айвондан овози келди:

– Вагиз, бунча кеч қолдинг? Энди буларга ўзинг қара, уят бўлди, мен ўрнимдан туролмасам... Чой дамла, гилосдан узиб қўй.

Вагиз Саматович бизни ҳовли ўртасидаги темир сўрига таклиф қилди. Ҳаммамиз сўрининг четига омонат ўтириб, ҳол-аҳвол сўрашдик, муддаомизни баён қилдик.

Вагиз ака отамни яхши танир экан, асосан у кишига мурожаат қилиб, аввало, уйининг тарихи ҳақида сўзлаб кетди:

– Энди, Шукрулла ака, ўзингиз яхши биласиз, биз эллингинчи йили Муршида билан биринчи мактабга ишга келдик. Исидор Абрамович Левин директор эди, мактабнинг ҳовлисидаги икки хонали уйни бизга квартира қилиб берди, тўрт йил шу ерда яшадик.

– Ленур ўша ерда туғилган, – деб гап қўшди Муршида Бекировна ётган жойидан.

– Ҳа, шундай... Кейин ўртоғингиз Бердикул ака – колхознинг раиси, эллик тўртинчи йил октябрь ойида мени чақириб, Вагиз, сен бир ариза ёз, ҳукуматнинг қарори бор, ўқитувчиларга участка берилсин, деган, мен бир парча ер берай, беш-ўн йилда йиғлаб-сиқтаб уйни тиклаб оласан, деди.

– Яхши одам эди Бердикул, – деб тасдиқлади отам. – Сизга ўхшаган фронтвик эди-да.

– Жуда мард одам эди, – деди Вагиз Саматович, – айтдики, эй Вагиз, биз ўзбекларда мақол бор, “қарз узилади, хотин ёнга қолади”, деган, баҳонада ватанли бўлиб қоласан, деди.

– Сен унга нима деганингни ҳам айт-да, Вагиз? – Айвондан яна Муршида Бекировнанинг овози

келди. – Шукрулла ака, бу содда бўлган-да, Бердикулга, менинг ватаним бор, СССР деган, депти.

– Мен у пайтда ўзбеклар яшайдиган уйини ҳам ватан дейишини билмас эдим-да, – деб иқрор бўлди Вагиз ака. – Хуллас, Бердикул ака йигирма учинчи октябрь куни Муршида иккаламизни бошлаб келиб, мана шу ердан саккиз сотих ер ўлчаб берди, икки сотихига уй солсанг, олти сотихини ҳовли қилиб, дов-дарахт экасан, деди.

– У пайтда бу жойларда биронта ҳам уй йўқ, сув ҳам, йўл ҳам йўқ, ҳаммаёқ дала эди, – деб яна гапга қўшилди Муршида Бекировна.

Акам вақт зиқлигини билдириш учун билагидаги соатига дам-бадам қарай бошлади, лекин Вагиз Саматович пинагини бузмагани учун ўзи сўз очишга мажбур бўлди:

– Вагиз ака, агар иложи бўлса, уйни бир кўрсак. Ишхонадан ярим соатга жавоб олиб келувдим, Ҳабибулла ҳам Тошкентга қайтадиган.

– Ҳа, қани, юринглар бўлмаса, – деб Вагиз Саматович оғир қўзғалиб, ўрнидан турди ва уй томон бошлади.

Муршида Бекировнадан узр сўраб, айвондан ўтгач, нимқоронғи, салқин коридор – даҳлизга кирдик. Уй европача услубда қурилган, шифтлари, дераза-ромлари баланд, эшиклари мустаҳкам, у ер-бу ерида полининг бўёғи кўча бошлаган тўрт хонадан иборат бўлиб, кўчиб кириб яшаса бўладиган ҳолатда эди.

Вагиз Саматович энди бино ичидаги ҳар бир ашёнинг тарихи ҳақида сўзлай кетди:

– Мана бу эшикни эллик олтинчи йили уста Шотурсун ясаб берган. Отпуска пули олган эдик.

Ярмини берганман. Мана бу эшикни эса эллик еттинчи йили декабрда Чирчиқда бир ўрисдан ўттиз етти сўмга олганман. Шукрулла ака, қўшнингиз бўларди-ку, Маллавой деган шопир, шуни машинасида ўн сўм бериб опкелганман.

– Ўн сўм катта пул эди-да у вақтда, – деб отам бизга изоҳ берди.

– Битта сигир юз сўм турарди-да, ака, – деди Вагиз Саматович ва ҳикоясини давом эттирди, – мана бу ётоқхонанинг полига ёғоч тополмай роса овора бўлдим. Охири, Оққовоқдаги лесоторговий базага бордим, Ҳайдар деган директори бор экан, дардимни айтдим, ўқитувчиман, дедим. Бахтимга унияма отаси ўқитувчи бўлган экан, дадам билан ҳамкасб экансиз, деб, бир машина қуруқ, яхши тахтани арзон нархда берди барака топкур. Эллик саккизинчи йили август ойида шу хонанинг полини ўзим қоққанман. Тўрт банка краскани хозмадаги Саъди ака Тошкентдан опкелиб берган.

– Уйнинг девори гувалами, пахсами? – деб сўради шунча пайтдан буён жим турган укам Ғайбулла деворни тақиллатиб уриб кўраркан.

– Бу уйда гувала умуман ишлатилмаган, – деди Вагиз Саматович ғурур билан, – бунга ўн икки мингтадан ошиқ хом ғишт кетган. Беш минг етти юзтасини Муршида иккаламиз отпуска пайтимизда қуйиб, чиллани офтобида қуритганмиз. Қолганини Култепадаги Нормат мўйлов деган кишидан олганман, донасини йигирма тийиндан. Хом ғишт бўлсаям пишган ғишдан зўр, яна юз йил туради, ҳа... Бу томонидан хотиржам бўлинглар. Подвални ҳам кўрамизми?

Ғирчиллаб ётган ёғоч зинапояларни босиб, подвалга тушдик.

– Мана шу айвон билан тўрдаги катта залнинг таги подвал қилинган, – деди Вагиз Саматович, – буни тупроғини киномеханик Арсен иккаламиз бир ҳафта қазиганмиз. Раҳматли билан детдомда бирга ўсган эдик...

Вагиз Саматовичнинг болалар уйдан чиққани мен учун бутунлай янгилик эди.

– Сиз детдомда бўлганмисиз? – деб сўрадим таажжубланиб.

– Ҳа, Муршида ҳам детдомда тарбияланган, – деди Вагиз Саматович. – Қачон, дейсанми? Урушдан олдин, Жамбулдаги 4-детдомда катта бўлганмиз. Кейин мен урушга кетдим, 3-Украина фронтига. Муршида педтехникумга ўқишга кетди. Такдир экан, урушдан кейин яна топишдик. Мана, кўриб турибсизлар, бу подвал ҳам бир уйдек жой, тўрт томонига ўзим полка ясаганман, дон-дун, бонка-монка, ҳамма ортиқча нарсани шу ерда сақлаш мумкин.

Ҳовлидаги узун темир нарвон орқали чордоққа чиқдик. Вагиз Саматович ёшига ярашмаган эпчиллик билан тепага кўтарилар экан, орада ушбу темир нарвонни етмиш олтинчи йил ўн тўққизинчи март куни Илҳом пайвандчига эллик сўм бериб ясаттирганини ҳам айтиб ўтишга улгурди.

Чордоқ озода, саранжом-саришта, томга ёпилган шиферларда синиқ-мертик ёки тешилган, дарз кетган бирон жой кўзга ташланмас эди.

– Бу томни аввал тўл – қора қоғоз билан ёпган эдим, – деб шарҳлашга тушди Вагиз ака, – чунки уйни битирган йилим томга материал олишга пулим етмай қолди, бир ўзим ишлардим-да, Муршида декретда эди. Тўл икки-уч йил чидаб берди. Кейин эллик саккизинчи йили Тошкентга бориб,

Чуқурсойдаги базадан юз элликта российский шифер опкелдим. Уста Мели иккаламиз бир ҳафта ишлаб, тўлни олиб ташлаб, мана шу шиферни қоқдик. Худо хоҳласа, яна юз йил қилт этмай туради, гарантия бераман.

Саксон ёшни тўлдириб турган Вагиз Саматовичнинг юз йиллик истиқболга бўлган некбин кайфияти, ишончига қойил қолиб, чордоқни тарк этдик.

Ҳовлида кўрадиган бошқа иншоотлар йўқ экан. Бир вақтлар ҳаммом ва ёзги ошхона деб қурилган пастқам иморат вайрона бўлиб ётарди, шу сабабдан уни кўздан кечиришга ҳожат йўқ, деб топилди.

Яна бояги темир сўрига омонатгина ўтирдик.

– Хўш, Вагиз ака, мана, уйни кўрдик, – деб гап бошлади отам, – ёмон эмас, лекин ҳали қиладиган ишлариям анча бор экан.

– Энди, ўзингиз биласиз, Шукрулла ака, иморатни иши бир умр битмайди, – деди Вагиз ака бош ирғаб. – Бир жойини битирсангиз, яна бир жойи чиқиб тураверади.

– Тўппа-тўғри. Қани, энди гапнинг индаллосига келайлик – қанча сўраяпсиз?

Вагиз Саматович бироз жим қолди, сўнг кафтига йўталиб олиб:

– Шу... эл-юртда бўлиб турган нарх... Ҳозирча тўрт-бешта харидор келиб-кетди. Ўзимга қолса, ўлсам ҳам сотмас эдим, бу қишлоқда ҳеч кимдан ёмонлик кўрмадик, лекин... – У бир ютиниб олди, – лекин мажбурмиз ҳозир, шароитимиз шунақа.

– Ай, Шукрулла ака, биз уйни сотиб, Тошкентдаги набираларга “дом” обермоқчимиз. Ўзимизга

ҳам уларнинг ёнидан бир хонали “дом” олсак... – деб овоз берди Муршида Бекировна ва яна йиғлаб юборди.

– Э, нега йиғлайсиз, Муршида опа, йиғламанг, қаерда бўлсаларингиз ҳам омон бўлинглар, ер, жой – Оллоҳники. Тўғри ўйлабсизлар, набираларни, тағин иккаласиям қиз бола экан, бегона шаҳарда ёлғиз қолдириб бўладими?.. Тошкентда тирикчилик қилиш осонми? Мана, бизни Ҳабибуллаям... – Отам шундай деб, бу гапнинг давоми ўринсиз бўлишини сезиб қолди шекилли, Вагиз акага юзланди. – Хўш, одамлар қанчага сўради? Сиз нима деяпсиз?

– Шукрулла ака, мени яхши биласиз, шалтай-балтай гапга тоқатим йўқ: бўладиган нархи – ўттиз минг доллар.

– Ўттиз минг доллар?! – деб юбордик бирданига учала ака-ука.

– Ҳа. Ўттиз минг.

Нима дейишни билмай қолдик. Сабаби, аввало, бизда ҳозир ўттиз минг доллар тугул, ўттиз цент ҳам йўқлиги бўлса, иккинчидан, айти шу кунларда миллий валютамиз – ўзбек сўми муомалага чиқарилиб, бир доллар – олти сўм қийматида белгиланган эди.

Миямизнинг калькуляторлари шитоб билан ишлаб кетди. Ўттиз минг долларни олтига кўпайтирсак, бу бўлади бир юз саксон минг сўм. Хўш, саккизинчи қаватдаги бетон каталакни, боринг, ана, ўн минг долларга амал-тақал қилиб сотадиган бўлсак ҳам, Вагиз Саматович билан бундай савдолашиб ўтиришимиздан не маъно бор?

– Вагиз ака, ками йўқми? – деб сўради акам умидвор оҳангда.

– Йўқ, Омонуллажон, ками бўлса, ана, Собир қассобнинг ўғли келди, Маҳмуд олакўз келди, берворардим. Бўладиган нархи шу.

– Вагиз Саматович, – деб ниҳоят мен ҳам одоб билан гапга аралашдим, – сиз айтаётган нарх реал нарх эмас-да энди. Ўттиз минг долларга ҳозир Тошкентда ҳам зўр участка беради, бу ер қишлоқ-ку.

– Энди, Ҳабибулла, уйни ўзинг кўрдинг-ку, капиталний қурилган. Сенга ўхшаган яхши одамга, ўзимизнинг ўқувчига сотилса, биз ҳам хурсанд бўлардик, лекин сен мени тушунгин, шу нархдан тушолмайман.

Айвондан Муршида Бекировнанинг овози келди:

– Ай, Ҳабибулла, менинг сендан личний бир илтимосим бор. Иложи бўлса, Вагиз айтган пулга яна икки минг доллар қўшиб бергин, невараларимга сеп учун ажратиб қўярдим. Сизларга айтмадик, Ленурнинг кўчадан катта қарзи ҳам бор... – Гапнинг давоми яна йиғига айланиб кетди.

Менинг тилим лол бўлиб қолганини кўриб акам гапга аралашди:

– Муршида Бекировна, Ҳабибулланинг сиз ўйлагандек пули йўқ. Пешонасида битта “дом”и бор, саккизинчи қаватда, шуни сотса агар...

– Иложи бўлса, девдим-да, – деди Муршида Бекировна хижолат бўлиб. – Ҳабибулла, мен қари кампирни кечир, хўпми?

Шу пайт кутилмаганда отам ўрнидан туриб, Вагиз Саматовичнинг олдига келди.

– Энди, Вагиз ака, гап бундоқ, – деди қатъият билан, – сиз айтган нархни қоқ ўртасидан бўламиз – ярмини берамиз, хўпми? Хўп, денг, қўлни ташланг, қани...

Капалагим учиб кетди. Фалокат босиб, Вагиз Саматович хўп, деб юборса, ўн беш минг доллар ёки тўқсон минг сўмни қаердан топаман?

Хайриятки, Ғайбулла чидаб туrolмади.

– Э, ота, нима деяпсиз, – деди кўзлари чақчайиб, – яхши тушунмадингизми, дейман, бу сиз билган эски совет пули эмас, доллар, ўттиз минг доллар!

– Доллир? Доллир? У қанақа пул? – деб сўради отам бечора ҳангу манг бўлиб.

– Американинг пули, – деб тушунтирди акам.

– Э, Американинг пули бизларда нима қилади? Бу ер Америка эмас, Ўзбекистон-ку! – деди отам баттар ҳайрон бўлиб.

– Энди... Ҳозир ҳамма катта савдолар долларда бўляпти-да, Шукрулла ака, – деди Вагиз Саматович айбдор оҳангда, гўё отамга ҳамдардлик билдиргандек.

– А, бу бизнинг пулда қанча бўлади? – деб сўради отам жавдираб.

– Кўп бўлади, ота, жуда кўп, – деди укам. – Ну, мисол учун, ўн беш минг долларга... юз элликта сигир олса бўлади.

– Юз элликта сигир? Вой-бў! – деб юборди отам. – А, бу бутун қишлоқнинг подаси-ку?!

– Вагиз Саматович, бўладиган гапни гаплашайлик, – дедим мен, – сиз айтаётган нарх ҳеч қаерда йўқ ўзи. Биласизми, бу пулга мана шу қишлоғимизнинг ярмини сотиб олса бўлади.

– Э, агар яхшилаб савдолашса, ярмини эмас, бутун қишлоқни сотиб олса бўлади! – деб озгина маҳоват қилди укам.

Вагиз Саматович уҳ тортиб бош чайқади.

– Иложим йўқ, ука, иложим йўқ...

Оғир, жуда оғир сукунат чўкди.

Ниҳоят, айвондан Муршида Бекировнанинг йиғи аралаш товуши эшитилди:

– Эй, Шукрулла ака, нима қилайлик, ёшлигимизда етим эдик, қариганимизда яна етим бўлиб қолдик...

Ортиқ бу ерда қололмаслигимни сездим.

– Кетайлик, – дедим акамга.

Чолу кампир билан базўр хайрлашдик.

– Вагиз аканинг томи кетиб қолибди, – деди укам машинага ўтирганимиздан кейин.

– Бу нархга барибир сотолмайди, ҳали кўрасан, – деди акам. – Қани, кутиб турайлик-чи.

– Бўлмайдиган савдо экан-ку, – деди отам, – доллир, деб тоза бошимни қотирдиларинг.

Мен индамадим.

Негадир ҳолим йўқ эди.

Ҳабибулла Шоумаров,

социолог, 50 ёш

БИР УМРНИНГ УЧ ФАСЛИ

Шодиёна

– Вилоятда яшайдиган бир дўстим бор. Университетни олдинма-кейин битирганмиз. Ўқиш даврида танишиб, бир ётоқхонада яшаб, кейинчалик қалин ўртоқ бўлиб кетдик. Дўстимнинг қобилияти ҳам, билими ҳам мендан зўр эди, пойтахтда ишга қолиб, катта амалдор бўлиб кетиш ҳам асли унга тан эди. Аммо отаси ёшлигида ўлиб кетгани учун кекса, ёлғиз онасининг ёнига – узоқ бир қишлоққа қайтишига тўғри келди. Унинг ўрнига мен Тошкентда қолиб, ўртамиёна бир амалдорга айландим.

Дўстим вилоятда ҳам ўзини кўрсатиб, мансаб пиллапояларидан илгарилаб кетиши мумкин эди. Аммо фалокат босиб, у маишатга муккасидан берилиб кетди.

Ана шу дўстим турли баҳонаю сабаблар билан гоҳ-гоҳ Тошкентга келиб турарди. Келганида албатта менинг тез-тез ўзгариб турадиган телефон номеримни, билмадим, қаёқдан, қандай қилиб топиб, кўнғироқ қилар, “кўришиб, бир отамлашиш”ни таклиф этар эди.

Энди мен каттагина мансаб эгаси бўлсам ҳам, аслида шу мансабнинг қули эдим, ихтиёрим ўзимда эмас, чойхонада ёнбошлаб ётишга имконим йўқ, қолаверса, “апартетим” ҳам бунга йўл қўймас эди.

Менинг узр-маъзурларимга ошнамнинг жавоби тайин эди: “Бўлди-бўлди, тушунарли, сизлар фақат катталар билан улфатчилик қиласизлар-да...”

Шу гапи худди баданимга бигиз тикқандай жон-жонимдан ўтиб кетарди. Мен энди на катталар, на кичиклар билан маишат қилмаслигимни, қолган умримни роҳат-фароғатда эмас, меҳнату машаққатда ўтказишга маҳкум эканимни унга тушунтириш амримаҳол эди.

Қиш кунларининг бирида у яна Тошкентга келиб қолган экан, кўнғироқ қилиб, эски ашуласини такрорлади:

– Отам, бир чўқим ошимиз бор эди, фалон паркда, келсангиз, дийдорлашсак, деган эдим.

– Раҳмат, раҳмат, лекин вақт ўлгур... – дедим мен одатдагидек чайналиб.

– Кўрқманг, отам, ҳеч қанақа проблема қўймаймиз, у ёғидан хотиржам бўлинг, – деди у. Худоё товба, экстрасенсми бу нима бало, кўнглимдан ўтиб турган гапни бехато топганини қаранг!

Хуллас, у десам бу деди, бу десам у деди – охири кўндирди. Баҳодиржон (яна бир курсдошимиз) ишдан кейин мени “Фалон паркка” олиб кетадиган бўлди.

Дўстимнинг бахтигами ё ўзимнинг бахтимгами, ишқилиб, шу кун “иш қамоғидан” бир амаллаб эртароқ озод бўлдим. Ишхонамизнинг ён-атрофида кутиб турган Баҳодиржон билан кучоқлашиб кўришиб, унинг оқ “Ласетти”сида таклиф этилган жойга жўнадик.

Баҳодиржон Тошкентда ишлайди, лекин у билан ҳам кўпдан буён кўришмаган эдик, йўл бўйи ундан-бундан сўзлашиб бордик.

Айтишига қараганда, дўстимиз бу сафар бекор келмабди: ишхонасининг пойтахтдаги бош идораси унга қандайдир мукофот берибди, лекин у бирор нишонми, фахрий ёрлиқми – Баҳодиржон билмас экан. Ошнамитиз ишхонасидаги катталарга мукофотни ювиб бериш учун шу ўтиришни ташкил қилибди.

– Тушунарли, биз “илова” эканмиз-да, – дедим кулиб.

– Йў-йў, – деди Баҳодиржон шошиб, – ишхона туш пайти келиб, ошни еб кетган, мен боя телефонда гаплашдим. Ўртоғимиз бизни алоҳида кутяпти, бошқа ҳеч ким йўқ.

Бироз енгил тортдим.

Шаҳар четроғидаги “Фалон парк”ка ҳам етиб келдик.

Студентлигимизда гоҳ-гоҳ бу ерга келиб турардик, шунга ҳам ўттиз йилча бўлибди. Шу ўтган даврда нафақат шаҳар, балки бутун мамлакат ўзгариб кетди-ю, лекин бу кичкина, кўримсиз чойхонадаги манзара мутлақо ўзгармабди: ўша қинғир-қийшиқ ёғоч сўрилар, ўша исқирт кўрпача-болишлар, лаби учган чойнак-пиёлалар... Бурни қизил, оқсоқ, хомсемиз бир чойхоначи бўларди, ҳалиям бор экан. Хуллас, бу ерда вақт тақа-тақ тўхтаб, музлаб қолгандек эди.

Биз борган пайтда ошнамитиз айтган сўридаги ислиқи дастурхонда нон бурдалари, елим тарелкаларда шўр бодринг, турп парракларию гуруч доналари сочилиб ётарди. Хонтахтанинг бир четида қора куртка кийган бир одам хумдек бошини дастурхонга қўйиб хуррак отарди.

Дўстимиз чойхоначи билан гаплашиб ўтирган экан, бизни кўриб ирғиб тушди:

– Ие-ие, отам, ўзларими? Э, Баҳодиржон, боряпмиз, деб мундоқ телефон қилиб қўймабсиз-да! Эй, яшанг, отам, қадамингизга ҳасанот! – деб чакак ура кетди.

Баҳодиржон бундаги паришон рўзғорни кўриб хижолатга тушди, дастурхонни тартибга келтиришга киришди.

– Ие-ие, сиз уринманг, уят бўлади, – деди дўстимиз кўлига сочиқ олиб, – ҳозир ўзимиз есть қиламиз. Ҳой Суннат ака, бу ёққа қараб юборинг, азиз меҳмонлар келиб қолишди! Оббо, дўстим-эй, сизни қаранг-у, келасиз деб ҳеч ишонмаган эдим, қани, бу ёққа ўтирсинлар... Йўғ-эй, у ёққа эмас, тўрга чиқсинлар...

Ошнамитиз зиёфат асносида яхшигина “тортиб”, хийла етилиб қолган эди.

Баҳодиржон елиб-югуриб дастурхонни тузатди, чойни янгилади, иккита косада совиб қолган ош келтирди. Кўнглимитиз тортмаса ҳам дўстимизни юз-хотир қилиб, дезинфекция учун бир пиёладан ароқ ичиб, ошдан икки-уч қошиқ татиган бўлдик.

– Ўзингиз қалайсиз? Болалар катта бўляптими? Солиҳа яхши юриптими? – деб ҳол сўрадим. Дўстимизнинг хотини Солиҳа ҳам биз билан бир курсда, фақат кўшни гуруҳда ўқиган эди.

– Э, отам, – деб хўрсинди ошнам, – аммо-лекин сизга қойилман, валий экансиз, валий! Ўқиб юрган пайтимизда шу қизга уйланаман, деганимда, ҳой бола, эсингни йиғ, бу заифа касалманд, сенга хотинлик қилмайди, деб айтган эдингиз, мана, юз эллик фоиз тўғри чиқиб турибди-да гапингиз!..

Бир йилча бўлиб қолди – касалхонадан бери чиқмайди.

Анграйиб қолдим. Орадан ўтган йигирма икки йил давомида кўп воқеалар, хотира-таассуротлар, яхши-ёмон гаплар албатта унутилган бўлиши мумкин, лекин бу тентакка, Солиҳага уйланма, деб ҳеч қачон айтган эмасман, мана, тепамда Худо, дастурхонда нон турибди, аниқ эсимда – зинҳор-базинҳор ўртамизда бундай сўз бўлган эмас.

– Ҳой, ошна, – дедим жонҳолатда, – эсингиз жойидами, мен сизга ҳеч вақт бундай бемаъни маслаҳат берган эмасман. Агар шундай деган бўлсам, тўйингизда куёвжўра бўлармидим, танангизга бир ўйлаб кўринг, ахир!

– Майли, майли, – деб бепарво қўл силтади дўстим, гўё бағрикенглик билан гуноҳимни кечиргандек. – Сиздан сираям хафа эмасман, фақат ўшанда менга холисона, тўғри гапни айтганингизда кулоқ солмаганимга пича ачинаман-да.

– Нима бўлган Солиҳага, қаерда ётибди? Биздан бирон ёрдам керак эмасми? – Маст одам билан масала талашиб бориб турган аҳмоқлик эканини билганим учун амалий ишга кўчдим. – Қаери оғрийди?

– Ҳе-е... – дўстим беўхшов илжайди. – Қаери оғримайди, деб сўранг. Қизталоқни оғримаган жойи йўқ. Қаери оғришини ўзиям, дўхтир лаънатиям билмайди. А, қаерда ётибди дейсизми? Ҳа-а, у олдин неврологияда ётди, кейин эски ТошМИга, ундан янги ТошМИга кўчирдик, энди “экстренний помош”га оборсаммикан, деб турибман.

– Хайр, майли, шифо берсин, – дедим, – нима ёрдам керак бўлса айтинг – дўхтирми, дори-дармонми...

– Э, йўқ, ўртоқ, шу гапингизнинг ўзи мингта дори-дармондан афзал биз учун, – деди ошнам, – ҳали бориб кўраман, дўстим ўз вақтида сенга уйланмагин, деб тўғри маслаҳат берган экан, деб албатта айтаман...

Энди Баҳодиржон ҳам жим туролмади.

– Жинни бўлганмисиз? – деди дўстимизга хўмрайиб. – Бу кишини хотинингизнинг кўзига бало қилиб кўрсатмоқчимисиз?

– Ҳа, дарвоқе, – деди ошнам бироз хушига келиб, – уни айтмайман бўлмаса... Майли, отам, қачон энди биз томонларга ўтасиз? Борганингизда беҳабар қолмайлик тагин. Биламан, борсангиз катталар қўлма-қўл қилиб опкетиб қолишади-ю, барибир... Шу ерда бир ғариб дарвеш бор, деб бир оғиз сўраб қўйсангиз – бас, отам, бизга бошқа ҳеч нарса керак эмас. Ашула бор-ку, “Бизга олам тинч бўлиб, дўстлар саломат бўлса бас”.

Ошнам паркни бошига кўтариб катта ашула бошлаб қоладими, деб кўрққан эдим, ҳартугул, Худо инсоф бериб, ундай қилмади.

Энг қизиғи, бизнинг суҳбатимиз давомида салат солинган тарелкага юзини қўйиб ётган бояги қора курткали одам бир дақиқа бўлсин, хуррак отишдан тўхтагани йўқ. Унинг кимлигини биров айтгани йўқ, биз ҳам сўраганимиз йўқ.

Бу орада дўстимиз бир неча марта алёр айтиб, бизни ҳам ичишга қистади, рағбат кўрмагач, ўзи бир томчисини ҳам қолдирмасдан икки пиёлани бўшатди.

Кеч кириб, қоронғи туша бошлади.

– Энди турайлик, – дедим мен. – Хўш, дўстим, сиз нима қиласиз, касалхонага борасизми? Кейин қаерда қоласиз, меҳмонхона борми?

– Э, ҳеч ташвиш қилманг, – деди ошнализ шўр бодрингдан тишлаб, – ҳозир касалхонага бориб, анови дардисарни кўрамиз, кейин ҳайё-ҳуйт деб довонга қараб жўнаворамиз.

Очиғи, унинг гапини эшитиб кўрқиб кетдим.

– Қандай... нимада кетасиз?

– Вей, ана, гижинглаб турибди-ку бизнинг тулпор! – деб қийқириб кулди дўстим.

Шундагина чойхона йўлагиди турган пачоққи-на кулранг “Тико”га кўзим тушди.

– Шу аҳволда машина ҳайдаб кетасизми? Йўқ, йўқ, сираям ундай қилманг! Бугун албатта ётиб дамнингизни олинг. Баҳодиржон мана сизга жой қилдириб беради.

– Сиз хотиржам бўлинг, – деди Баҳодиржон, – бу кишининг Тошкентга келганда доимо турадиган жойи бор, ишхонасининг профилакторийси. Агар у ерни хоҳламасалар, мана, мен бажонидил уйга опкетаман. Болалар қишлоққа кетган, бемалол гаплашиб ётамиз.

– Ҳа, шундай бўлсин, – дедим бироз енгил тортиб.

– Э, сиз ташвиш қилманг, – деди дўстим, – мен машина ҳайдамайман, шопир бор.

– Қани, қаерда шопир?

– Мана, Равшанбой-да, дам олиб ётибди-ку. – Дўстим шундай деб салатга юзини босиб ётган бояғи қора курткали одамга ишора қилди.

– Шу шопирми? – дедим баттар хангу манг бўлиб. – У қанақа қилиб машина ҳайдаб кетади, фирт маст-ку?!

Шу пайт бошини дастурхонга қўйиб ётган одам хурракдан тўхтаб, хириллаган овозда:

– Эй, Санжар ака, мен маст эмасман, – деб отимни айтиб қолса денг, Худоё тавба! – Мен маст эмасман, уч-тўрт пиёла ичдим, холос. Ҳеч нарса қилмайди. Бир шишани пок-покиза урволиб, акам билан водийдан Тошкентга, Тошкентдан водийга ўх-хў, неча марталаб келиб-кетганмиз-у, тўғрими, акам?

– Тўппа-тўғри, – деб тасдиқлади дўстим бош ирғаб, – рост айтяпти, отам.

Тоза ғалвага қолдим-ку! Бу иккита гап уқмас ғалча ҳозир довираб йўлга чиқса, довондами, ундан беридами бир кор-қол бўлиб балога йўлиқса, охирги марта ким билан бирга бўлган эди, деган савол чиқиши муқаррар.

Баҳодиржон ҳам яхши-ёмон оҳангда гапириб кўрди, қани энди, буларга таъсир қилса!

Бу орада Равшанбой бошини кўтариб кўзини очди, дастурмоли билан башарасини артиб, сигарет тутатди.

– Мен яхшиман, ҳеч хавотир олманглар, – деди, – аммо-лей... фақат шу оёғим юрмай турибди-да. Агар қўлтиғимдан кўтариб, кабинага опкириб, рулга ўтқазиб қўйсанглар бўлди – у ёғига ракета-дек учуриб кетаман...

Бунга жавобан дўстим меҳри товланиб, Равшанбойнинг пешонасидан ўпади, кўрдингизми, бунақа йигитнинг хўрози ер юзида биттагина, деб мақтаб ҳам кўяди. Равшанбой бунга сайин бир қоп семириб, баттар талтаяди.

– Аммо-лей... Санжар ака, шу... акамга айтиб қўйсангиз, мошинда кетаётганимизда оёқларини чиқариб асфальтга чизиб кетмасалар, илтимос-да энди...

Мен унинг гапини англамасдан Баҳодиржонга қарадим, Баҳодиржон эса дўстимизга. Ошнамиз билан Равшанбойнинг бир-бирига гал бермасдан, бақириб-қийқириб айтган гапларидан шу нарса маълум бўлдики, дўстимиз ичиб олганида “Тико”да ҳайдовчининг ёнига ўтириб олар экан, машина тезлик олиши билан эшикни очиб, ўнг оёғини ташқарига чиқарар экан, унинг туфлисими, ботинкаси ёки этигимми – бундан қатъи назар, пошнасига нағал қоқилган бўлар экан-у, у киши ана шу нағални асфальтга тегизиб кетишни хуш кўрар экан. Яна камига “Бос, бос!” деб тезликни оширишни талаб қилар экан.

Равшанбой шопир хўжайинининг шу қилиғини такрорламаслигини биздан илтимос қилаётган экан. Чунки ҳозир ҳаво совуқ, ошнамизнинг оёқлари шамоллаб қолиши мумкин экан...

Мен гаранг бўлиб қолган, кулишимни ҳам, сўкишимни ҳам билмас эдим.

– Хўп, бунда нима маъно бор? – деб сўрадим ошнамиздан.

– Э, нағал асфальтга тегиб, йўлни чизиб кетаётганида зўр чийиллаган овоз чиқади, теварак-атрофга роса учкун сачрайди, – деди дўстим кўзлари чакнаб, – шунақа кайф бўладики, нарёғи йўқ.

– Астағфирулло! – дедим ёқамни ушлаб.

– Ҳа, сиз ҳам бир қилиб кўринг, шунақаям маза қиласизки...

Хуллас, Баҳодиржон бутун масъулиятни бўйнига олиб мени хотиржам қилди, яъни, қандай қилиб бўлса ҳам, бу бошоғриқ меҳмонларни Тошкентда олиб қоладиган бўлди.

Орадан икки ҳафталар ўтиб, ошнамиз кутилмаганда телефон қилиб қолди. Овози тетик, шўх-шахдам эди.

– Отам, “Яна соғиндим, яна” деган ашулани биласиз-а? Ҳа, ўлманг, аммо-лей, Озодбек ҳам айтиб кўйган-да, гап йўқ, отам. Жичча вақт топиб, ўша ўзингиз билган паркка келсангиз, биз ғарибларнинг боши кўкка етармиди...

“Куллуқ! – дедим ичимда. – Куллуқ! Кўр ҳассасини бир марта йўқотади, ошна!”

– Жоним билан борар эдим-у, – дедим ёлғонни қалаштириб, – шу денг, бугун пешиндан кейин сафарга жўнайдиган бўлиб қолдим.

– Э, шунақами? Минг афсус, бир чўқимгина ошимиз бор эди. Қайси вилоятга кетяптилар, сир бўлмаса?

Шошиб қолдим. Дабдурустдан бирон вилоятни айтиб юборсам, орқамдан етиб боришдан ҳам тоймайди бу – “Тико”сини миниб, асфальтга пош-наси билан чизиб, атрофга учкун сачратиб... Қаерга десам экан-а?

– Бу сафар вилоятга эмас, чет элга кетяпмиз, Буркина-Фасо деган мамлакатга.

– Буркина-фасон дейсизми? Қаерда у?

– Африкада.

– Ҳа-а, ростдан ҳам узоқ экан, – деди дўстим ҳафсаласи пир бўлиб.

– Ўзингиз қалайсиз, Солиҳа, болалар? – деб сўрадим нимадир дейиш учун.

– Яхши, отам, ҳаммаси жойида. Аммо-лей... ўша ўтган сафар кўришганимиздан кейин қизиқ бир иш бўлди, денг.

– Хўш, хўш?

– Сиз билан хайрлашгач, Равшанбой билан тўғри довонга қараб жўнадик.

– Нима?! Кетвордингларми? Э, товба! Ахир Баҳодиржон айтган эди-ку...

– Чойхонада жичча совуқ ўтган экан, машинага ўтиришим билан иссиқ элитиб донг қотиб қолпан. Бир маҳал кўзимни очсам, денг, оппоқ, ёруғ, иссиқ бир жойда ётибман. Атрофимда оқ туманми, булутми, бир нарсалар сузиб юрибди, оқ кийимда қанақадир одамлар ҳам кўзга ташланади. Ғўнғир-ғўнғир товушларни эшитаяпман-у, маъносини, ўлай агар, тушунмайман. Нима бўлганини эслайман, деб уввало уринаман, қани энди, бирон нарсани эслолсам! Ўйлайвериб, ишонсангиз, бошларим ҳам оғриб кетди. Чойхонада ўтирганимиз, ишхонадаги каттаконлар билан мукофотни ювганимиз эсимда, кейин Баҳодиржон билан сизнинг келганингиз ҳам элас-элас хотирамда, аммо ундан уёғи – уриб ўлдирилинг, темний лес-да. Кўп таҳлиллардан кейин шундай хулосага келдим: биз анча ичиб қўйган эдик, қаёққадир бормоқчи бўлиб йўлга чиққан эдик, аммо-лей рулда ким эди – менми, Равшанми, буни билмайман. Демак, авария бўлганмиз, мен ўлган бўлсам кераг-у, кейин жаннатга тушган бўлсам керак. Мана шу ҳозир мен ётган жой жаннат бўлса кераг-у, оқ кийимли бу одамлар фаришталар бўлса керак, деб ўйладим.

– Хўш, хўш, кейин-чи? – деб сўрадим ошнамнинг мантиқий мушоҳада қудратига қойил қолиб.

– Бир пайт бошимнинг оғриғи пича босилиб, ғўнғир-ғўнғир товушларни чала-чулпа тушуна бошладим. Шу пайт бояги фаришталардан бири тепамга келиб, қандайдир идишда сувми, сутми

узатиб, “Пей, синок, пей” деганини эшитиб қолдим-у, тагин хушим бошимдан учди. “Ё, тавба! – деб ўйлайман нуқул, – бу, жаннатда ҳам ўрисча гаплашишар экан-да? Ё мен ўрисларнинг жаннатига тушганмикинман?” Сиз нима дейсиз, ўзи, жаннатнинг ўрисчасию ўзбекчаси бўлармикан, а?

– Мен қайдан билай, – дедим кулгидан ўзимни аранг тийиб, – мен бу дунё бўйича мутахассисман, у дунёни энди... домла-поччалардан сўраш керак. Хўп, кейин қандай қилиб чиқдингиз... ўрисларнинг жаннатидан?

– Йў-йў, у ўрисларнинг жаннати эмас экан, – деди дўстим ҳикоясини давом эттириб, – бояги мен фаришта деб ўйлаган аёл бир ўрис кампир экан. Сувни ичиб яна ухлаб қолибман. Эрталаб ўзимга келиб қарасам, мен баланд каравотда, оппоқ кўрпа-ёстиқларга бурканиб ётибман, пастда – ерда эса Равшанбой варанглатиб хурракни отяпти... Кейин билсак, биз кайф устида довоннинг тагига етиб келганимизда ГАИлар машинамизни тўхтатибди. Сизга айтсам, ишонмайсиз, инсофли, яхши боллар экан, аҳволимизни кўриб, йўлдан қайтаришибди, машинамизни ўзлари ҳайдаб, бизни Ангрнга опкелиб бояги ўрис кампирнинг уйига бир кечалик квартирант қилиб топшириб кетишган экан...

Мастона

Ана шу ажойиб дўстим яқинда яна бир ҳангомани сўзлаб қолди:

– Бир куни ишда ўтирсам, қўшни вилоятдан Самандар телефон қилиб қолди. Сиз ҳам танийсиз, биздан икки курс кейин ўқиган. “Тинчликми?” десам, “Ака, кўришсак, маслаҳатли гап бор”, деб

қолди. Кўришсак, кўришайлик, дедим. Икки-уч соатда қора “Нексия” да етиб келди. Ёнида басавлат, тоза уст-бошлар кийиб ясанган бир одам.

Ачомлашиб кўришдик. Бу Самандар, сиз унча билмайсиз, жуда ақлли, жонон йигит. Катта бир ташкилотда муовин, лекин ҳамма ишни ўзи юргизади, раҳбари тўқсонга бориб қолган бир чол, фақат яшанглар, ҳа, баракала, деб туради.

Самандар ҳамроҳини менга таништирди. Бу одам тадбиркор, қўшни вилоятдаги янги чиқиб келаётган бойлардан экан. Мен унақа димоқ-фироғини сезмадим-ку, лекин ўзига ишонган, ишига пишиқ, тутуми мустаҳкам одамга ўхшаб кўринди.

“Ака, масалани ўзингиз тушунтиринг”, деди Самандар уни менга рўпара қилиб.

Бизнесмен бойвачча масалани қисқагина қилиб тушунтирди.

Пешонасида биттаю битта қизи бор экан, бу йил бизнинг вилоятдаги университетнинг энг зўр факультетига имтиҳон топширган экан. Қизнинг билими ёмон эмас экан-у, лекин “страховка” учун университетдаги бир корчалон билан зимдан гаплашиб қўйган экан. Бу корчалоннинг номи “проректор Н.” экан. У бизнесмен дўстимизни юз фоиз ишонтириб, “аванс” ҳам олиб қўйган экан. Имтиҳонлар ўтиб, мана, дарслар бошланганига ҳам икки ойча бўпти, аммо-лекин қизимиз ўқишга кирмабди. “Проректор Н.” эса ҳар хил бўлмағур гапларни баҳона қилиб, уларнинг қулоғига лағмон осиб юрган эмиш. Охири бечора ота тақдирга тан бериб, майли, қизим ўқишга кирмаса-кирмас, лекин авансни қайтариб беринг, деб минг тавалло қилсаям, лаънати муттаҳам думини тутқаз-

маётган эмиш. Шунга боши қотиб, Самандаржон акага дардини ёрган экан, у киши мени айтибди, ҳақиқатчи одам, вилоятда ҳаммани танийди, ректор билан ҳам қалин, бориб масалани тушунтирсак албатта ёрдам қилади, деб икковлон қора тортиб келишибди.

“Энди, бу жуда нозик масала, ўзингиздан қолар гап йўқ, бировга жар солиб бўлмайди, айниқса, орган-порганга арз қилиш ниятим йўқ, бизнинг ишимизда ортиқча ғалва мутлақо керакмас, шу ишни ими-жимиде битирсак, жуда соз бўларди-да”, деди жабрдийда тадбиркор эланиб.

Бу гапни эшитиб, отам, жуда қаттиқ жаҳлим чиқди. Эй, ноинсоф, ўғри бўл, ғар бўл, эви билан бўл-да! Ишни-ку битирмабсан, соққани қайтариб бермайсанми, хунаса!

– Хафа бўлманг, – дедим чув тушган отани юпатиб, – ҳозир нима кўп – апирис кўп. Таракандай болалаб кетди бу ярамаслар. Мен у ифлос проректорни шахсан танайман. Лекин вилоятда кўп одамни лақиллатиб юради, деб эшитганман. Келиб-келиб шу фирибгарнинг чангалига тушибсиз-да. Хўш, қанча бергансиз у муттаҳамга?

Меҳмон бирпас иккиланиб, Самандарга савол назари билан қаради.

– Айтаверинг, ака ўзимизнинг одам, – деди Самандар унга далда бериб.

– Мен унга пул берганим йўқ, у мендан пул олди, – деди жабрдийда пичирлаб.

– Ҳа, майли, нима фарқи бор, айтаверинг.

– Бешта олувди.

– “Бешта”нгиз... бу беш юзми?

– Йўқ, шуни энди... ўнга кўпайтирсангиз...

– Демак, бу муттаҳам Н. сиздан беш минг долларни алдаб олган, шундайми?

– Шундай, – деди тадбиркор кўзларини пирпиратиб.

– Ҳа, бўпти, қизингизнинг фамилияси нима? Ўзингизнинг отингиз, иш жойингиз?

– Шартми буларни айтиш? – деди бизнесмен бойвачча баттар хавотири ортиб.

– Эй, сиз қизиқ одам экансиз, буларни айтмасак, ректор у каззобга қандай чора кўради?

– Ҳа, дарвоқе... – У бир зум тараддуланиб, бир парча қоғозга нималарнидир ёзиб менга тутқазди.

– Яшанг. Ҳозир жаноби ректорга телефон қиламиз. У жудаям ҳалол-пок одам, эшитса, терисини шилиб олади ярамаснинг.

Ректорнинг ишхонасига қўнғироқ қилсам, Тошкентга, мажлисга кетганини айтишди. “Сотка”сига сим қоқдим, бахтимизга, телефонини олиб қолди. Ҳол-аҳвол сўрашгач, “бир маслаҳатли иш бор” эканини айтган эдим, узр сўраб, икки кундан кейин қайтишини, шунда бафуржа гаплашиб олишга тайёр эканини билдирди.

– Мана, ишингиз битди ҳисоб, фақат икки кун кутишга тўғри келади, – дедим меҳмонларга қараб. Уларнинг ҳам рангига қон югуриб, енгил тортишди, раҳмат айтиб ўринларидан туришди ва қайтиш учун изн сўрашди.

Мен албатта азиз меҳмонларни қўйиб юбормадим. Азза-базза шунча жойдан йўл босиб келиб, “Сой бўйи” чойхонамизда бир чуқум ош еб кетишмаса, биз энди нима деган одам бўламиз?

Хуллас, аранг кўндирдим. Иккита улфатимни ҳам чақирдим. Чойхонага қараб кетдик.

Чойхоначи Маҳмуджон жуда шинаванда йигит, кечаю кундуз қачон борсангиз – қозонда зирвак қайнаб ётган бўлади, ўттиз минутда девзирадан ошни “гатоп” қилади-да, барака топкур.

Хона иссиққина экан, костюмларни ечиб, бурчакдаги кийим илгичга осдик, сўрига ястаниб, “қиттак-қиттак”ни бошладик. Самандар рулдаман, деб ичмади, тадбиркор шериги ҳам унамай турган эди, менинг лаб-лунжим осила бошлаганини кўриб, ноилож бир-икки пиёла ҳўплаган бўлди.

Ош пишгунча ҳам, таом пайтида ҳам суҳбат мавзуси фақат апирислар ҳақида бўлди.

– Мана бизнинг маҳаллада, – деди Самандар, – Шоҳрух деган туппа-тузук бола бўларди, отаси катта амалдор. Шу бола Кореяга ишга жўнатаман, деб ўн бешта одамни алдаб, ҳар биридан етти минг доллардан олиб дом-дараксиз қаёққадир сурворди. Лақма ишчилар чапагини чалиб қолаверди.

– Э, сиз уни айтасиз, – деб гапга қўшилди Эшдавлат улфатим шакаробга помидор тўғрар экан, – менинг амакимнинг юрист куёви бор эди, Ҳабибжон деган, келишган, ақлли, кўрсангиз, суқингиз киради. Шу бола бир куни қайнона-қайнотасига, мана шу хатга қўл қўйсанглар, пенсияларингиз икки марта кўпаяди, деб бир қоғозга имзо чектириб олибди. Кейин чол-кампирга меҳрибонлик қилиб, Чортоқ санаторийсига путёвка опкелиб берибди. Ўзи бўлса, бир ҳафтада келаман, деб командировкага жўнаб кетибди. Қариялар санаторийдан қайтиб келиб қарашса, ҳовлисида бегона бир одам бола-чақаси билан ўтирган эмиш. Суриштириб билишсаки, куёв апирис экан, чол-кампирни чув тушириб, олди-сотди шарт-

номасига қўл қўйдириб, уйни бир юз эллик минг долларга пуллаб, жуфтакни ростлаб қолган экан.

– Ў, лаънати!

– Оббо, занғар-эй!

– Шундан бери амаким бечора уйни сотиб олган одам билан судлашади, ҳозирча бефойда, – деб Эшдавлат ҳикоясини якунлади.

Сухбат қизигандан қизиди. Ўтирганлар бири олиб, бири қўйиб, ўзлари кўрган ёки бировдан эшитган фирибгар-муттаҳамларнинг кирдикорларини айтиб адо қилолмас эдилар: навбатсиз машина обераман, деб алдаган ким-у, кредит ёки ер обераман деб лақиллатиб кетган ким... Энг ажойиби, апирис-каззоблар қанчалик кўп бўлса, уларнинг тузоғига ўз ихтиёри билан илинадиган лақма одамлар ҳам шунчалик кўп экан.

Энди, отам, Самандаржон кеп қолганига суюниб кетибманми, ишқилиб, анча-мунча тортиб қўйибман. “Одатдагидек”, деганингиз нимаси, дўстим, биласиз-ку, мен ўзи умуман ичмайман, энди, аҳён-аҳёнда бир эркалик қилиб қўямиз-да. Ўзи, шу мени ичади, деб ким гап тарқатган, ўлай агар, ҳайронман.

Хуллас, ўтиришнинг охирини мутлақо эслолмайман. Кўзимни очсам, уйда, ўз ўлан тўшагимда ётибман. Бош сабил шунақанги оғрияптики, чертсангиз, тарс ёрилиб кетадиган сиёки бор.

Энг чатоғи, чойхоначи билан ҳисоб-китоб қилдимми-йўқми, билмайман. Бир амаллаб, эмаклагандек бўлиб ўрнимдан турдим. Костюм ҳам, чамаси, кечқурун ечилиб, пойгакка отилган экан, жойида иззат кутиб ётибди. Отам, энди ўзингиз айтинг, эр деган жониворнинг костюмини лоақал

михга илиб қўйишга ярамаган хотинни нима қилиш керак? Ўзи, вақтида, ҳой бола, кўзингни оч, бу қиз сенга хотинлик қилмайди, деб тўғри айтган экансиз, отам. Валийсиз, валий, шаҳримни бердим аммо-лекин...

Хуллас, минг машаққат билан костюмнинг олдига етиб олиб, ич чўнтагига қўл солдим. Бир бало қилиб эсладим – чойхонага борганимизда ёнимдатўрт юз минг сўм борэди, хўш, Маҳмуджонга қанча бердим экан? Пулни санаб кўрсам, Худоё товба, тўрт юз минг чиқяпти. Ё қудратингдан, бу қанақаси бўлди? Ҳа-а, демак, кеча “ғижжак” бўлиб қопман-у, ҳисоб-китобни насия қилиб уйга жўнаворибман-да. Маҳмуджон ҳам гўримга ғишт қалаб ўтиргандир.

Секин қийшайиб чойхонага бордим. Маҳмуджон кулиб, очиқ чеҳра билан кутиб олди:

– Яхши дам олдингизми, ака? – деб, шинаванда йигит эмасми, олдимга бир баклажка муздек “Нестле” қўйди. Икки пиёласини симирдим, ичимдаги аланга пасайгандек бўлди.

– Э, Маҳмуджон, кеча сал кўпайиб кетибди-да, – дедим.

– Ака, ҳурматингиз бор, тозасидан қўйдим-да. Ўзиям тўрт киши тўртта шишани оқ урдинглар-да, ош бўлсин...

– Ҳа, майли, – дедим қўл силтаб, – кеча ҳисоб қилиш эсдан чиқибди, қани, гапиринг.

Маҳмуджон ҳайрон бўлиб қолди.

– Ака, нима деяпсиз, кеча пулини бердингиз-ку?

– Маҳмуджон, бошни қотирманг, ҳисобли дўст айрилмас, деган гап бор. Биласиз, мени ишим но-

зик, сизники эса ўн карра нозик. Эртага мелисами, налогми келиб босса, бир дўқ қилганда тамом бўласиз. Фалончини ўн йилдан бери текинга боқиб юрибман, деб шесть секундда сотворишингиз турган гап. Шунинг учун гапни чўзманг-да, ҳақингизни олиб қўйинг, сиз ҳам тинч бўласиз, мен ҳам.

Чойхоначи баттар ҳайрон бўлди.

– Одамни хафа қиляпсиз, ака. Кетишдан олдин, мана шу костюмингиз қозикда осиглиқ турган эди, бориб икки юз саксон минг сўм чиқариб бердингиз, ўн минг ортиқчаси билан. Қўйинг, десам қўймадингиз, так что, раччўтмиз, ака...

Бошим қотиб қолди.

– Алдамаяпсизми, Маҳмуджон?

– Худо урсин, нега алдайман, ака.

Тавба! Бу қандоқ синоат бўлди энди?

Судралиб ишхонага бордим. Шопир Равшанбойни чақириб сўрай, десам, телефонни олмади. Битта аёл – билмадим, хотиними, ўйнашими энсаси қотиб, “ўчирилган” деди. Тушунарли, кечагидан кейин ўчиб ётган бўлса керак.

Падарига лаънат, ким ўйлаб топган шу ичишни? Меҳмонларни қандай кузатдим – кузатдимми ўзи, уриб ўлдилинг, эслолмайман-да, отам.

Самандарга сим қоқдим. Анча маҳтал қилиб, бир пайт “Эшитаман, Искандаров” деб совуқ, расмий жавоб қайтарди. Тавба, бугун якшанба, ишга бормаган бўлса, уйида ялпайиб ўтириб, бунақа оҳангда гапиришига бало борми? Нима, мен арпангни хом ўрдимми, баччағар? Шундаям шайтонга ҳай бериб, аранг ўзимни босдим.

– Самандаржон, яхши етволдингларми? Акамиз қалай, кайфиятлари дурустми?

– Яхши, – деди Самандар.

– Эртага келинглар бўлмаса, анави масала бўйича ректорга кирамиз.

– Майли, раҳмат, – деди курсдошим қуруққина қилиб. – Акамиз, қўяверинг, дўстингизни овора қилманг, деяптилар.

– Э, овораси бор эканми! Бу апириснинг таъзирини бериб қўйиш керак-ку? Хўп, эртага қай пайтда келасизлар?

– Оғайни, шу масалага нуқта қўйсак, акамиз хоҳламаяпти, дедим-ку, дунёда апирис кўпайиб кетган экан, шу нарса бош-кўзимдан садақа, деяпти. Хўп, омон бўлинг.

Самандар шундай деб телефонни ўчириб қўйди. Юз марталар телефон қилгандирман – яккаш “Абонент ҳозир жавоб беролмайди”, деган гапни эшитаман. Ҳайронлигим ошиб, юрагим пружинадек қисилиб кетди.

Равшан ярамасни топиб бўлмади, ноилож Асқарали деган бир укамизга ялиниб, унинг “Нексия”сида қўшни вилоятга жўнадик.

Икки соатга қолмай етиб бордик. Самандар ишхонасида экан, қовоқ-тумшуғи салкам бир метр осилиб кутиб олди, Худонинг зорини қилсам ҳам хафалик сабабини айтмайди-да, отам.

Қарасам, ҳеч бўлмайдиган, охири, яқинда сиз билан Тошкентда кўришганимизу ўзимнинг “ўрисча жаннат”га тушганларимни кулиб-кулдириб айтиб бердим. Баччағарнинг башараси сал очилгандай бўлди. Яна қистаган эдим, озгина қизариб:

– Кеча ўтиришимиз тугаганда, – деди, – мен сезмай қопман, акамиз қараб турган экан – сиз

ўрнингиздан туриб, тўғри акамизнинг костюмини чўнтагига қўл солибсиз.

– Йўғ-э? Йўғ-э? – дедим капалагим учиб, – ўлай агар мен...

– Акамиз, қани, нима бўлар экан, деб кузатиб тураверибди, бир даста пулни олиб, чойхоначининг ҳақини санаб берибсиз.

– Йўғ-э? Вот, дуррак, вот ярамас!

– Ҳаммасиям майли, пулнинг қолганини шимингизнинг киссасига ургангиздан кейин акамиз тамом бўпти. Сизлар билан хайр-хўш қилмасдан ҳам “тез кетамиз”га тушиб қолди. Йўлда ёрилди, ука, апириснинг устидан яна бир апирисга арз қилиб борибмиз-ку, деди...

– Э, лаънати! Бўлди, эсладим, иккаламиз ҳам костюмимизни қозиққа ёнма-ён осиб қўйган эдик-ку? Иккаласи ҳам қора рангда эди!.. Эрталаб кўриб ўзим ҳам роса ҳайрон қолдим, чойхоначига бориб суриштираман, пулини бергансиз, дейди. Энди, уриб ўлдилинг, “дуб” бўлиб қолган эканман-да, умуман эслолмайман. Сиздан илтимос, – дедим эланиб, – акамизни бир минутга чақиринг, мен узримни айтай, мана, пулини ҳам қайтарай...

Самандар бироз тараддудланиб, қўнғироқ қилди, лекин ҳеч қандай жавоб бўлмади. Уйдан, ёр-дўстларидан сўраган эди, тадбиркор бой, ҳар хил апирислар кўпайиб кетди, шулардан нари бўлиб турай, деб чет элга жўнаб кетибди...

Фожиёна

Шу ҳангомалардан сўнг уч-тўрт йил ўтиб кетди, орада ошнамиз билан қайтиб кўришмадик. Яшириб нима қилдим, дўстимнинг ғаройиб,

қалтис саргузаштлари сабабли ўзимни ундан бироз тортиб юрадиган бўлдим. Фақат аҳён-аҳёнда унинг шароб денгизида ҳамон жавлон ураётгани тўғрисидаги узук-юлуқ гаплар қулоғимга чалиниб қолар эди.

Жанубий вилоятлардан бирида хизмат сафари билан юрган эдим, тўсатдан Баҳодиржон қўнғироқ қилиб қолди:

– Эшитдингизми, ошнамизнинг онаси қазо қилибди?

Ошнамизнинг онаси – Кароматхон ая, худди кинодаги Лутфихоним Саримсоқовага ўхшаган, меҳрибон, мушфиқ, муштипар бир аёл эди, талабалик йилларимиз неча бор уйларида меҳмон бўлиб, қўлларидадан нон-туз татиган эдик, эшитиб, юрагим ачишиб кетди.

– Худо раҳмат қилсин, қачон бўпти? – деб сўрадим юзимга фотиҳа тортиб.

– Кеча чиқаришибди. Менга бугун эрталаб телефон қилди ошнамиз. Нима қилдик, вақтингиз бўлса, ғир этиб таъзияга ўтиб келамизми?

Мен ҳозир сафарда юрган вилоят билан ошнамиз яшайдиган вилоятнинг ораси икки соатлик йўл эди, шунинг учун Баҳодиржоннинг Тошкентдан етиб келишини кутиб ўтирмасдан, иссиғида – бугуннинг ўзида фотиҳага боришга қарор қилдим. Пойтахтга қайтганимдан кейин бу томонларга яна қачон йўлим тушади, Худо билади.

Таъзияхонага тушдан кейин етиб келдим.

Илгари келиб-кетиб юргангизда ошнамизнинг қишлоғи гирдо-гирдини тол-терақлар ўраган овлоқ, сокин бир гўша эди. Энди биз кўрган толлар кесилиб, ҳаммаёқ бутунлай ўзгариб кетибди.

Кўшни вилоятдан менга ҳамроҳлик қилиб келган маҳаллий фаол – Мелиқўзи ака ундан-бундан сўраб, ниҳоят, ошнализнинг уйини топди.

Бу иморатнинг ташқарию ичкарасини таърифлаб ёки тасвирлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Зийрак одамсиз, ўзингиз тушунасиз.

Дарвозахона олдида тўрт-бешта бел боғлаган одамлар қаторлашиб турар, ошнализ нима учундир кўринмас эди.

Азадорлар билан кўришиб, девор тагидаги пластмасса стулларга ўтирдик. Тўгарак юзли, ўрта яшар бир киши ҳаммамизга аста қараб олгач, чалачулпа тиловат қилган бўлди. Мелиқўзи ака мени таништириб, дўстимизни сўради.

– Ҳозир... ҳозир... бир минутга ичкарига кирувдилар. Ҳой, акамни чақирворинглар, – деб ҳовли томонга овоз берди Куръон ўқиган одам. – Тошкентдан катта меҳмонлар келишди, денг. Э, акалар, уйга кирсанглар бўларди?

Биз вақт зиқлигини айтиб, узр сўрадик. Кимдир чой опкелиб, бир пиёладан узатди, шошилмасдан хўплай бошладик.

Орадан анча фурсат ўтди ҳамки, ошнализдан дарак бўлмади. Азадорлар хижолат аралаш безовталиқ билан бир-бирларига маъноли қарай бошладилар. Охири, бояги тиловат қилган киши бош чайқаб, ичкари ҳовлига кириб кетди.

– Таъзия кутиш ҳам осонмас. Пича чарчаб қолдилар-да оғайнингиз, – деди мезбонлардан бири.

Мен ҳам бу ноқулай вазиятни юмшатиш учун раҳматли Кароматхон аянинг қандай меҳрибон, қандай пазанда аёл бўлгани, айниқса, у киши бизга пишириб берган қовоқ мантиларнинг таъми

ҳали-ҳануз оғзимизда экани ҳақида сўзлашга тушдим.

Иккинчи пиёла чойни ҳам ичиб бўлдик, аммо оғайнимизнинг қораси кўринмади.

Кўнглим алланимани сезгандек бўлиб, Мелиқўзи акага имо қилдим: “Турайлик”. У киши дарров қисқа фотиҳа ўқиди ва ўрнимиздан кўзгалдик.

Дарвозахонадан чиқиб, кўча бошида турган машинамиз томон икки-уч қадам юрган эдик, бирданига изимиздан:

– Ота-а-м! – деган ўкирикми, ҳайқирикми, хуллас, аччиқ бир нидо янгради. Ошнализнинг овозини таниб, ортимга ўгирилиб қарадим. Жазирама ёз бўлишига қарамасдан, эғнида қалин пахталик чопон, соч-соқоли патак бўлиб ўсган, оқсоқланиб, ўнг томонга шох ташлаганча, кучоғини очиб келар эди.

– Аямди бериб кўйдим, отам! – деб бўзлаганча у бағримга отилди. – Аяжонимди...

Дўстимнинг елкаларини силаб, одатий таскин-тасалли сўзларини айтар эканман, ароқ аралаш арзонбаҳо атирнинг ўткир, чучмал ҳиди гуп этиб димоғимга урилди.

– Минг раҳмат сизга, отам! – Ошнам кучоғимдан чиқиб, эгилиб-букилиб қуллуқ қилишга тушди. – Келишингизни билмабман, отам... Мен дурракни кечиринг, ғам-аламга чидолмасдан, жичча опқўйибман, денг...

Нима деяримни билмай қолдим. Қаршимда қачонлардир мен яқиндан билган, беғубор, тамасиз дўстлик меҳри билан севган, ёшликнинг қайтмас хотиралари ила боғланган самимий, сирдош, оққўнгил инсон ўрнида мутлақо бегона, “тўйда ҳам, азада ҳам бирдек ичадиган”, одамийлик

сиёқидан буткул мосуво бўлган аянчли бир кимса турар эди.

– Бандалик, оғайни... Солиҳа яхшими, болалар? – дея олдим, холос.

Оشناмизнинг қиёфаси бирдан тундлашиб, қаҳрли қиёфага кирди, қўллари мушт бўлиб тугилди:

– Э! – деди жаҳл билан қўл силтаб. – Эслатманг у мегажинни! Икки йил бўлди, ажрашиб, юртига кетиб қолди. Болаларни ҳам ўзи билан опкетди.

– Йўғ-э? – Мен бу гапдан умуман беҳабар эдим, хайрон бўлиб қолдим. – Қариганда нима жин урди сизларни?

– Э, мен ҳам шуни айтаман-да, отам! Худонинг берган куни жанжал қиларди. Нима эмиш, ичасан, дейди. Ҳой, барака топкур, ичмайдиган эркакни топиб бер менга, “Қизил китоб”га киргизай, деб увало гап уқтираман, кошки бу пайтавафаҳмга кор қилса! Ўзи, ўшанда тўғри айтган экансиз, ҳой бола, бу қиз сенга хотинлик қилмайди, деб... Валийсиз, отам, валийсиз! – Ошнам шундай деб, пластинкани бирданига ўзгартирди. – Энди, гап бундоқ, отам. Қўй сўйиб, туя сўйиб чақирсак ҳам бизнинг кулбаи вайроналарга келмас эдингиз, баҳонаи сабаб, бир келиб қолибсиз, қани, ичкарига кирамиз. Бир чуқум ош емасдан кетиш йўқ.

– Раҳмат, раҳмат, – дедим, – яхши кунларда, тўйларда, албатта, келамиз. Ҳозир мавриди эмас.

– Э, отам, нега мавриди эмас экан, аямнинг тўйи-да, бу. Қани, кирмасангиз қаттиқ хафа бўламан-а!

Нажот излаб ҳамроҳимга жовдираб қарадим. Бир умр масъул ходим бўлиб ишлаган Мелиқўзи ака аҳволимни тушуниб, жонимга ора кирди:

– Ука, бир минутга мумкинми? – деб оشناмизнинг тирсагидан тутиб четга бошлади. – Энди, ўзингиз тушунган одамсиз, оғайнингиз бир соатдан кейин бизнинг вилоятда фаоллар йиғилишини ўтказишлари керак. Юз эллик киши маҳтал бўлиб кутиб турибди, буёқни қийнаманг, хўпми? Шунча ишнинг ўртасида вақт ажратиб келганларининг ўзи...

– А, шунинг учун ҳам мен бу кишини “отам” дейман-да! – деб ғурурланди ошнам. – Майли, майли, иш бўлгандан кейин – наилож. Лекин қайтишда албатта кириб кетинг, кутама-а, отам?

– Хўп, лекин сиз Солиҳани бориб опкелинг, уят бўлади, – дедим насиҳат қилган бўлиб. – Ўзингиз ҳам, болалар ҳам қийналиб қоласиз.

– Келмайди-да у баттол, келмайди, – деди оғайним бош чайқаб. – Нима эмиш, мен ичар эмишман. Хайронман, шу мени ичади, деган гап қаердан чиққан ўзи? Ҳей, инсон, аввал ўзингнинг акаларингга боқ, кейин ноғорангни қоқ, дейдиган одам йўқ буларга, эй!

Юрагим эзилиб, дўстимиз билан бир амаллаб хайрлашдим.

Тошкентга қайтиб келгач, биринчи қилган ишим Баҳодиржон билан кўришиб, оشناмизнинг аҳволини муҳокама қилиш бўлди.

“Бу масала энди маиший муаммо эмас, тиббий муаммога айланиб бўпти, – дедим, – оғайнимизни мажбуран бўлса ҳам, даволатиш керак. Майли, мен керакли дўхтирларни топиб гаплашиб берай, қолганини сиз ташкил қилинг”.

Баҳодиржон бошини қашиб, оشناмизни касалхонага ётқизиш учун кўндиришни бўйнига олди.

Бир ҳафта-ўн кундан кейин республиканинг шу соҳадаги энг катта диспансери раҳбари билан гаплашиб, беморни аноним усулда даволаш шарти билан касалхонага ётқиздик.

Бундай кишилар одатда ташқи муҳитдан бутунлай ихота этилиб муолажа қилинар экан, шунинг учун қирқ беш кун мобайнида ошнализнинг аҳволидан фақат диспансернинг бош врачлари орқали хабардор бўлиб турдик.

Бечора Баҳодиржон, вужуди қоғозга ўралган оқ қанддек топ-тоза, шишадек мусаффо ҳолга келтирилган оғайнимизни “Ласетти”сига ўтқазиб, иззат-икром билан қишлоғига олиб борди, бизнинг илтимос, воситачилигимиз билан уйига қайтган хотинию бола-чақасига топшириб, хурсанд ҳолда қайтиб келди.

– Яна ичиб, шарманда қилиб қўймасмикан? – деб сўрадим хавотирланиб.

– Йўғ-э, Худо урдими, ичмас, – деди Баҳодиржон, – лекин дўхтир ўзига яам, менга яам тайинлаб айтди: агар яна ичса, организмда ёмон жараёнлар бошланиб, жуда оғир оқибатларга олиб келиши мумкин экан.

– Йўғ-э? – дедим баттар ташвишланиб.

– Да, вплоть до летального исхода, – деди Баҳодиржон нима учундир русчалаб, – мен хотинига ҳам тушунтирдим.

Худодан дўстимизга сабр-тоқат, инсоф тилашдан бошқа иложимиз йўқ эди.

Шу кунларда ошнализнинг хотини Солиҳадан бир хат олдим. Миннатдорлик хати. Йўқ, ростдан ҳам ўқувчи дафтариининг бир чизиқли варағига чиройли ҳуснихат билан ёзилган мактубга шун-

дай деб сарлавҳа қўйилган, унда, жумладан, қуйидаги сўзлар битилган эди:

“.. Сизга дўстингиз номидан, бутун оиламиз номидан миннатдорчилик билдириш учун сўз тополмай қийналаяпман. Қадрли турмуш ўртоғимни, болаларимни меҳрибон отасининг соғлиғини тиклаб, оиламиз бағрига қайтариб берганингиз учун чексиз миннатдормиз.

Дўстингиз ўзи ёмон одам эмас, фақат кўнгилчан, ошна-оғайнилариининг юзидан ўтолмайди. Маишатчи, бетайин улфатларнинг таъсирига тушиб қолиб, топган-тутганини шуларга сарфлаб хонавайрон бўлди... Энди қилмишларидан ўзи ҳам пушаймон, Сизнинг олдингизда бир умр қарздорман, деб айтади. Илоё, биздан қайтмаса, Яратган эгамдан қайтсин...”

Бу гапларни ўқиб, табиийки, Баҳодиржон иккаламиз анча вақтгача танга топган тентакдек қувониб юрдик.

Орадан бир йил ҳам ўтмади.

Яна бир куни Баҳодиржон телефон қилиб, ташвишли овозда: “Кўришайлик” деди.

Кўришдик.

Ўша, биз кўрқиб юрган воқеа юз берган эди: ошнализ эски қилиғини бошлабди – яна бўкиб ичадиган, ичганидан сўнг ичак-чавоғи узилиб кетгудек қусадиган, иситмалаб, алаҳлаб, ўзини билмайдиган ҳолатга, яъни “белая горячка”га тушиб қолаётган экан.

Бетимни сидириб, тагин ўша диспансернинг бош врачига телефон қилишга мажбур бўлдим. Яхши одам экан, гапимни эшитиб, “Ака, ҳеч хижо-

лат бўлманг, бизнинг ишимиз ўзи шу, майли, опкелишсин, даволаймиз”, деди.

Балога қолган Баҳодиржон машинасини миниб, яна ошнамининг қишлоғига жўнади. Миннат бўлмасин-у, даволаш билан боғлиқ барча сарф-харажатларни, ёмон даллол ёнидан, деганларидек, иккаламиз ўртада тўлаб бордик. Майли, одамлар савоб учун мачит солади, кўприк қуради, етим боқади-ку ахир, деб бир-биримизни юпатиб ҳам қўямиз.

Бу сафарги даволаш курси бир ой давом этди. Баҳодиржон чет элга – илмий конференцияга кетган эди, укаси Бахтиёр беморимизни қишлоғига обориб қўйди.

Ярим йилдан кейин – яна рецидив.

Бу сафар тоқати тоқ бўлган Солиҳа энди умидини бутунлай узиб, болаларини бағрига босиб, ота юртига қараб жўнади-кетди.

Орада оғайнимиз бироз тузалиб, ақли-хуши сал ўзига келиб қолган пайтларда Баҳодиржон иккаламиз уни ўртага олиб қилган панду насихатларимиз, ўтказган тарбиявий соатларимиз, “мана шу – охирги марта” деб қўйган ультиматумларимизни айтиб, сизнинг юрагингизни сиқиб ўтирмоқчи эмасман. Эсласам, ўзимнинг ҳам дилим хуфтон бўлиб кетади.

Бундай пайтларда ошнамиз мулойим қўй қўзларини катта-катта очиб, гапингизни қулоқ қоқмай эшитади, осма уколлардан илма-тешик бўлиб кетган озгин қўлларини кўксига қўйиб, “бўлди энди, йиғиштирдим, ўзимнинг ҳам жонимга тегиб кетди”, деб шундай самимий, шундай беғубор оҳангда тавба-тазарру қиладики, беихтиёр мижжангизга ёш келади.

Кейин эса... яна эски ҳаммом, эски тос.

Баъзан туриб-туриб, жаҳлим чиқиб кетарди. Э, менинг гуноҳим нима ўзи, нега бунинг орқасидан шунча чопишим керак? Айбим шу – “Не балолиғ кун эдики, ошино бўлдим сенга”. Қани ахир у билан оғиз-бурун ўпишиб улфатчилик қилганлар, қани кўзининг ёғини ўйиб еганлар? Э, одамни ўзига ўзининг раҳми келмаса, биров ўлиб-тирилиб раҳм-шафқат кўрсатганидан чикора?

Лекин орадан озгина вақт ўтиб, оғримаган бошимни нима учундир яна шу ғавғога тикардим – дўхтир топиш, пул топиш, дори-дармон қидириш, инсоф-муросага келтириш учун Солиҳага телефон қилиш...

Бошда Солиҳа “оилани сақлаб қолиш, болаларни тирик етим қилмаслик” ҳақидаги оташин даъватларимга энсаси қотиб бир-икки қулоқ тутган бўлди-да, кейинчалик бутунлай “хизмат доирасидан ташқари”га чиқиб кетди. Суриштириб билсак, болаларининг бирини отасида қолдириб, иккинчисини “Меҳрибонлик уйи”га топширибди-да, ўзи ишлагани дунё кенг, Россиями, Туркиями, Дубайми – номаълум бир ўлкага жўнаб кетибди.

Ошнамиз бу хабарни эшитиб қандай аҳволга тушди экан, менга қоронғи. Чунки бу вақтда ишим бошимдан ошиб, вилоятлардаги хизмат сафарларидан бўшамас, оилам, болаларим олдига ҳам икки-уч ойда аранг бир марта келиб кетар эдим.

Қаҳратон қиш кунларидан бирида Хоразмнинг чегара ҳудудида қурилиш ишларини назорат қилиб юрган эдим, кутилмаганда мутлақо нотаниш бир одам телефон қилиб қолди:

– Бу ... номерли телефонми? – деган овоз эшитилди трубкадан.

– Ҳа, шу номерли телефон.

– Сиз Асадуллаев Санжар Ҳобилович бўласизми?

– Ҳа, мен бўламан. Нима гап, тинчликми?

– Мен фалон вилоят ички ишлар бошқармасининг терговчиси, катта лейтенант Орзуматовман.

– Эшитаман, – дедим баттар ҳайрон бўлиб.

– Бугун эрталаб тонгда, соат тахминан еттиларда Хирмонтепа тумани, Кўксув мавзесидаги ахлат қутилари ёнида номаълум бир эркакнинг жасади топилган, – деди катта лейтенант Орзуматов дона-дона қилиб. – Дастлабки текширувларга қараганда, марҳум спиртли ичимлик истеъмол қилган ҳолда, шу ерда кечаси совуқ қотиб ўлган.

– Ҳўп, майли, лекин бунинг менга нима алоқаси бор? – дедим бироз ғижиниб.

– Жасаднинг эғнидаги кўк рангли куртка чўнтагидан сизнинг телефон номерингиз ёзилган қоғоз топилган. Сиз уни танийсизми?

Юрагим шув этиб кетди.

– Кўрмасдан бир нарса дейишим қийин, – дедим, – лекин бизнинг шундай бир... танишимиз бўларди, балки шудир.

– Сизни гувоҳ сифатида сўроқ қилишим керак, – деди терговчи.

– Биласизми, мен ҳозир узоқда, Хоразмдаман. Уч кундан кейин қайтаман. Агар рухсат берсангиз, бир дўстимнинг телефони бераман, уям марҳумни таниши мумкин.

– Айтинг.

Орзуматовга Баҳодиржоннинг телефон рақамини бердим ва кўрқиб-нетиб юрмаслиги учун

дарҳол унга қўнғироқ қилиб вазиятни тушунтирдим ва “илоё, тахминим нотўғри бўлиб чиқсин”, дедим.

Баҳодиржон терговчи билан гаплашиб, йўлга чиқди.

Ярим кечаси телефон қилди:

– Дўстим, бандалик, ошнаимиз қазо қипти...

Бир муддат икковимиз ҳам жим бўлиб қолдик.

– Нима бўлган экан? – деб сўрадим ниҳоят.

– Ўша, терговчи айтган гап. Кечаси маст ҳолда кўчага чиқиб кетган, ахлатхона олдида йиқилиб тушган, қоронғи бўлгани учун ҳеч ким кўрмаган, кўрганлар ҳам бомж деб ўйлаган... Хуллас, пешонасида шу бор экан-да... Нима қилдик, ўзимиз ювиб-тараб дафн қилаверайликми ё сизни кутайликми?

Мен ўйланиб қолдим.

Санжар Асадуллаев,
амалдор, 53 ёш

СИНФДОШЛАР

– Биз тўрт киши – иккита генерал-майор, битта академик ва мен жуда узоқ бир мамлакатга расмий делегация бўлиб, “бизнес-класс”да учиб кетаётган эдик.

Генералларнинг бири – ички ишлар вазири, иккинчиси – мудофаа вазири, академик – қишлоқ хўжалиги вазири, мен эса таржимон эдим.

Ҳавога кўтарилганимиздан сўнг бир пиёладан кўк чой ичдик, бўлғуси музокаралар учун тайёрланган хужжатларни кўздан кечирдик, газета-журнал ўқидик, ёшликни эслаб, бир-икки қўл “пирра” ҳам ташлашдик.

Икки соатча ўтиб, тушлик таом берилди. Йўлдошларимдан бири жиндак мизғиб ҳам олди.

Кейин гурунг бошланди.

Ички ишлар вазирининг ошга боргани

– Энди, ким нима деса десин-у, лекин амал деган нарса ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди. Худо назар қилмаса, эшак бозорга ҳам даллол бўлолмайсан. Лекин шу амал деб одамгарчиликдан чиқиб қолиш ёмон-да.

Мана, шахсан ўзимни оладиган бўлсак, мен мелисада оддий шофёрликдан иш бошлаб, пешонамга ёзилган экан, начальник РОВД бўлдим, начальник ГУВД бўлдим. Ҳукуматимизга, раҳба-

римизга раҳмат, эллик уч ёшимда вазир этиб таинландим.

Бир вақт “Темур тузуклари”да ўқиган эдим, “Салтанат тўнини кийгач, танимдан хузур-ҳалонат кетди”, деб ёзган эканлар раҳматли бобомиз.

Бу гап худди биз сингари форма кийиб, погон таққанлар ҳақида айтилган, десам, ука, сиз хафа бўлманг. Албатта, переводчилик ҳам осон эмас, лекин, барибир, нисбатан эркинсиз-да, ҳеч бўлмаса, кечаси ўзингизга қолади-ку. Бу жуда катта бахт, қадрига етинг, оғайни.

Масалан, мен агар кечаси икки-учда уйга қайтсам, ўзимни бахтли ҳисоблайман. Йил-ўн икки ой шу, начора, одам кўникиб ҳам кетар экан.

Эрталаб ишга келсам, адъютант почтага кўшиб бир даста таклифнома олиб киради: биров, дейлик, конференцияга, биров тўй-маъракага, яна кимдир юбилейга чақирган бўлади.

Албатта, буларнинг аксарияти шахсан менга эмас, балки мен эгаллаб ўтирган лавозимга аталганини яхши тушунаман. Шунинг учун гоҳида адъютантни лол қолдириб, таклифномани овоз чиқариб ўқийман. Яъни, ўрнимдан туриб, икки қадам орқага бораман-да, олдин стол ортидаги креслога таъзим бажо келтираман, кейин:

“Ҳурматли Кресло! – деб мурожаат қиламан. – Сизни азиз фарзандларимиз Фалончижон ва Писмадонхоннинг никоҳ тўйи муносабати билан фалон кун, фалон соат, фалон ресторанда бўлаган тўй оқшомига лутфан таклиф этамиз...”

Адъютант авваллари бу “драмтўгарак”ни кўриб, анқайиб қоларди, йўқ, кейинчалик тушуниб, илжайиб турадиган бўлди.

Баъзан узоқ-яқин қариндошлар, ошна-оғайнилардан шундай таклиф қоғозлари келиб қолса, уларнинг шодлиги ёки қайғусига шерик бўл-маслигимни ўйлаб, хўрсиниб қўярдим.

Бир куни қизиқ иш бўлди.

Адъютант кечки почтани олиб кириб, столимга қўяр экан, сарғиш бир конвертга ўнғайсизланиб ишора қилди:

– Ўртоқ вазир, кечирасиз, бу хат шахсийроқ мазмунда экан, мен билмасдан... Фуқаролардан келадиган почтани албатта очиб кўришимиз шарт, инструкцияда шундоқ ёзилган.

– Бўпти, – дедим уни хижолатдан чиқариш учун. – Бўшсиз.

Конвертни очдим, ичидан бир кичкина таклифнома билан катта бир хат чиқди. Хатнинг биринчи жумласига назар ташлашим билан адъютант бечоранинг нега қизариб кетганини тушундим.

“Сенда ўзи одамгарчиликдан “О” ҳарфи ҳам қолмабди, – деган дағдаға билан бошланарди хат. – Одам деб сени тўрт марта тўйимга айтдим, биронтасига ҳам келмадинг. Бизга ўхшаган камбағал-фақирларни назаринг илмайди-да, билмасанг, билиб қўй, дунёда иккита нарсанинг эгаси йўқ – тобут билан креслони...”

Ловуллаб иситмам чиқиб кетди. Бу юраги иккита бетамиз ким экан, деб хатнинг охирига кўз ташладим. Ҳеч қанақа исм, имзо-пимзо йўқ. Шоша-пиша таклифномага қарадим – **“Ҳурмат билан, Тошпўлат Кабировлар оиласи”**, деб қўйибди, баччағар!

Тошпўлат Кабиров!

Маҳалладош, синфдош, партадош бу Тошпўлат карисдан ҳар балони кутса бўларди. Биринчи синфда уни уйимизга бошлаб келганимда онам раҳматли ажабланиб: “Ўртоғинг карис бўлсаям, ўзбекчани сендан яхши гапираркан”, деб ҳайрон бўлган эди. Шу-шу, унинг лақаби “карис” бўлиб кетди. Аслида у ғирт ўзбек, ота ҳовлиси Лабзакда, юзи карисбашара, холос.

Ўзингиз ўйланг, каттакон бир давлатнинг ички ишлар вазирига, генерал-майорга бунақа хат ёзиш учун одам ё қип-қизил жинни бўлиши керак, ё адресатга жуда бир ўтказиб қўйган жойи бўлиши керак.

Собиқ синфдошимнинг томи кетганми-йўқми, билмайман-у, лекин менда энасининг ҳаққи йўқлиги – бу юз процент аниқ.

Хатнинг давоми янаям антиқа эди:

“Энди, гапнинг ўғил боласи шуки, “супрақоқди” кенжамни уйлантиряпман. Охирги тўйим шу. Бошқа синфдошлар қатори сениям одам деб тўйга айтаяпман. Келсанг – бош устига, азиз меҳмоним бўлиб, ўттиз йилдан буён кўрмаган оғайниларни кўриб, бироз ғуборинг чиқиб кетасан. Ҳеч биримизни бу дунёга боғлаб қўймаган, ўртоқ. Кўрқма, менда ҳам, синфдош дўстларимизда ҳам сенинг олдинга қўядиган ҳеч қандай проблема йўқ, негаки, бирон нарсани илтимос қилганимизда ҳам барибир бажармаслигингни яхши биламиз. Бир ҳисобда, шунақа ишларга аралашмаганинг ҳам тузук, мана, неча йиллардан бери қоқилмай ишлаб юрибсан, ҳаммамиз фахрланамиз сен билан, ўртоқ...”

Хатнинг охирига бориб Тошпўлат карис ё қўрқиб кетган, ё калласи жойига келиб қолган, деб

ўйладим. Аммо охирги жумлалар бу тахминимни чиппакка чиқарди:

“Келмасанг – катта кўча, сенсиз ҳам тўртта тўйим ўтган, бешинчиси ҳам ўтаверади. Лекин билиб кўй, бу дунёи кўтирда энг садоқатли, сотмайдиган дўст – ёшликдаги дўстдир. Бугун соянгга салом бериб, атрофингда гирдикапалак бўлиб юрган ошноларинг сенинг эмас, амалингнинг дўсти, манфаат дўстидир...”

Оббо, занғар-эй! Бунақа доно гапларга бу оддий дальнобойшиқнинг ақли етмаслиги-ку аниқ, нима бало, битта-яримта ёзувчига пул-мул бериб ёздирдимикан? Агар ўзи ёзган бўлса, бу хумпар карис телевизорга чиқиб, бемалол “Оталар сўзи”ни оборса бўладиган даражага етибди, Худоё тавба!

Лекин ҳар нима бўлганда ҳам хат менга ёмон таъсир қилди. Энди, “ёмон” деганим шуки, менинг онадан начальник мелиса бўлиб туғилмаганимни, бир вақтлар бурни оқиб юрган чурвақа бўлганимни, жулдур-ямоқ кийимларда, латта папка кўтариб, мана шу Тошпўлат билан олти километр узоқдаги мактабга ўн йил бирга қатнаганларимни, армияга кетаётганимда бутун синф – йигирма иккита ўғил-қиз мени вокзалга кузатиб келгани, Бобруйскда мелиса мактабининг 3-курсида ўқиб юрганнимда Тошпўлат бош Самад, Ғанижон, Шербек, Мираъло деган синфдошларим кўйни-кўнжи тўлиб, Тошкентдан мени кўргани борганлари... Э, энди кўп нарсалар эсга тушиб кетди-да.

“Ўлсам ҳам, шу баттолнинг тўйига борай, бўлмаса, нақ қиёматда ҳам қутулмайман”, деб фикр қилдим ўзимча.

Кечаси ишдан қайтаётганда, йигирма олтинчи июнь куни наҳорда ошга борамиз, эсимга солгин, деб шофёрга тайинлаб ҳам кўйдим.

Тўй куниям гириллаб кепқолди. Эрталаб сипо фуқаро кийимда ошга отландим. Формада борсам, билиб бўладими, бу қариб қуюлмаган ошнам ёшликдаги бемаъни ҳазилини қилиб, “Елкангда погонинг, белингда нагонинг, шопу шалопингга балли!” деб обрўни бир пул қилиши ҳам ҳеч гап эмас. Шунини ўйлаб, ёнимга бирорта югурдак-мулозим ҳам олмадим.

Катта кўчага чиққанимиздан кейин шофёр:

– Қаёққа ҳайдай, хўжайин? – деб сўради.

– Қаёққа дейсанми? Ҳозир, мана шу қоғозини олай-чи, – деб чўнтагимни кавласам, таклифнома йўқ, кителнинг киссасида қолиб кетибди. Вот тебе томоша! Нима дейишни билмасдан: – Шу, Қурбақаобод томонга юраверасан, сўраб-суриштириб топармиз, – дедим.

Энди, бу воқеага анча йил бўлди, у пайтда тўймаъракани ҳар ким ўз уйида ўтказарди, ҳозиргидек ресторан-кафеда эмас.

Тошпўлат бадбахтнинг уйига ўн беш-йигирма йил бурун нимадир сабаб билан бир борган эдим, ишқилиб, бошқа жойга кўчиб кетмаган бўлсин-да.

Мана, Кўкча, массив Октябрь, массив Бирлик, Штаб, Шофайзи қулоқ деган жойлардан ўтиб, бир гузарнинг чорраҳасида уч-тўрт киши гаплашиб турган экан, шуларнинг олдида тўхтадик.

Шофёр машинадан тушиб, салом-алиқ қилгач, йўл сўрашга тушди. Мен дераза ойнасини қия очиб, гапга қулоқ солиб турибман.

“Тошпўлат дальнобойшиқнинг уйи қаерда? Ҳа, бугун ош бераётибди-ку?”

Агар эътибор берган бўлсангиз, биз ўзбеклар бирон жойнинг манзил-мўлжалини тушунтиришда жуда ажойиб, дунёда йўқ усулни кўллаймиз-да.

Масалан, мен бир вақтлар Лохутий кўчасидаги ўн тўққизинчи домда, бешинчи подъезд, саккизинчи қаватдаги бир юзу йигирма бешинчи квартирада турардим. Бир куни ишдан вақтлироқ келсам, кўчамизнинг бошида у ёқдан-бу ёққа бетоқат юриб турган бир одам кўзимга таниш кўринди. Яқинроқ бориб қарасам, Ҳожикўлда турадиган ўртанча бо-жам – Фаҳмиддин экан. Ишонсангиз, мени кўриб йиғлаворай деди. Суриштирсам, мени тўйга айтиб, азза-базза йўл босиб, пешин пайти қишлоқдан келибди. Нега уйга киравермадинг, десам, домингизни амаллаб топдим-у, подъездни тополмадим, дейди. Узоқ йили келганимда, подъездингизнинг олдида катта бир кўк тош турарди, шу тошни қидириб, тўрт соат сарсон бўлдим-да, дейди. Э, Эркин акам ичидан тўқияпти, деб ўйламанглар, юз процент бўлган воқеа. Бўлмаса, бо-жам катта бир қорхонада буғалтир, беш йил Тошкентнинг кўчасини чангитиб, нархўзда ўқиган бола!

Бизнинг одамлар ҳеч қачон квартал ё кўчанинг номини, ҳовли ёки дом, квартиранинг номерини айтмайди. Айтолмайди. Рақамини эслаб қолишга эринадими-ей... Ё хотирасини аяйдими, ишқилиб, бирон адресни аниқ айтиш ўрнига биз ўзига хос шартли координатлар тизимини яратиб олганмиз. Ал-Хоразмий бобонинг авлодларимиз-да, энди, нима дейсиз.

Бу сафар ҳам ана шундай ғаройиб система асосида бизга йўл кўрсатилди:

“Ҳозир мана шу кўчадан тўғри икки юз метр юриб борсангиз, боғча келади. Боғчадан ўтиб, ўн-га буриласиз. Юз эллик метрча борганингиздан кейин чап томонда Абдузўхур қассобнинг дўкони бор. Ана шу дўкондан ўтиб, учинчи кўча яна чапга буриласиз. Кўчанинг бошида трансформатор будканинг ўрни (!) бор. Будканинг ўрнини айланиб, эллик метрча ҳеч қаёққа қайрилмасдан тўппа-тўғрига кетаверасиз. Ўшатда бир тупик кўча келади, ўнг томондаги олтинчимикан, ё валлоҳи аълам, ўн еттинчими, ишқилиб, катта кўк дарвоза бор, Тошпўлатнинг уйи шу..”

Ана шундай аниқ “ориентировка” билан тўйхонани излаб кетдик. Айтилган ўнг-чап кўчалардан, дўкону будкалардан ўтиб, ниҳоят, одамлар уймалашиб турган кўк дарвоза ёнига яқинлашдик. Эшик олдида янги асфальт босилган, сувлар қалин қилиб сепилган, ичкарида карнай-сурнай бири бири билан навбат талашиб, авж қилиб ётибди.

Кўлимни кўксимга қўйиб, пешвоз чиққан одамлар билан саломлашганча дарвозахонага кирдим. Ясатиғлиқ стол ортида ўтирган уч-тўртта мўйсафид билан омонлашиб турсам, ичкаридан қордек оппоқ “Адидас” олимпийка кийган, оёғида энг модний кроссовка, бўйнига йўғон тилла занжир тақиб олган барваста бир йигит босайми-босмайми, деб чиқиб келди. Орқасида ўзига ўхшаган иккита барзанги шотири ҳам бор.

Ишонсангиз, у мени кўриб, мен уни кўриб, иккаламиз ҳам турган жойимизда тахта бўлиб қотиб қолдик.

Лекин дастлаб у эсини йиғиб олди.

– Ия! Ия! Буни қаранг! Эркин ака, ўзингизми-сиз? – деб илжайганча қулочини катта очиб, мен томон аста юриб кела бошлади. – Аммо-лекин, қойилман, ака. Ҳақиқий мард, эркак эканингизни билардим. Гап йўқ сизга! Вообщем қойилман! Кеча чиқиб келдим, ака, “от звонка – до звонка”. Келишингизни бир оғиз айтиб қўймабсиз-да...

Гап нимадалигини тушунгандирсиз?

Бу – бундан ўн йил аввал ўзим ушлаб, ўзим қамаган “вор-закон” Тошпўлат Нуриμβетов, яъни “Толик Ташкентский” эди!

Кеча қамоқдан келиб, бугун ош бераётган экан...

Қани, ичимизда фалсафани ким яхши ўқиган? Нима бу – тасодифми ёки қонуният? Буни билмадим-у, лекин ўзбекчиликнинг қонун-қоидаси энди остонадан қайтиб кетишга йўл бермасди.

– Ҳа, кеча эшитувдим чиққанингизни, – дедим сир бермай. Чиндан ҳам, оператив сводкада бу маълумот бор эди. – Бир омонлашиб кетай, деб келдим. Хўш, қалайсиз? Энди бу ёғига яна адашманг, оғайни.

– Э, бўлди, акахон! – деди у мени кучоқлаб. – Бир оғиз гапингиз – бизга закон! Ҳой, нега қаққайиб турибсанлар, Эркин акамни ичкарига олмайсанларми, қани, ака, марҳамат!

– Қани, ўзларидан бўлсин, – дедим мен ҳам мулозаматни жойига қўйиб.

Хулласи калом десангиз, энг ашаддий жиноятчи ва энг катта мент ҳамтовоқ бўлиб, бир лагандан ош едик. Нуриμβетов менга ҳайрат-хурматини айтиб адо қилолмас эди.

Бир маҳал шофёр оёқ учида ичкари кириб, кўлимга қоғозча тутқазди. Секин кўз ташласам, “*Хўжайин, адъютантингиз телефон қилди. Соат 10-00 да Малайзия делегацияси билан учрашувингиз борлигини эслатди*”, деб ёзилган эди.

Мен эртага сиёсат ва жиноят оламида Ўзбекистон ички ишлар вазири Эркин Жалиловнинг “вор-закон” Толик Ташкентскийнинг ошига боргани қандай дув-дув гап бўлишини ўйлаб, мезбонлар билан хайрлашдим.

Бир кўнглим кеч бўлса ҳам, Тошпўлат кариснинг уйини топиб, бирров табриклаб кетмоқчи ҳам бўлдим, лекин соатга қарасам, кеч қоладиганман.

“Майли, кечқурун келарман”, деб ният қилдим.

Кечқурун эса... шошилиш топшириқ билан Термизга учиб кетдим.

Насиб этса келур Шому Ироқдин, насиб этмаса кетур қошу қовоқдин, билдингизми?

Лекин, ўзингиз айтинг, ақл бовар қилмайдиган бу тасодифни Тошпўлат карисга тушунтириб бўладими?

Қишлоқ хўжалик вазирининг таъзияга боргани

– Эй, Эркин Жалилович, гапниям роса оппорасиз-да, лекин. Бизни Хоразмда гапни қотирганга шундай дейди.

Сизга айтсам, менда бир марта бундан ҳам қизиқ воқеа бўлган.

Сизнинг Тошпўлат карисингизга ўхшаб, менинг ҳам қадрдон бир синфдош жўрам бўларди,

Бобожон деган. Ўзи дим яхши бола эди, икки йил бўлди қайтиш қилганига.

Бобожоннинг отаси Полвонниёз оға Муҳаммад Раҳимхон Ферузнинг авлодларидан эди. Лекин, инди, ана бу совет давриндаги “қама-қамалар” да кўзининг ўтини олдириб қўйганми, умуман бу ҳақинда ўзи ҳам, болалари ҳам чурқ деб оғиз очмасди.

Нега деганда, Хеванинг охирги хони Саид Абдуллахон бола-чақаси, қариндош-уруғлари билан кўшиб ҳисоблаганда, жами бўлиб юздан ортиқ одам – кимиси отилиб, кимиси қамалиб, яна қай бирлари Украина томонларга сургун этиб юварилганини булар яхши билар эди.

Манглайи қора Саид Абдуллахон Кривой Рог деган шаҳарда кўмир шахтасинда қоровулчилик қилиб, хорлиқ-зорлиқда ўлиб кетган экан. Инди, буниям ким билади, ким билмайди.

Бобожонларнинг уйи катта ёпнинг.. ҳа, ариқнинг ёқасинда бўлиб, жуда камбағал туришарди. Инди у пайтларда ҳаммаям шундоқ яшарди-ю, лекин бошқаларга солиштирганда ҳам Полвонниёз сувчининг рўзғори абгор эди-да. Аммо шу ҳолига қарамасдан, мактаб ярдам тариқасинда қишки кийим-бош, кирзовой этик берса, ошнам “геракмийди”, деб олмас эди. Қўй кўрмаса ҳам қий кўрган, хон авлоди-да, нима дейсиз. Ҳозир ўйлаб қарасам, Полвонниёз оға ўғлига Бобожон деб от қўйганида ҳам секретний бир маъно борга ўхшаб туюлади.

Жўрам ҳам ниҳоятда камгап, эҳтиёткор бола эди. Уни биринчи марта кўрган одам ҳатто соқов бўлса керак, деб ўйларди. Дим зўр ўқирди лекин, асли-наслига, қонга тортар экан-да.

Хуллас, Шовотдаги мактабни битириб, Бобожон билан поездга осилиб келиб Тошкентга ўқишга кирдик: мен қишлоқ хўжалиғи институтига, жўрам – ТашГУнинг математика факультетина.

Иккинчи курсдан бошлаб Бобожон всесоюзний олимпиадаларда қатнашиб юрди, Новосибирск, Киев, Москваларга бориб, биринчи ўринларни ҳам олиб келди.

Мен институтни битириб, мана шу вазирлиғимизга оддий мутахассис бўлиб ишга келдим. Тўрт-беш йил ўтиб, Африкага, Мозамбик давлатига хизмат сафарига кетдим. У ердаям пахта экилар экан, ҳам халқ хўжалигини, ҳам социализм қуришни ўргатади, деб жуда кўп совет мутахассислари шу ёққа юварилган эди. Сизга ўхшаган яш переводчиклар ҳам кўп эди. Уч йил Мозамбикда ишладим, лекин пахтачиликдаям, социализм қуришдаям ҳеч қандай ўзгариш бўлмади.

Ҳарбийлар тўнтариш қилиб, ҳокимиятни эгаллади, биз – катта бир совет колонияси бир кечада ҳарбий самолёт билан Масковга қараб қочдик.

Тошкентга келиб, яна қадрдон вазирликда ҳеч нарса кўрмагандек, ишимни давом эттирдим. Суриштириб билсам, Бобожон уйланибди, ўзи ўқиған факультетда доцент бўлиб, дарс бераётган экан.

Бир шаҳарда яшасак ҳам, жуда оз кўришардик, кўришганда ҳам асосан мен гапирардим, хонзода жим туриб тингларди. Инди, биласиз, вилоятлардан келиб, пойтахтда яшаб қолган землякларнинг ўз давралари, гап-гаштаклари бўлади. Бизнинг Хоразмда бундай йиғинларнинг отини “ўтиришма” дейди. Бобожон мана шундай ўтиришмаларда умуман қатнашмас эди. Қандай қисиниб кетма-

ганига мен ҳайронман. Ўтиришмаларимизда бош бўлиб юрадиган Қадамбой Сафаев деган ошнаимиз бир куни: “Бу Бобожонингиз хон авлодидан эмас, Хева атрофинда яшаган меннонит-немислардан бўлса керак”, деб айтганда мен ҳам ўйланиб қолган эдим.

Бир неча марта, бу токай инди бўр чангаллаб юради, деб сизларга ўхшаган ёр-дўстларни ишга солиб, ўзига билдирмасдан, Бобожонни яхши-яхши вазифаларга чақиртирдим. Бормади, гўё хонликдан тушиб қоладигандек.

Бу ўртада мен уч йил Сурхондарёда, тўрт ярим йил Бухорода ҳоким бўлиб ишлаб келдим. Вазир бўлганимга ҳам, мана, беш йилдан ошиб кетди. Бир вақт “айти-технология” бўйинча зўр бир мутахассис керак бўлиб, Бобожонни вазирликка таклиф этдим, начальник управления бўласан, бирга ишлаймиз, деб. Келмади.

Қай бир йили Киевга делегация бошлиғи бўлиб бордим. Уларнинг қишлоқ хўжалик вазири Микола Олейник деган жуда яхши одам. Бизни дим яхши қабул этди. Кечқурун “Червона рута” деган ресторанда чой ичиб ўтирганимизда сўз орасинда бир гапни айтиб қолди: унинг асли касби математик экан, кандидатлик диссертациясини совет давлатининг сўнгги давринда Тошкентда ёқлаган экан. Энг қизиғи, Бобожон Полвонович Ниёзов деган профессор унинг илмий раҳбари бўлган экан.

Бобожон синфдошим эканини айтқан эдим, Олейник ўрнидан даст туриб, мени маҳкам қучоқлаб олди. Кеч бўлиб қолганига, қўй, дейишимга қарамасдан, шаҳардан ташқарида, қарағайзор ўрмонда катта бир дачаси бор экан, шу ёққа

олиб кетди. Инди, меҳмондорчилик висший класс бўлди – сауна дейсизми, бассейн, бильярд, ичкиликнинг минг хил тури...

Вазир мени катта кабинетга бошлаб кириб, жавондан бир китобни олиб, қўлимга тутқазди: украин мактабларининг 10-синфи учун математика дарслиги экан. Муқовасига қарасам, автори – “Б. П. Ниязов” деб ёзиб қўйилибди. Боз устига, Олейникнинг айтишига қараганда, Бобожон тўрт йил бурун Украина Фанлар академиясининг мухбир-аъзоси этиб сайланган ҳам экан.

Кечаси ҳеч уйқум келмай, ўйланиб ётдим. Беихтиёр Комилжон устоз айтқан “Оталиқнинг молин боқдим саҳарлаб” деган ашула хаёлимда айланаверди, айланаверди. Бобожон билан Шовотда, ёпнинг бўйинда қўй боқиб юрган даврларимизни эсладим.

Тошкентга қайтғач, кеч бўлса-да, табрик этгали дўппи-чопон олиб, тўғри Бобожоннинг олдига бормоқчи бўлдим. Лекин сўраб-суриштирсам, Австралияга, Сидней университетига лекция ўқиғани кетган экан, олти ойга. Дим ачиндим.

Табиийки, на иш жойинда, на Фанлар академиясида унинг Украинада эришган ютуқлари ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса билмасди.

Шу орада мен умуртқа поғонамдан оғир операция бўлдим. Икки-уч ой қимир этмай ётишга тўғри келди, ишга ҳам чиқолмай қолдим.

Касал бўлганимни нечик эшитган, билмадим, бир куни хонзода жўрам Сиднейдан қўнғироқ қилиб, ҳол-аҳвол сўради, реабилитация учун Германияга, “Шарите” клиникасига боришни тавсия қилди.

Мен эса Украинада бўлган воқеалар ҳақида, шогирди Никола Олейник унга салом айтгани ҳақида, “шунча зўр ишларни қилиб қўйиб, нега жим юргани” тўғрисида куюниб гапира кетдим. Бобожон эса менинг сўзларимга парво қилмасдан, “Ховва-ховва” деб тураворди.

У Тошкентга бир ойдан кейин қайтар экан. Келиши билан албатта кўришиш тўғрисида аҳдлашиб, хайрлашдик. Лекин бу сўнгги сўйлашувимиз эканини гумроҳ банда қаёқдан билай?

Бир куни совуқ хабар келди: Бобожон Ниёзов 63 ёшида тўсатдан вафот этибди. Шу куни тепада мажлис бўлиб қолиб, жанозасинда қатнаша олмадим.

Эртаси куни Қадамбой Сафаев туш пайти мени фотиҳага олиб борди. Инди, сизга ёлғон, Худога чин, Бобожоннинг уйини, қаерда туришини билмас эдик. Қирқ йил бир шаҳарда яшаб, жўрачилик қилиб юриб ҳам шундай бўлиши мумкинми, деб сўрарсиз. Инди, нима дейман, мумкин экан-да.

Худди Эркин Жалилович айтқан ориентировка билан, йўлда сўраб-суриштириб таъзияга жўнадик. Чилонзорнинг аллақайси кварталинда, зилзиладан сўгин қурилган “хрушевка” домлардан бирига етиб бордик.

Фотиҳанинг инди иккинчи куни бўлса ҳам, мусофирчилик эмасми, одам кам, беш-тўрт киши подъезд олдида стол қўйиб ўтиришибди. Бобожоннинг қишлоқдаги ака-укаларини танирдим, нима учундир улар кўринмади.

Кирдик, пластмасса стулларга ўтирдик, кимдир Куръон ўқиди, юзимизга фотиҳа тортиб, ўр-

нимиздан турдик. Атрофимга боқиб, бирон таниш кимсани кўрмадим. Шу пайт қора чопон кийиб бел боғлаган озғин бир одам ўттиз-ўттиз беш яшар, сарғиш юзли бир йигитни бошлаб келиб, бизга таништирди: “Бу киши ўғиллари”, деди. Йигит кўлини кўксига қўйиб, “Раҳмат, раҳмат” деб турибди. Бундай назар солиб қарасам, аллақаерлари раҳматли Бобожон дўстимга ўхшаб кетади. Кўнглим бузилиб, йигитни бағримга босдим, кўлини маҳкам қисиб, қўй кўзларига тикилдим, недир бир яхши сўзларни айтгим келди:

“Ука, ўлим – ҳақ, бардам бўлинг, – дедим. – Раҳматли ажойиб инсон эди, қирқ йиллик кадрдон дўстим эди. Биз у билан ёшликда кўп саргузаштларни бирга бошимиздан кечирганмиз. Дарёда ҳар куни бирга чўмилардик. Студентчиликда ҳам кўп шўхликлар қилганмиз, санаторийларга бирга борганмиз...”

Шу гапларни айта туриб, бундай қарасам, нечикдир йигитнинг тўсатдан ранги ўча бошлади. Ҳайрон бўлиб, Қадамбойга қарадим. Бояги бел боғлаган киши шоша-пиша унинг қулоғига нимадир деб шивирлади. Қадамбойнинг ҳам туси ўзгариб, “Узр-узр!” деди ва мени кўлтиғимдан тутиб, машина томон бошлади.

Машинага кириб ўтиришимиз билан қизариб-бўзариб кетган Қадамбой уҳ тортиб: “Кечирасиз, Мэлс Раҳимович, биз салгина адашибмиз, Бобожон Полвоновичнинг уйи икки дом нарида экан”, деди.

Бошимга биров гурзи билан ургандек, шок бўлиб қолдим.

“А, бу ерда ким ўлган экан?” деб сўрадим.

“Бояги йигитнинг онаси. Униям кеча чиқаришган экан...”

Инди, сизлар, мана, қотиб-қотиб куляпсизлар-у, лекин ўша пайтда мени ичимдан қиринди ўтиб ётган эди.

Так что, мен Эркин Жалиловичнинг фикрлари на тўла қўшиламан. Амал деб, иш деб, ёшлиқдаги дўстларни унутмаслиқ керак экан. Комилжон устоз: “Қадрин билган улфатингдан айрилма”, деб бекор айтмаган, ахир.

Мудофаа вазирининг жанозада имомлик қилгани

– Да-а, мужики, темку серьёзную вы подкинули. Согласен, друзья детства, друзья молодости – это святое. Слушая вас, вот что я вспомнил... Вы уж извините, что я на русском, но что делать, мне так легче...¹

Во-от, мен ўрта маълумотни ўрис Чинозда, Эрнст Тельман номидаги 16-мактабда олганман. Синфимиз, таъбир жоиз бўлса, худди Нуҳ пайғамбарнинг кемасини эслатарди. Фақат у кемага ер юзидаги жамики жонзотлар бир жуфтдан олинган бўлса, бизнинг синфимизда ўша пайтда СССРда яшаган барча миллат ва элат вакиллари бор эди.

Ҳозир эслаб қарасам, мен Коля Кравцов, Андрей Ким, Маша Иванова, Голиков Сергей, Анюта Шуригина, та-ак, Левон Меликян, Оська Бронштейн, Ильюша Маллаев, яна Тедрос Дмитридиус, Айдер Эдемов, Эмиль Османов, Копаладзе... ҳаҳ,

¹ Мудофаа вазирининг жанозада имомлик қилгани ҳақидаги маълум сабабга кўра ҳикоясини рус тилида сўзлаган эди, касбим таржимон бўлгани учун ўзим ўзбекчага ўгириб қўяқолдим.

оти нимаиди, ҳа, Жумали, Эрмек Абдилдаев, Наилля Гиззатуллина, Барноев Одилшо деган болалар, қизлар билан бирга ўқиган эканман.

Синфимизда ҳатто Роберт деган бир негр... э, кечирасиз, афроамерикалик ҳам бор эди, бу тупканинг тагига қаердан келиб қолган – ҳеч ким билмасди.

Буларнинг миллатию мазҳабини энди ўзингиз ажратиб олаверинг. Лекин у пайтда биз бу ҳақда ўйлаб, бошимизни оғритиб ўтирмас эдик – синфдош есть синфдош.

Уларнинг ичида Хидир Сафаров деган бола энг яхши ўртоғим эди. Унинг отаси Сафар оға дадам билан шағал карьериди бирга ишларди. Дадам бульдозер ҳайдарди, Хидирнинг отаси қоровул эди. Баъзан улар кечки пайт, юзлари қизарган, хурсанд ҳолда уйимизга кепқолишарди. Энди билсам, ишдан кейин, “қиттак-қиттак” қилишар экан-да.

Дадам билан Сафар оға шунчаки улфатчилик билан чекланишмас, уларнинг амалий ҳамкорлиги ҳам бор эди. Яъни, Сафар оға ҳовлимиздаги сигир-бузоқ, қўй-эчкиларнинг дарду касалини даволашга уста эди. Қайси молга қачон, нима бериш кераклигини, қандай қилса, сигирнинг сути кўпайиши, ёғли бўлишини, хуллас, чорвачилик илмини жуда зўр билар эди. Масалан, бўрдоқи қўйнинг думбаси тагига табуретка қўйиб боқишни ҳам дадамга шу Сафар оға ўргатган эди.

Ўз навбатида дадам унга томорқада плёнка остида помидор-бодринг етиштириш сирларини ўргатарди. У пайтда Чинознинг аҳолиси ёппасига помидор-бодринг, кўкат етиштириб, Россияга обориб сотиш билан шуғулланар эди. Так что, акалар,

бозор иқтисодиётини Ўзбекистонда биринчи бўлиб биз – чинозликлар бошлаганмиз. Шахсан мен бу билан фахрланаман.

Масалан, кўм-кўк помидорни бир кечада қип-қизил қилиб қандай пишириш мумкинлигини биласизми? Хом помидорни сават ёки яшиги билан янги ўрилган беда ғарамига кўмиб, димлаб кўясиз. Эрталаб очиб қарасангиз, лоладек қип-қизариб турибди. Энди, буям бизнинг ўзимизга хос “ноу-хау” эди-да.

Лекин Хидир билан мен қишлоғимизда гуллаб-яшнаган бундай агро ва зоотехнологияларга умуман қизиқмас эдик. Биз мактабни битираётган давр ўтган аср олтмишинчи йилларининг охири эди, Гагарин космосга учган, ҳамма ёшлар космонавт, ҳеч қурса, учувчи бўлишни орзу қиларди.

Уйдаги тугамайдиган юмушлар жонимизга текканида дўстим иккаламиз великларимизга миниб, мен янги “Урал”да, Хидир эса шалағи чиққан “Пионер”да, темирйўл ёқалаб бошимиз оққан томонга қараб кетардик. Бир кетганда, бу ёғи – Янгийўлгача, бу ёғи – Сирдарё шаҳарчасигача пойга ўйнаб борардик. Йўл бўйи ҳеч гапимиз тугамас, кулишиб-ҳазиллашар, бақариб ўрисча ашулалар айтар, сирлашар эдик.

Бир куни Олмазорнинг тепасидаги баланд адирга чиқиб, қуёшнинг ботишини томоша қилиб ўтирдик. Шу куни умримизда биринчи марта шароб ичдик. Оч қоринга бир шиша портвейнни бўшатдик. Бирпасда иккаламиз ҳам маст бўлиб, чулдираб қолдик. Шунда Хидир синфимиздаги Анютани яхши кўриб қолганини, аммо юрак ютиб

буни изҳор қилолмаслигини айтиб, “Анюта! Анюта, севаман сени!” деб йиғлади.

Энг қадрдон дўсти сифатида мен унга ҳеч қандай ёрдам беролмаслигимни ўйлаб изтироб чекардим, чунки соҳибжамол Анюта райисполком раиси Денис Шуригиннинг яккаю ягона фарзанди эди. Боз устига, қизнинг онаси Евгения Павловна райондаги “Красный октябрь” ресторанининг директори бўлиб, акаси Москвада, ЦК КПССда ишлайди, деган гаплар юрарди.

Хуллас, рус халқ кўшиқларида айтилганидек, **“Красавица Маша, но, к сожалению, не наша”** эди. Гарчи совет мактабида ўқиётган бўлсак ҳам, инсон учун моддий бойлик эмас, аксинча, маънавий бойлик биринчи ўринда туриши кулоқ-миямизга тинимсиз қуйилаётган бўлса ҳам, Хидир иккаламиз “тенг тенги билан, тезак қопи билан” деган аччиққина мақолнинг маъносини жуда яхши тушунар эдик.

Лекин бир нарсани тан олиб айтиш керакки, рус халқи оққўнгил бўлади – агар қизи ёки ўғли “Севдим шуни!” деса, тамом, бўлғуси куёв ёки келин бойми, камбағалми, миллати, дини бошқами, бунга қараб ўтирмасдан, турмуш қуришига шартта розилик бериб юбораверади. Шу маънода, Хидирда озгина бўлса ҳам имкон йўқ эмас эди-ю, лекин масаланинг яна бир мушкул томони бор эди. У ҳам бўлса, Хидирнинг ота-онаси, патриархал бир оила, ёлғиз ўғлининг ўрис қизга уйланишига рухсат бериши... жуда катта савол эди.

Бу пайтда менинг бошимга ҳали ишқ савдоси тушмаган, шунинг учун Хидирни бу жавобсиз, имконсиз севги можаросидан қайтариш учун унга

беғуноҳ қизгинани ёмонлашдан бошқа йўл тополмас эдим.

Ўнинчини битираётганимизда синфдошларимизнинг аксарият кўпчилиги Москваю Ленинграддаги зўр-зўр ўқишларни мўлжаллаб қўйгани маълум бўлди. Энди у пайтда Москваю Ленинградларга бориб ўқиш – бугун Оксфорд ёки Гарвардга кириб ўқишдек гап эди-да. Хидирни куйдириб адойи тамом қилаётган Анята, худди тахмин қилганимиздек, Москвага, МГИМО¹га хужжат топшириб, келгусида дипломат бўлиши сир бўлмай қолди.

Дўстим иккаламиз темирйўл бўйлаб кезиб юрган пайтларимизда аниқ бир қарорга келган эдик: биз ҳарбий бўламиз. Ҳатто бу тўғрида район ҳарбий комиссариати бошлиғи ўртоқ подполковник Моцак билан гаплашиб ҳам қўйган эдик. Чунки синфимиздаги энг бақувват, соғлом ўқувчилардан эдик, иккаламизнинг ҳам бўйимиз биру саксон беш, спорт разрядларимиз бор эди.

Хуллас, Рязандаги ҳарбий десантчилар билим юрти бизни кутмоқда эди.

Аямнинг пича кўзёши қилганини ҳисобга олмаганда, менинг ота-онамдан рухсат олишим қийин бўлмади. Дадам гапимни эшитиб, “Майли, борсин, бизнинг ўзбеклардан ҳам генерал чиқсин, ахир”, деб, баҳс-мунозарага узил-кесил нуқта қўйди. Отам ўшанда башорат қилган экан-у, аммо мен генерал бўлган кунларни кўролмади-да, раҳматли.

Лекин Сафар оға: “Фақат менинг ўлигимдан хатлаб борасан”, деб оёғини тираб туриб олди.

¹ МГИМО – Москва давлат халқаро муносабатлар институти.

Охири Хидирнинг илтимоси билан дадам иккаламиз уларнинг уйига элчи бўлиб бордик. Сафар оға бизга кўп иззат-икром кўрсатди, хотинига дарров палов дамлашни буюрди.

Дадам: “Биз ош егани келганимиз йўқ, Сафар оға, – деб гап бошлади. – Келинг энди, Собит билан Хидирга фотиҳа берайлик. Бирга бўлишса, менинг ҳам кўнглим тўқ бўлади. Худога шукур, ҳозир замон тинч, уруш йўқ, давлат буларга текин ётоқ, текин овқат, кийим-бош, кейинчалик, катта ойлик, квартира беради. Сиз билан менга ўхшаган қўли юпун одамларга шуниси маъқул. Яхши томони, беш йил ўқиш ҳам стажига киради, ана унияма кўшиб ҳисобласангиз, йигирма йил нима деган гап, кўз очиб юмгунча ўтадию кетади, насиб қилса, қирқ беш ёшида каттакон пенсияга чиқиб олади болаларимиз. Мана қаранг, сиз билан мен олтмишга яқинлашиб қолдик, ҳалиям ўлиб ишлаб ётибмиз, бу томонларини ҳам ўйланг”, деб роса далолат қилди.

Лекин Сафар оға барибир кўнмади.

“Даврон ака, сизнинг йўлингиз бошқа, Собитдан ташқари яна уч ўғлингиз бор. Хидир эса менинг ёлғиз ўғлим, қолган бештаси – қиз. Қолаверса, биз бу ерда мусофиримиз, мен ҳам қариб қолдим, рухсат беринг, болам бағримда бўлсин”, деди мўлтираб, худдики масалани дадам ҳал қиладигандек.

Бутун суҳбат давомида Хидир пойгакда бошини эгиб чурқ этмасдан ўтирди.

Дадам: “Яна бир ўйлаб кўринг, Сафар оға”, деб ўрнидан турди.

Кечқурун темирйўл станцияси ёнида Хидир билан кўришдик. У ниҳоятда хафа эди – отаси

Самарқандга, ветеринария институтига ўқишга борасан, депти. “Тушунтирмадингми ахир?” – деб сўрасам, “Фойдаси йўқ. Бизда отага гап қайтариш умуман мумкин эмас”, деди хўрсиниб. Унинг бори-борлиғи, бутун қиёфасида “Алвидо, Анюта!” деган ҳасратли бир маъно акс этиб турарди.

Уч кундан кейин ўртоқ подполковник Моцак ёзиб берган йўлланмани бағримга босиб, поездга ўтирганча, “Қайдасан, Рязань?” деб йўлга равона бўлдим.

Омадим чопиб, имтиҳонлардан яхши ўтиб, ҳарбий билим юртига қабул қилиндим. Во-от, энди у ерда қандай ўқиганим, қандай яшаганим ҳақида гапириб, сизларнинг вақтингизни олиб ўтирмайман. Тем более, бу мавзу Эркин Жалиловичга, ўртоқ генерал-майорга яхши таниш.

Бошида Хидир билан хат ёзишиб турдик. Маълум бўлишича, у ветеринария институтига киролмабди, ҳозир отасининг ёнида карьерда ишлаётган экан. Яна бир хатида у келаси йили политехника институтига, қурилиш факультетига ҳужжат топшириш ниятида эканини ёзган эди. Кейинчалик хат-хабар тўхтаб қолди, уйдагилардан суриштириб билсам, Сафар оға оиласи билан ўз юртига кўчиб кетибди. Хидир бир пайтлар менга айтган эди – отаси ўттизинчи йилларда аввал Хоразмга, ундан кейин бизнинг Чинозга келиб қолган экан.

Ҳарбий билим юртини тугатиб, погонимга лейтенантлик юлдузчалари тақилди. Яна бахт кулиб боқдим, Нарвада жойлашган, Болтиқбўйи ҳарбий округига қарашли десантчи қисмларнинг бирига хизматга юборилдим.

Ўша пайт собиқ иттифоқда совет ҳукумати-нинг таъсири энг кам сезиладиган республика –

бу Эстония эди. Так что, мен деярли ғарб мамлака-тида хизмат қилаётгандек ҳис қилардим ўзимни.

Эмиль деган қрим-татар синфдошим билан хат ёзишиб турардик. У сув полоси бўйича Ўзбекистон терма жамоасининг аъзоси эди. Бир куни мусобақада қатнашиш учун Нарвага келаётганини маълум қилди. Бўш вақтим бор эди, Сув спорти саройида бўлган ўйинга бордим. Бизнинг жамоа ютқазди. Бунга озгина хафа бўлдим-у, лекин Эмилни кўрганимдан жуда хурсанд эдим. Кечкурун бир кафедра ўтирдик, мактаб даврларимизни, синфдошларни эсладик. Эмиль уларнинг кўпчилиги ҳақида маълумотга эга экан, бирин-кетин гапириб берди: Серёжа Голиков Москвада фан номзоди бўлиб, Бауман номидаги физика-техника олий мактабида дарс бераётган экан. Тедрос Грецияга қайтиб кетибди. Меликян Тошкентдаги “Берёзка” магазини олдида валюта савдоси билан қўлга тушиб, тўрт йилга кесилибди. Қизларми? Маша Оська Бронштейнга сохта никоҳ билан турмушга чиқиб, Исроилга сурворибди. Наиля Чинозда нотариус эмиш, семириб кетган, кўрсам танимас эканман. Барноев амалдор бўлиб кетибди, Бўка районида комсомолларнинг каттаси эмиш. Хўш, мени яна ким қизиқтиради? Ҳа, Анна Шуригина бир ҳарбий осетин йигитга тегиб, эри билан Красноярскуми, Олтой ўлкасими, ишқилиб, жуда узоқ бир жойга кетворибди.

Эмилнинг бу гапини эшитиб, ичимда гўёки бир нарса узилиб кетгандек бўлди. Ахир Сафар оға ўшанда қайсарлик қилмаганида, шу осетин боланинг ўрнида дўстим Хидир бўлиши мумкин эди-ку!

“Хидир қаерда, хабаринг борми?” – деб сўрадим.

“Хидир... ким, анави Сафаровми? Йўқ, билмайман, юртига кўчиб кетган, деб эшитаман. Сен билсанг керак, ахир, ошнанг эди-ку?” – деди Эмиль.

“Эмиль, менга Хидирнинг адресини топиб ёзиб юборгин”, деб илтимос қилдим.

“Бўпти, гап йўқ. Хўш, ўзинг қалайсан, ўртоқ старлей? Қачон генерал бўласан?” – деб кулди Эмиль.

Мен ҳам кулимсираб, туриш-турмушимда бўлган ўзгаришларни унга сўзлаб бердим. Яширишнинг ҳожати йўқ, икки йил аввал Люсяга уйланган эдим, у Рязанда, педагогика билим юртида ўқирди, танцплошадкада танишиб қолган эдик. Ота-онаси завод ишчилари, тўғри, содда одамлар эди. Нарвага хизматга келганимдан кейин уни чақириб олдим. ЗАГСдан ўтдик, тўйни кейинроқ ҳам Чинозда, ҳам Рязанда ўтказишга келишиб, ижара квартирада яшай бошладик. Бир йилдан кейин қизчамиз Лида туғилди.

Барибир эшитишади-ку, деб қўрқа-писа бу хабарни ота-онамга маълум қилдим. Уйда қандай бўруну довул кўзғалганини, онамнинг кўзёшлари Сирдарё бўлиб оққанини тахминан тасаввур қилардим. Лекин, нима қилай, аввало, Люсяни севардим, қолаверса, у пайтларда ўзбек қизлари, умуман, мусулмон аёллари ҳарбийларга деярли турмушга чиқмас эди. Гарнизонма-гарнизон дарбадар кўчиб юрадиган совет офицерининг беҳаловат турмушига фақат рус аёллари ёки хохлушклар дош бера олар эди. Энди мустақил бўлганимиздан кейин миллий армиямизда маҳаллий миллатлардан офицерлар кўпайиб, ўзбек, қозоқ,

тожик қизлари ҳам ҳарбийларга тега бошлади. Лекин у пайтда вазият бутунлай бошқача эди-да.

Ўн-ўн беш кундан кейин уйдан хат олдим. Даданинг йирик-йирик ҳарфлар билан дона-дона қилиб ёзилган дастхатини дарров танидим.

“Сендан бунни кутмаган эдик, ўғлим, – деб ёзган эди отам. – Бир оғиз рухсат сўрасанг, нима, мен шахсан йўқ дермидим? Ёшлиқ қилибсан-да, болам... Майли, тақдирингга шу аёл битилган бўлса, кўша қариб, бахтли бўлинглар. Келинга, набирамизга биздан салом айт, суратлари бўлса, юбор. Отпускаи ололсанг, оиланг билан, қудалар билан Чинозга кел. Яхши ният билан катта бир новвос боқиб юрган эдим, келсанг, эл-юртга ош бериб, тўйингни ўтказамиз...”

Отам сўзининг устидан чиқди. Ёзда отпускаи борганимда данғиллама тўй қилиб берди. Тўйдан олдин яширинча никоҳ ўқиттирди. Тошкентдан анави тор чалиб, ашула айтадиган бир хотин бор эди-ку, ҳа, Олмаҳон Ҳайитова, шуни олиб келди. Район газетасида Люся иккаламизнинг суратимиз билан “Яна бир интернационал оила” деган мақола чиқди. Энг муҳими, оилам аёлимни қабул қилди!

Вақт ярим кечага яқинлашганида Эмиль соатига кўз ташлади.

“Э, ўртоқ, тоза эзмалашиб қолибмиз-ку. Майли, бахтли бўлгин. Қани, шуни олайлик, кейин менга жавоб. Меҳмонхонада тренерим хуноби чиқиб кутиб ўтиргандир”, деб ўрнидан турди ва биз кучоқлашиб хайрлашдик.

Эртаси кун у Москвага, ундан Тошкентга учиб кетди ва шу бўйи дом-дараксиз йўқолди. Кейин суриштириб билсам, тренери Марк Зубарев Спорт

комитет орқали шартнома тузиб, ватерпол бўйича Болгария терма жамоасига бош мураббий этиб тайинланган экан, уни ўзига ёрдамчи қилиб олиб кетибди.

Энди бу орада мен Монголияда, ундан кейин Украинада, сўнгра Приморьеда турли қисмларда хизмат қилдим. Майор унвони олдим, қизим олтинчи синфни битирганида Ўзбекистонга қўшни бир республикадаги гарнизонга десант полкига батальон командири этиб тайинландим. Янги манзилга кетаётиб, бир ой оилам билан Чинозда, ота-онамнинг олдида бўлдим.

Гарнизонимиз чегара худудида жойлашган, ёзда Африкани, қишда Сибирни эслатадиган файзсиз бир макон эди.

Батальонни қабул қилиб олдим, кундалик режимга асосан ҳарбий-жанговар тайёргарлик, сиёсий машғулотлар бошланиб кетди. Марш-бросоклар, парашютда сакраш, қўл жанги ва ҳоказолар.

Полкимиз тап-тақир қатрон тоғ тизмалари этагида эди. Тоғнинг ортида эса биз “вероятный противник” деб атайдиган бир мамлакат бўлиб, у ўзининг ҳам капиталистик тузуми, ҳам исломий мафкураси билан давлатимизга нисбатан таҳдид солиб турарди.

Орадан бир йилча вақт ўтди.

Бир куни туш пайти иссиқдан лоҳас бўлиб ўтирсам, КППдан навбатчи кўнғироқ қилиб: “Ўртоқ майор, сизни бир киши сўраб келибди, фамилияси Сафаров”, деб қолди.

Чиқиб қарасам, Хидир! Тўлишиб-қорайиб, сочлари тўкилиб кетибди, қўлида бир тугун, эски бир “Виллис” машинасидан илжайиб туриб

келаётибди. Ичкарига олиб кирдим, ҳол-аҳвол сўрашдик. Энг ҳайрон қолдирган нарса – мени қандай топиб келгани эди. Маълум бўлишича, у икки ой аввал қанақадир справка зарур бўлиб, Чиноз район архивига борган экан, уйимизга кирибди, ота-онамни зиёрат қилибди, менинг гарнизонда хизмат қилаётганимни эшитибди.

Уларнинг яшайдиган жойи бу ердан ўттиз беш-қирқ километрча нарида экан. Ота-онаси қариб қолибди-ю, Худога шукур, соғ-омон экан, менга салом айтишибди, меҳмонга таклиф этишибди. Сафар оға мана шу совғаларни ўз қўли билан тайёрлатиб, берворибди.

Хидир шуларни айтиб, тугунчадан тўртта катта-катта чурек нон, иккита ҳиди гуркираб турган гурвак қовун, туя сути – чал солинган уч литрли банкани олиб, стол устига қўйди ва ўрнидан турди. Кетаётиб, уларнинг уйига қачон бора олишим мумкинлигини сўради.

Бир якшанба куни вақт ажратиб, хотиним билан қизимни олиб, меҳмондорчиликка бордим.

Дўстимнинг ҳовлиси яланғоч тоғ тизмаларига туташ овлоқ бир ерда экан, биронта дов-дарахт, кўкарган гиёҳ кўринмайди. Эккан билан кўкармаси ҳам керак. Энг қизиғи, узоқ-яқинда биронта уй ёки ўтов кўзга ташланмасди.

Девор-тош билан ўралмаган ҳовлида иккита улкан туя кавш қайтариб ётар, қўрада уч-тўртта эчки кўзга ташланар эди. Калласи катта ола-чипор кучук Хидирнинг ёнида, думини ликиллатиб меҳмоннавозлик қилиб турарди.

Бундай жониворларни фақат ҳайвонот боғи ёки телевизорда кўрган қизим анқайиб қолди.

Уй эшиги очилиб, баланд-паст бўйли учта бола, уларнинг ортидан узун, ҳаворанг кўйлак кийган бир аёл чиқиб, биз билан саломлашишди. Булар Хидирнинг ўғиллари, аёл эса хотини экан.

Болаларнинг бири пластмасса обдастадан қўлимизга сув қўйди, иккинчиси ҳошиялари гулдор кашта билан безатилган сочиқни узатди.

Ичкари кирдик. Қалин пахса девордан тикланган, нимқоронғи, салқин уйда, дастурхон тўрида Сафар оға чордона қуриб ўтирарди. Кўп йил бўлган эди кўрмаганимга, ўзгариб кетибди – оппоқ соқоллари кўксини тўлдириб, фариштали бир мўйсафидга айланибди. Лекин ҳалиям кўзи ўткир, қулоғи динг, мени дарров таниди.

Дастурхон атрофига ўтирдик, ҳол-аҳвол сўрашдик. Сафар оға дадамни кўп суриштирди, бирга ишлашган давридаги қизиқ-қизиқ ҳангомаларни айтиб, ҳаммамизни кулдирди. Сухбатимиз асосан рус тилида бўлди, чунки, аввало, менинг оилам ҳам гап-сўзни тушуниши керак эди, қолаверса, Сафар оға билан илгарилари ҳам русча гаплашардик.

Бизни роса меҳмон қилишди. Хидирнинг хотини бечора елиб-югуриб хизмат қилди. У русча билмас экан, битта-яримта айтган сўзларини Хидир таржима қилиб турди.

Икки соатча ўтириб, уйга қайтдик.

Шу тариқа ўзаро борди-келдиларимиз бошлаиб кетди. Бир марта биз ҳам уларни квартирамизга чақириб меҳмон қилдик. Мен ош дамладим, Люся торт пиширди.

Сал ўтиб, 7 ноябрь байрамида, ундан кейин Хидирнинг туғилган кунда бизни яна таклиф қилишди.

Хидир мана шу тоғдаги қўриқхонада егерь – қоронул бўлиб ишларди.

Баъзан бўш вақтларимизда “УАЗик”ка ўтириб, сахро кўйнига ов қилгани борардик. Битта-яримта тувалоқ отсак отардик, бўлмаса, асосан ёшлигимизни, ўрис Чинозни, синфдошларимизни эслаб, ундан-бундан гаплашиб ўтирардик.

Хидир илк севгиси – соҳибжамол Анютани буткул унутиб юборгандек, бу ҳақда умуман оғиз очмас, мен ҳам индамас эдим.

Кун, ойда барака йўқ, ғириллаб ўтаверди, бу гарнизонга келганимга ҳам уч йилдан ошди.

Бир куни Хидир олдимга келиб: “Собит, отам оғирлашиб қолди, дадангни, Даврон акани кўрсам деяпти”, деди.

Ҳайрон бўлиб қолдим. Тушунаман, қари одам касал бўлганида яқин қариндошлари, ёр-биродарларини кўргиси, балки видолашгиси келади, лекин дадам икки ой бурун йиқилиб, оёғини синдириб олган, уйда гипсда ётарди. Ну, соғ бўлганида ҳам уни бу ўттиз даража совуққа опкелиб бўлмас эди.

Хидирга вазиятни тушунтириб, узр айтдим, кечқурун Сафар оғани кўргани бордим. Хотини, келини, набиралари – ҳаммаси тепасида тўпланиб ўтиришган экан.

Сафар оға мени танимади.

Эрталабки развод пайтида Хидир яна мени излаб келди. “Отам ўлди”, деди, кейин товуш чиқармасдан йиғлаб юборди. Уни маҳкам кучоқлаб, тилимга келган сўзлар билан таскин-тасалли берган бўлдим. Хонага олиб кириб ўтқаздим, бир пиёла чой қуйиб бердим, энди нима қилишимиз кераклигини сўрадим.

“Собит, – деди Хидир ўйланиб, – отам икки ҳафта бурун, Даврон акани чақирришни айтганида васият қилган эди. Яъни, уни мусулмонча урф-одат билан, жаноза ўқитиб кўмишимни тайинлади”.

“Бўпти, сен домланинг ҳаракатини қил. Мен қабристон билан боғлиқ ишларни ҳал қилай. Агар керак бўлса, машина, беш-олтита солдат олиб борай – тобут кўтаришга...” – дедим.

Хидир ерга тикилганча жим бўлиб қолди.

“Биласанми, – деди ниҳоят, – бу атрофда сенинг ҳарбий қисмингдан бошқа биронта аҳоли пункти йўқ. Энг яқин овул – уч юз километр нарида. У ерда ҳам жаноза ўқишни биладиган одам борми-йўқми, билмайман”.

“Йўғ-э? – дедим ажабланиб. – Ўзи кўпдан буён сўрамоқчи бўлиб юрардим: бу кимсасиз жойга нега кўчиб келгансизлар?”

“Бир пайтлар бу ер катта қишлоқ бўлган, – деди Хидир уҳ тортиб. – Бир йили қиш пайти, ярим кечаси тоғдан кўчки тушиб, қишлоқни босиб қолган. Айтишларича, қорнинг қалинлиги ўн беш-йигирма метр бўлган экан. Биронта одам тирик қолмаган. Отамнинг ота-онаси, бешта ука-сингиллари ҳаммаси ўлган. Фақат отам мактаб-интернатда бўлгани учун омон қолган. Кейин у Хоразмга кетган”.

Бу гапни эшитиб, ҳайрон қолдим. Чунки на Сафар оға, на Хидир ҳеч қачон бу тўғрида чурқ этиб оғиз очган эмасди.

“Нега яна шу жойга келдинглар бўлмаса?” – деб сўрадим.

“Отам қўймади, – деди Хидир. – Мени туғилган еримга олиб борасан, суягимни суягимга қўшасан, деб туриб олди. Ҳеч кўндириб бўлмади”.

Шунда Сафар оға нега дадамни чақиртирганининг сабабини тушунгандек бўлдим.

“Отанг намоз ўқирмиди?” – деб сўрадим.

“Пенсияга чиққанидан кейин ўқий бошлаган эди”, деди Хидир ва яна жим бўлиб қолди.

“Собит, – деди бироздан кейин, – сендан илтимос, шу ишни ўзинг...”

“Қайси ишни?!” – дедим ҳангу манг бўлиб.

“Мана шу... жанозани-да”, деди Хидир сийрак киприklarини пирпиратиб.

Баттар доводи раб қолдим.

“Хидир, нима, менинг устимдан куляпсанми? – дедим бўғилиб. – Биринчидан, мен бунақа расм-русумларни умуман билмайман, иккинчидан, коммунист, совет армиясининг майори бўлсам... Нима бало, ақлингни еб қўйдингми?”

Бечора Хидир, тўтиқушга ўхшаб нуқул бир гапни такрорларди:

“Илтимос, йўқ дема энди... Ахир, ўзбекларнинг ҳаммаси намозни билади-ку? Хўп, де, илтимос...”

“Эй, сен ўйлаб гапиряпсанми ўзи! – деб товусимни кўтаришга мажбур бўлдим. – Совет офицери жаноза ўқиди эмас, жанозада қатнашди, деган гап биронтасининг қулоғига етиб борса борми, нима бўлишини тасаввур қиляпсанми? Қўй, ундан кўра бориб қидир, ўлдими, бирон жойда мулла топилиб қолар”.

Хидир индамай ўрнидан туриб жўнади.

Ўзимни чалғитиш учун у-бу ишга уринган бўлдим, аммо фикру хаёлим Хидирда эди.

У тушга яқин пайдо бўлди, усти-боши оппоқ қор.

“Ҳа?” – дедим.

“Фалон районга бордим, мулла касал ётган экан, бошқа одам тополмадим, – деди у ва бирданига гурс этиб олдимда тиз чўкди. – Собит! Сендан ўтиниб сўрайман, илтижо қиламан, ёрдам бер. Отамни кўмишим керак-ку, ахир! Сен ўзбексан, мусулмонсан-ку, ахир! – У қутилмаганда йиғлаб юборди. – Ёрдам бер, жон дўстим!”

Нима қилишни билмасдан:

“Эй, тур, тур ўрнингдан! – деб қўлидан тортиб турғаздим, стулга ўтқазиб, салфетка узатдим. – Ма, юз-кўзингни артиб ол. Оғайни, тушун, ахир, билмаган одам қандай қилиб ўқийди? Ғирт гуноҳ бўлади-ку! Сенга ҳазилми бу иш? Кел, энди, агар иложи бўлмаса, билганимизча кўмиб қўяқолайлик...”

Хидир кескин бошини кўтарди-да:

“Отамнинг васиятини бажармасдан кўмолмайман!” – деди кўзлари чақнаб.

“Хўш, унда нима қиламиз?”

“Мен пойтахтга кетаман, – деди у бироздан кейин. – Ҳозир йўлга чиқсам, оқшом темирйўл станциясига етиб бораман. Кечкурун саккизда поезд бор, эрталаб етиб борсам, кечгача биронта одам топиб, яна скорий поезд билан қайтарман. Майли, узр, сениям нокулай аҳволга қўйдим. Бунақа пайтда одамнинг мияси ишламай қолар экан”.

У шундай деб, хонадан чиқди, оёғини судраб босганча, КПП дарвозаси томон йўл олди. Соатга қарадим: ўн минут кам бир. Бу ҳозир ўлик чўзилиб ётган мусибатхонага боради, ундан станцияга жўнайди, кечкурун поездга чиқади, қайтиб келгунича нари-бериси икки сутка ўтади. Демак, бечора Сафар оға жойи ростонига топширилмасдан, яна икки кун тараша бўлиб қотиб ётади...

Нима бўлганини ўзим ҳам билмайман, бирданига беихтиёр: “Хидир, тўхта!” – деб бақириб юбордим, орқасидан югуриб, дарвоза олдида етиб олдим. “Бўпти, бораман! – дедим унинг кўзига қарамасликка тиришиб. – Лекин менинг кимлигимни ҳеч ким, эшитдингми, ҳеч ким билмаслиги керак. Гўр тайёрми?”

“Тайёр, эрталаб қазиб қўйганман, – деди Хидир мендан баттар гангиб. – Қачон борасан?”

“Бир соатдан кейин”, дедим ва шошилиб кватирамга жўнадим.

Уйга келиб, биринчи қилган ишим – душга тушиш бўлди. Намоз ўқийдиган одам тоза бўлиши керак, деб эшитган эдим, нима дейман энди, таҳорат қилишни ҳам билмас эдим-да.

Ҳарбий форма ўрнига эски бир костюм-шим, қора пальто, куён тери телпагим бор эди, шуларни кийдим. Битта-яримтаси таниб қолмасин, деб кўзимга катта қора кўзойнак тақиб олдим. Люся ҳайрон бўлиб сўраган эди, “Спецзадание!” – деб эшикни ёпдим.

Йўлда кетиб бораётибман-у, Худоё, ўзинг шарманда қилма, деб илтижо қиламан. Чунки Хидир тентакнинг гапига кириб бошлаган бу ишим қип-қизил авантюра эканини жуда яхши сезиб турардим.

Ёшлигимда, ўн икки яшар пайтимда отамнинг онаси – Хосият бувимни дафн қилишда қатнашган эдим. Шундан кейин бунақанги маросимда бошқа иштирок этган эмасдим. Ўн етти ёшимда ҳарбийга кетдим, хизмат даврида уч-тўртта офицерларни дафн этишга тўғри келган бўлса, уларни ҳарбий иззат-икром билан, оркестр садолари остида,

нутқлар сўзлаб, ёстикчаларда орден-медалларини кўтариб, тобутга солиб кўмардик, кейин милтиқлардан салют бериб, қабрларига гулчамбарлар кўярдик.

Бошим қотиб борарканман, беихтиёр яна Хосият бувимни эсладим. Беш-олти яшар чоғимда мен раҳматли бувимнинг ёнида ухлардим. Баъзан уйқум келмасдан, “Буви, эртак айтиб беринг”, деб хархаша қилардим. “Эй болам, қўй чўпчакни, ундан кўра калима қайтаргин, тинч ухлайсан”, дерди бувим.

Шу тобда, жанозага кетаётиб, бувим ўргатган, болалик хотирамга нақшдек ўйилиб қолган сўзлар бирдан ёдимга тушди:

“Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим. Ло илоҳо иллоллоҳ, ашҳаду анна Муҳаммадин расулиллоҳ. Худо бир, расул барҳақ, Худога бандаман, пайғамбарга умматман. Ётдим тинч, ёстиғим нотинч. Ётдим ўнг ёним билан, уйғотгин имоним билан”.

Бўлди. Тамом. Ўттиз саккиз ёшга кириб, муслмон фарзанди саналиб, Собит Давронов деган ном билан танилиб юрган менинг дини исломдан билган бор-йўқ илмим мана шундан иборат эди. Ва мен ана шу илм билан жаноза намозига имом бўлиш учун кетмокда эдим!

Бир кўнглим, шартта орқангга қайт, дейди. Бир кўнглим, ахир ваъда бериб қўйгансан-ку, дейди.

“Эй, бор Худоё! – дедим пичирлаб. – Ўзинг ҳоли кунимни кўриб турибсан. Мен гуноҳкор бандангни ўзинг кечир, ўзинг шарманда қилма...”

Энди, биласизми, энг қизиғи, шу гапларнинг ҳаммасини ичимда, ўрисчалаб айтаётган эдим!

Ниҳоят, Хидирнинг уйига етиб келдик. Дарҳол шофёрим Васька Пахомовга бир соатдан кейин

қабристонга келиб тургин, деб жавоб бериб юбордим.

Ҳовлида қаердан келган, билмайман, чўгирма кийган учта чол бор эди. Наҳотки, шуларнинг ичида биронтаси намоз-ниёзни билмаса, деб ўйладим хавотирланиб.

Майитни ювиб-тараб, кафанлаб, замбилга ўхшаган тобутга солиб қўйишган экан, олиб чиқиб, деразанинг тагига қўйишди. Ичкаридан хотин-халажнинг йиғлагани эшитиларди.

“Бошладик, – дедим Хидирга. – Одамларга айт, сафга туришсин”.

Ўзим бўлсам, ҳаяжонланиб, юрагим дуп-дуп уриб турибди. Бояги учта қария, Хидир иккита кичкина ўғли билан қинғир-қийшиқ бўлиб сафга тизилишди.

Ўйланиб қолдим – одамларга қараб гапириш керакми ё тесқари турибми? Гапни нимадан бошлашни ҳам билмасдим, шунинг учун таваккал қилиб, тилимга келган биринчи сўзни ўзбекчада айтдим. Балки Хидир мени уларга ўзбек мулла деб таништиргандир.

“Эй одамлар! – дедим. Энди, командирский овоз бор, товушим гулдираб чиқди. – Мана, кўриб турибсизлар, Сафар оға ўлди. Жаноза ўқиш керак. Қани, бошладик”.

Шундан кейин кунботар томон юзланиб, ичимда, Худоё, ўзинг кечир, деб, Хосият бувим ўргатган калимани такрорладим:

“Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим. Ло илоҳо иллоллоҳ, ашҳаду анна Муҳаммадин расулиллоҳ. Худо бир, расул барҳақ, Худога бандаман, пайғамбарга ум-

матман. Ётдим тинч, ёстиғим нотинч. Ётдим ўна
ёним билан, уйғотгин имоним билан. Оллоҳу акбар.
Худо раҳмат қилсин”, деб, юзимга фотиҳа тортдим.

Бошқалар ҳам омин қилишди.

“Бўлди, кўтариш керак”, дедим Хидирга. Дўстим
бечоранинг юзидаги ифодани тасвирлаш учун
энди Толстой билан Достоевский керак. Бечора
мени маҳкам кучоқлаб олган, нукул “Раҳмат,
раҳмат! Ўла-ўлгунча сендан қарздорман!” – деб
бир гапни қайтарар эди.

Шундай қилиб, ота қадрдоним Сафар оғани
бир пайтлар кўчки тагида қолиб кетган қишлоғи-
да ота-онаси ётган тупроққа дафн этдик.

Икки-уч кун юрагим така-пука бўлиб юрди,
йўқ, хайрият, Худонинг ўзи асраб, ҳеч қандай гап-
сўз чиқмади.

Бир куни кечқурун Хидир яна мени йўқлаб
келиб қолди.

“Собит, мен Фалон туман марказига кўчиб
кетяпман, – деди. – Бу ерда бошқа туролмайман.
Нима бўлсаям, одамларнинг ичида бўлай. Сенга
катта раҳмат”.

Мен дўстимга чин дилдан оқ йўл тиладим.

Бу воқеага ҳам, янглишмасам, қирқ йилча бўл-
ди. Хидир билан борди-келдимиз ҳам узилиб кет-
ди. Лекин мен ҳали-ҳануз ўйлаб юраман: ўшанда
қилган ишим тўғри бўлганмикан? Ёки ҳам ўзим
гуноҳга ботиб, ҳам Сафар оғани гуноҳкор қилган-
миканман?

Мана, Мэлс Раҳимович, сиз академиксиз, доим
халқ ичида юрасиз, Эркин ака ҳам урф-одатни
яхши билади, сизлар нима дейсизлар?.. Раҳмат,
раҳмат.

Мудофаа вазири ҳикоясини тугатгач, Эркин
Жалилович унга қараб:

“Собит Давронович, сиз пенсияга чиққаннгиз-
дан кейин бемалол муфтиятга ўтиб ишласангиз
ҳам бўлаверар экан”, деб жилмайди.

“Гап йўқ, агар партия-ҳукумат буюрса, биз сол-
дат, ҳар қандай топшириқни бажаришга тайёр-
миз”, деб ғамгин кулди барваста генерал.

Шу пайт самолётимиз кўнишга тайёргарлик
кўриб, пастлай бошлади-да, гурунгимиз ниҳоясига
етди.

Шокир Ашрапов,

Ташқи ишлар вазирлиги ходими, 38 ёш

АШЁВИЙ ДАЛИЛ

– Мен йигирма олти ёшимда вилоятга бўйсунадиган Н. шаҳарчаси прокуратурасига стажёр қилиб ишга юборилдим.

Шаҳарча кичкинагина, ташкил этилганига эллик йил ҳам бўлмаган, у бошидан бу бошигача ярим соатда айланиб чиқиш мумкин. Одам ҳам кўп эмас, икки юз саксон мингнинг нари-берисида. Лекин шу ҳолига жиноятчилик даражаси бўйича вилоятда узоқ вақтдан буён олдинги ўринни ҳеч кимга бермасдан келар экан.

Иш бошлаган кунимнинг ўзида, бошлиғим дастлабки жанговар топшириқ бераётганида мен бундан воқиф бўлдим.

Прокуроримиз – эллик ёшлардаги, қорамағиз, бароқ қошли Саъдулла Хурсандбоевич мени жамоага, жамоани менга таништириб бўлганидан кейин олдимга бир варақ қоғоз кўйиб:

– Ўқиб, имзо чекинг, – деди. Бу ҳужжатда стажировка даврида мен бажаришим зарур бўлган вазифалар батафсил белгилаб берилган эди. Бир йил давомида мен бир қатор жиноятларни, жумладан, 1 та қотиллик, 2 та босқинчилик, 3 та зўрлаш, 5 та фирибгарлик, 7 та ўғирлик, 4 та гиёҳвандлик, 6 та одам савдоси билан боғлиқ ишларни очишим керак эди. Агар шу шартларни бажарсам, стажёрликдан прокурор ёрдамчиси лавозимига ўтишим мумкин экан.

Ҳали содир бўлмаган жиноий хатти-ҳаракатларни фош этиш олдиндан, бу қадар пухталиқ билан режалаштириб қўйилганини кўриб, очиғи, ҳайрон бўлдим.

Хўш, бордию, Н. шаҳарчасида бир йил мобайнида мен очишим керак бўлган шунча жиноят юз бермаса-чи? Унда нима қилиш керак?

“Омад сўқмоқлари” деган эски совет фильми бўларди, ҳозир ҳам гоҳ-гоҳ кўрсатиб туришади. Ўша кинодаги бир эпизод эсимга тушди. Фотоательеда йил охирига бориб план тўлмай қолади, режани бажариш учун ателье ходимларининг ўзлари, оила аъзолари, яқинлари билан суратга тушадилар.

Шунга ўхшаб, бир йил ичида мана бу қоғоздаги жиноятлар рўй бермаса, нима, уларни ўзим содир этаманми?

Саъдулла Хурсандбоевичга шундай савол билан мурожаат қилмоқчи бўлдим-у, лекин қуюқ, пайваста қошлари остидаги кўзлари менга синчков тикилиб турганини кўриб, фикримдан қайтдим. Ахир, донолар, тилни тийган бой бўлур, деб бекорга айтишмаган. Қани, ҳозирча насияга бўлса ҳам бой бўлиб турай-чи.

– Сиз, ҳойнаҳой, бунча жиноятни қаердан оламан, деб ҳайрон бўлаётгандирсиз? – деб қолди Саъдулла Хурсандбоевич тўсатдан.

– Йўғ-э, ҳайрон бўлаётганим йўқ, – дедим баттар ҳайрон бўлиб.

– Худудимизда криминоген вазият оғир, – деди бошлиқ хўрсиниб. – Сизу бизнинг вазифамиз – вилоятдаги биринчи ўриндан жуда бўлмаганда иккинчи ўринга тушишдан иборат. Тушундингизми?

– Худди шундай! – дедим ҳарбийчасига ғоз туриб.

– Тушунган бўлсангиз, муваффақият тилайман.

Муваффақият ҳам кўп куттирмасдан эртаси куни кечаси ижара хонамининг эшигини тақиллатди: ички ишлар бўлимининг навбатчиси, катта лейтенант Облоқулов телефон қилиб, 3-микрохудда қотиллик содир этилганини маълум қилди.

Ҳаётимдаги биринчи жанговар топшириқни адо этиш учун шоша-пиша кийиндим. Озгина ҳаяжон ҳам йўқ эмас.

Жиноят юз берган жой бир вақтлар гуллаб-яшнаган, ҳозир эса анча йиллардан буён тўхтаб ётган механика заводи атрофида экан.

Қотиллик этаги жарга бориб туташган, чиқиндилар тоғ бўлиб уюлиб ётган ялангликда содир бўлган эди.

Мен етиб борганимда бу ерда ички ишлар идорасининг икки-учта тезкор ходими, медэксперт, кинолог, фотограф аллақачон иш бошлаб юборишган, сал наридаги симёғоч тагида “Тез ёрдам” машинаси оқариб кўринар эди.

Гупиллаб қор ёғиб турибди.

Гувоҳномамни кўрсатиб, ўзимни таништирдим. Тезкор гуруҳ раҳбари “Капитан Шодмонов”, деб қўлини чўзди, вазият ҳақида қисқача маълумот берди.

Қотиллик тахминан икки соатлар илгари, тунги 12-30 ларда содир этилган. Номмаълум шахслар томонидан ўн саккиз-йигирма ёшлар чамасидаги аёл киши пичоқлаб ўлдирилган. Марҳуманинг сумкасидан шаҳарчамиздаги ахборот технология-

лари коллежи томонидан Садаф Саидова номига берилган гувоҳнома ҳамда аёлларга хос упа-элик, тароқ, кўзгу, салфетка каби буюмлар топилган.

Жасаднинг ёнидан пул ва бошқа қимматбаҳо нарсалар чиқмагани, қулоғидаги сирға, бармоқларидаги тақинчоқ изи қотилликнинг талончилик мақсадида амалга оширилганидан далолат берарди. Лекин шуниси қизиқки, жиноятчилар марҳуманинг эгнидаги қимматбаҳо шубага тегишмаган.

“Мана, ўзингиз кўришингиз мумкин”, деди капитан Шодмонов ва мени уч-тўрт қадам нарида устига оқ чойшаб ташлаб кўйилган мурда томон бошлади. Тезкор ходимлардан бири чойшабни кўтарди, иккинчиси фонарь шуъласи билан жойни ёритди.

Мен илгари ҳам амалиёт даврида бир неча марта ўликхоналарга бориб, музлаб ётган мурдаларни кўрганман, лекин шундай бўлса-да, бироз чўчиб, секин жасадга назар ташладим.

Қаршимда эгнида оппоқ шуба, оёғида чиройли оқ этик, қош-кўзлари попуқдек бир қиз ҳаётга тўймаган кўзларини чирт юмиб қонга беланганча ўлиб ётарди.

Одатдаги расмиятчилик тугаб, “Тез ёрдам” мурдани олиб моргга жўнади.

Капитан Шодмонов тегишли ҳужжатларни менга берди, ишхонага қайтдим.

Садаф Саидованинг ўлими билан боғлиқ жиний ишнинг очилиши ўзи бир тарих, мавриди келганда айтиб берарман. Гапнинг қисқаси шуки, бу бечора қиз бундан тўрт йил олдин оиласи билан чекка вилоятдан Н. шаҳарчасига кўчиб келган экан. Ота-онаси ўзига тўқ одамлар бўлиб, қизлари-

нинг келажагини ўйлаб, Тошкентга яқинроқ, деб, бу ерга келиб жойлашган эканлар.

Прокуроримиз Саъдулла Хурсандбоевич ҳамма ёққа овоза бўлиб кетган бу ишни шахсий назоратига олиб, барча кучларни сафарбар этгани учун жиноятчилар кўп ўтмасдан қўлга олинди.

Энг қизиги, қотил қиз билан бирга ўқийдиган, содир бўлган фожиадан энг кўп қайғу чеккан, жиноят изини қидиришда зўр бериб фаоллик кўрсатган А. С. деган йигит бўлиб чиқди.

Сабаб – рад этилган муҳаббат, лекин ўз маҳбубасини ўлдириш билан тугайдиган муносабатни қандай қилиб “муҳаббат” деб аташ мумкин – мен энди билмадим.

Бегуноҳ жувонмарг бўлиб кетган бу қизга одам албатта ачинади, лекин мен бошқа нарсани айтмоқчи эдим.

Тергов жараёнларини олиб бораётганимда бир куни қотиллик билан боғлиқ ашёвий далиллар керак бўлиб қолди. Улар қоида бўйича ички ишлар бошқармасининг жиноят қидирув бўлимида сақланмоқда эди.

Капитан Шодмоновга қўнғироқ қилиб, бошқармага ўтиб бордим. Баҳодир деган дароз, от жағли, оғзи тўла тилла тишлари ялтилаган катта лейтенант бу масала билан шуғулланар экан, ашёвий далиллар сақланадиган махсус хонага олиб кирди, мархума Садаф Саидовага тегишли буюмларни олдимга бирин-кетин ёйиб қўя бошлади: мана бу – этиги, мана бу – кофтаси, бу – юбкаси, буниси – пайпоғи. Сумкасиям шу ерда, мана, ичидаги косметикасиям турибди, тароғи, кўзгуси ва ҳоказолар... Ўртоқ терговчини яна нимадир қизиқтирадимиз?

Аниқ эсимда – қотиллик содир бўлган куни шоқеа жойига чиқиб борганимда мархуманинг эгнида оппоқ шубаси бор эди.

Протоколга кўз ташладим: ҳа, мана, 1-номерли тартиб рақами билан қайд этилган экан. “Италияда ишлаб чиқарилган, 46-размерли оқ рангдаги қимматбаҳо шуба”.

“Баҳодир ака, Саидова ўлдирилган куни эгнида бўлган оқ шуба қани?” – деб сўрадим.

“Қанақа шуба?” – деди Баҳодир кўзлари ўйнаб.

“Мана, 1-номер билан ёзиб қўйибди-ку?”

“Ҳа, уми... Ким билади, битта-яримтаси олгандир-да, менинг хабарим йўқ, – деди Баҳодир елка қисиб. – Балки экспертизададир. Бўлдими, омборни ёпаверайми?”

Ҳайрон бўлдим.

“Қанақа экспертиза? Мана, экспертнинг хулосаси турибди-ку?” – деб Баҳодирнинг укки кўзларига қаттиқ тикилдим.

Катта лейтенант кўзини олиб қочди, довдирай бошлади.

“Ҳа, у қиз ўлиб кетди, энди шуба киймайди-ку?” – деб саволимга савол берди.

Билдимки, сувни ўзи лойқалатган. Вой муттаҳам-эй, наҳотки, шубани опчиқиб пуллаб юборган бўлса?

“Баҳодир ака, – дедим, – ашёвий далилни йўқотганлик ёки қасддан йўқ қилганлик учун қанақа жазо берилишини биласизми? Бўлмаса, эсингизга солиб қўяй: Жиноят-процессуал кодексининг 25-боб, 212-моддасига биноан...”

“Бўлди, акажон, бўлди, – деб бирдан эланишга тушди у, – ернинг тагидан бўлсаям топиб, жойига

қўяман. Сиз фақат ҳеч кимга овоза қилмай туринг, илтимос, анави ифлос Шодмонов эшитса, пайимни қирқади. Ўзи қачондан бери менга тиш қайраб юрибди, лаънати”.

“Сотвормаганмисиз, ишқилиб? – деб сўрадим хавотирланиб. – Билиб қўйинг, мен прокурорнинг номига рапорт ёзишга мажбурман”.

“Йў-йў, акажон, ундай қилманг. Бир соат вақт беринг, мен топиб келаман. Битта шанс беринг, акажон, пенсияга тўрт йил қолди, болаларим бор, шарманда бўлиб ҳайдалиб кетмай”.

Индамасам, олдимда тиз чўкиб, кўзёшини дарё қиладиган вазоҳати бор.

“Сиз мениям жиноятингизга шерик қиляпсиз, – дедим ёлғондан уҳ тортиб. – Билмадим, гапингизга ишониб бўладими-йўқми? Нима бало қилгансиз ўзи бу лаънати шубани?”

Баҳодирнинг пешонаси, юз-кўзларидан тер томчилари чак-чак тома бошлади.

“Минг марта айтдим бу мегажин хотинга, – деди бўғилиб, – беш йилдан бери “шуба”лаб мени пичоқсиз сўяди. Ойликнинг аҳволини ўзингиз биласиз, ўн йил емай-ичмай йиғсам ҳам, бунақа шубанинг битта енгига етмайди. Мана энди ниятингга етдинг, манжалақи, мени тикадиган жойингга тикдинг, ҳе онангни...”

Ҳангу манг бўлиб анқайиб қолдим.

“Сиз ҳали шубани хотинингизга обориб бердингизми?”

Девдек катта лейтенант чумолидек кичкина бўлиб ерга ўтириб қолди.

“Нима қилай, эртага “гап”га бораман, деб, ҳол-жонимга қўймади-да...”

“Ўликнинг устидан ечиб олинган нарсани обориб хотинингизга кийдирдингизми? Қандай кўнглингиз тортди?” – Ҳайрон бўлганимдан ҳамон ўзимга келолмасдим.

“Ҳимчистка қилдириб олдим, хотинга айтганим йўқ”, – деди Баҳодир кўзларини мўлтиратиб ва: “Рухсат беринг, битта телефон қилиб олай?” – деб сўради.

Мен бош ирғадим.

Баҳодир ҳовлиқиб рақам терар экан, ўзича:

“Ишқилиб, телефони ўчирилмаган бўлсин, – деб ғудранди, кейин шанғиллаб бақира кетди: – Ҳа, Напис, қай гўрдасан, ҳали қайтмадингми? Бўпти, мен ҳозир етиб бораман. Анави шубани... ўраб, пакетга солиб қўй. Нима?! Пакетга солиб қўй, деяман, галварс! Гапни кўпайтирма, ҳозир бораман!”

Кейин ўрнидан туриб, бошига шапкасини кийди, уст-бошини тузатиб, тиззаларини қоқди.

“Рухсат этинг, ўртоқ бошлиқ!” – деб менга мурожаат қилди.

“Тез бориб келинг, шу ерда пойлаб ўтираман”, дедим.

“Есть. Учиб бориб, учиб келаман”, деди катта лейтенант Баҳодир Мирзаев ва кўздан ғойиб бўлди.

Мен ашёвий далилни кутиб қолдим.

Хумоюн Хуршидов,
прокуратура терговчиси, 34 ёш

ҲАҚИҚАТЧИ

– Бир куни таниш терговчи телефон қилиб: “Эломон ака, битта дело бўйича давлат адвокати керак, вақтингиз бўлса, шу ишни қараб беролмай-сизми?” – деб қолди.

Кўлимда тайинли иш йўқ, камхарж эдим, рози бўлдим. Мижоз билан учрашгани Тоштурмага бордим. Тоштурма деганда кўпчилик тошдан қурилган қамоқхонани тушунади. Аслида бу Тошкент шаҳар турмаси дегани.

Аввало, “дело” билан танишдим. Айбланувчи – Шовосил Тўхлиев, ўттиз бир ёшда, миллати ўзбек, Ўзбекистон фуқароси, маълумоти ўрта, оилали, икки нафар фарзанди бор, муқаддам судланмаган, вақтинча ишсиз, Б. туманининг Ёрдонқўл қишлоғи, Иттифоқ маҳалласи, Чаман кўчаси, 61-уйда яшайдиган бир шахс экан.

У Жиноят кодексининг 273-моддаси 1–2-қисми, “б” банди ҳамда ушбу модданинг 2–3-қисми “б” бандида кўзда тутилган жиноий хатти-ҳаракатларни содир этганликда айбланиб, бир ҳафта бурун эҳтиёт чораси сифатида ҳибсга олинган эди.

Одатда ушбу модда билан жавобгарликка тортилганларни хусусий адвокатлар ҳимоя қилишдан қочади – бошоғриғи кўп, қолаверса, бунақа ишлар алоҳида назоратда бўлади, бошқа сабаблари ҳам бор, албатта.

Давлат томонидан тайинланадиган адвокатнинг йўриғи бўлак, расмий процедурани бажарса

бўлди – белгиланган ҳақини, оз бўлса ҳам кўп ўрнида кўриб, олиб кетаверади.

Учрашув хонасига кириб, ҳужжатларни яна бир бор кўздан кечирдим.

Конвой айбланувчини олиб кирди.

Эски марғилон дўппи остидаги пахмоқ сочлари тўзғиб ётган, ёшига нисбатан қаримсиқ кўринадиган, жиккак, кўк кўзли бир йигит экан. Ўзимни таништирдим.

“Сизни ҳимоя қилиш учун мен аввало бор ҳақиқатни билишим керак”, дедим.

“Майли, – деди у ерга тикилиб. – Лекин ҳақиқатни айтсам, ҳеч ким ишонмаяпти-ку. Мана, ҳозир гапириб бераман, лекин сиз ҳам ишонмай-сиз, ўртоқ абдивокат”.

“Қани, олдин гапиринг-чи”, дедим кулгимни яшириб.

“Мен ўзим наркоман эмасман, – деб, барча гиёҳвандлар сингари, ҳикоясини тонишдан бошлади айбланувчи. – Далада деҳқончилик қиламан, Ганивой фермердан ижарага ер олиб, картошка-пиёз экаман. Ганивой ака яхши одам, она томондан бизга хешлиги ҳам бор, бошқаларга ерни етмишга ўттиз қилиб беради, менга эса олтмишга – қирқ”.

“Яъни, ҳосилнинг олтмиш фоизи фермерга, қирқ фоизи сизга тегади, тўғри тушундимми?” – деб сўрадим.

“Ўлманг, тўппа-тўғри. Деҳқончилик яхши бўлган йили беш-ўн қоп картошка ўзимга қолади, ишқилиб, тузу чироққа яраб туради, шунисигаям шукур. Кичкина боғим ҳам бор.

Энди бу ишга келадиган бўлсак, ўтган йили январда Кадишев бозорида картошка сотиб ўтирар-

дим. Маҳамаджон деган андижонлик бир бола билан танишиб қолдим. У туршак, ёнғоқ-майиз, хуллас, қуруқ мева билан савдо қиларди. Жуда чиройли, сўзга уста, шинаванда йигит экан, гапдан-гап чиқиб, Ёрдонқўлда яхши, арзон майиз кўплигини айтган эдим, қизиқиб қолди. Кечқурун унинг яп-янги “Ласетти”сига миниб, Ёрдонқўлга келдик. Меҳмон – атои Худо, деб топган-тутганимни ўртага қўйиб, дастурхон ёздим.

Ўзимда озгина майиз бор эди, кўни-қўшни, қариндош-уруғлардан ҳам суриштириб, молни кўрсатдик. Маҳамаджонга маъқул бўлди, ёмон нарх айтмади, савдомиз пишгач, пулини нақд санаб берди.

Эрталаб қўшнимиз Зойид чўтирнинг “Дамас”ини кира қилиб, ўн қопча майизни ортиб, бозорга жўнаб кетди. Бир ҳафта ўтиб, кечки пайт яна остонамда пайдо бўлди. Кайфи чоғ, ака, майиздан яхши фойда кўрдим, мана бу сизнинг долянгиз, деб, ҳоли-жонимга қўймасдан уч-тўрт сўм ташлаб ҳам кетди. У ер-бу ердан суриштириб, яна беш-ўн қоп майиз гаплашиб бердим. Ўз қўлим билан ош дамладим, эшик олдидаги меҳмонхонада ярим кечагача суҳбатлашиб ўтирдик.

Эрта билан чой ичаётганимизда Маҳамаджон Ёрдонқўлнинг ҳавоси зўрлигини, одамлари ажойиб эканини оғзидан бол томиб мақтади, иккаламиз энди қиёматли биродар бўлдик, деди.

Шунақа қилиб, қишлоқдан майиз, ёнғоқ, кейин, бизда анжир қоқи яхши бўлади, шуларни одамлардан сотиб олиб юрди. Ҳар келганида бизнинг уйда ётиб қолар, воситачилигим учун оз-моз пул беришни қанда қилмас эди.

Бир куни гаплашиб ўтирганимизда, “Шовосил ака, ҳали бу ҳовли-жойингизда қиладиган ишларингиз кўп экан, агар хўп десангиз, даромадли бир иш бор, биргалашиб қилсак, сизга ҳам, менга ҳам фойда бўларди”, деб қолди.

“Хўш, хўш?” – дедим қизиқиб. Энди, ростдан ҳам уч уй, бир айвонли бу бошпанани ота-онамнинг ёрдамида тиклаганимга олти йилдан ошган, ўлгур иморат ҳалиям қора қўрғон бўлиб ётарди. Топганим ейиш-ичишдан ортмайди, бу ёқда болаларнинг дарди-хархашаси ҳам катта бўлиб боряпти.

Маҳамаджон ёш бўлсаям, иш кўрган, Россияларга бориб савдо қилиб келадиган, Андижонда ҳам дўконлари бор тадбиркор бола эди.

Очиғи, камбағалчиликдан ҳам бурун лаънати хотиннинг эгови жуда жонимга тегиб кетган эди. Зора Маҳамаджон менга тадбиркорликнинг йўлини бўлмаса ҳам лоақал сўқмоғини кўрсатиб қўйса, деб ўйладим.

Меҳмон эшик-деразани маҳкам ёпишимни буюрди, “сотка”ларимизни ўчириб, даҳлизга олиб чиқиб қўйишни илтимос қилди. Негадир юрагим шув этиб кетди.

Маҳамаджон шивирлаб, сердаромад ишнинг учини чиқарди. Хуллас, андижонлик Артур деган бола бор экан, водийда номи чиққан бойлардан бирининг юқларини “Камаз”да Россияга ташир экан. Ўзи Маҳамаджоннинг қалин ўртоғи экан. Орамиздан қил ҳам ўтмайди, деб мақтанди баччағар. Қисқаси, Артур иккаласининг фақат ўзлари биладиган кичкина бир бизнеси бор экан. Бунга ҳеч кимни ҳеч қачон аралаштирмас эканлар-у, Маҳамаджон аҳволимни кўриб, азбаройи раҳми

келганидан, Артурга айтиб, мени ҳам бу ишга қўшишга розилик олибди.

“Хўш, билсак бўладими, қанақа иш экан ўзи?” – деб сўрадим ичим қизиб.

“Иш шундан иборатки, – деди меҳмон пичирлаб, – агар хўп десангиз, эрта-индин мен сизга кичкина бир пакет ташлаб кетаман. Индинига Артур келиб опкетади. Шу бор-йўғи. Иш ўхшаб қолса, сиз бемалол “доля”нгизни оласиз. Бу грубо ҳисоблаганда...” – Маҳамаджон чўнтагидан қоғоз-қалам олиб, ниманидир ёзиб менга кўрсатди. Қоғозда: “10 000 кўкида”, деб ёзилган эди. Кейин қоғозни майда-майда қилиб йиртди-да, кулдонга солиб зажигалка билан ёқиб юборди.

Ўртоқ абдивокат, бунақа воқеаларни чет эл киноларида кўрсатарди, тўғрими?

Маҳамаджоннинг бу гапи ҳам, шпиёнга ўхшаб қилаётган қилиқлари ҳам менга ёқмади.

“У нарса нима ўзи?” – деб сўрадим.

“У Россияга кетадиган нарса, – деди меҳмон. – Сиз у ёғини ўйлаб бошингизни қотириб ўтирманг. Хўш, келишдикми?”

Сездимки, шудгордаги бу куйруқнинг тагида бир балоси бор. Қўй, Шовосил, бу ғалвага бошингни тикма, оч-қорним – тинч кулоғим, деб ўзимга ўзим насиҳат қилдим. Ким билади, бу Маҳамаджон дегани балки орган-порганнинг одамидир, мени балога аралаштириб... Юрагим орқамга тортиб кетди.

“Қўйинг, ука, мени қўлимдан келмайди бунақа иш”, деб бош тортдим. Лекин Маҳамаджон кулимсираб: “Майли, Шовосил ака, ўзингиз биласиз, – деди, – сизга озгина фойдам тегсин, деган-

дим-да. Ўзингиз ўйланг, яна ўн йил картошка экиб, майиз сотганингизда ҳам бунча пул тополмайсиз. Бир кечада қўлингизни совуқ сувга урмасдан, она сутидек ҳаппа-ҳалол шунча пул-а... Бошингизга бахт қуши кўнгани шу-да, ака. Аммо-лекин бу дунёда йигитга бахт бир марта келади, унутманг, Шовосил ака. Қачонгача итнинг кейинги оёғи бўлиб, хотин, бола-чақадан гап эшитиб юрасиз?”

Ўртоқ абдивокат, ишонасизми-йўқми, бу баччағар Маҳамаджон шайтоннинг гапини айтаётган эди-ю, лекин... ҳамма гапи ҳақиқат эди-да! Мен ўзи ёшлигимдан тўғрисўз, тўғри гапни гадосиман, ҳамма жойда, ҳар бир ишда ҳақиқат бўлиши керак, деб ҳисоблайман. Лекин, ўзингиз айтинг, дунёда қанча-қанча бой одамлар бор, нима, шуларнинг ҳаммасиям фақат ҳалол меҳнат билан миллионер, миллиардер бўлганми? Йўқ, уларнинг кўпчилиги қулай пайт келганида “Гардкам!” деб, таваккалга ошиғини отган, холос. Хўп, десам, биров билиб ўтирибдими? Маҳамаджон анчадан бери уйимга келиб-кетиб юрибди, қуруқ мева сотволади, қишлоқдагилар билади буни. Ишбилармон, тадбиркор. Ана, ҳукуматимиз ҳам тадбиркорларга ёрдам бериш керак, деб айтаяпти-ку?

Хуллас, ака, ичимдаги нафс балоси бошимдаги ақл-хушимдан зўр чиқди. Шайтон мени йўлдан урди. Аслида ўзим ҳам йўлдан урилишга тайёр бўлиб, шайтон қачон келаркин, деб кутиб турган эканман – юрагим ўйнаб, рози бўлдим.

Шундан кейин, жуда бир ғалати иш бўлди. Маҳамаджон сумкасини очиб, ичидан кафтдек келадиган, қора муқовали кичкина бир китобча олди.

“Ака, бу Куръон, – деди, – ҳозир орамизда бўлган ҳамма гапларни сир сақлайман, деб қасам ичсангиз”.

Кўрққанимдан тиззаларим қалтираб кетди. Азбаройи Худо, булар террорчи-перрорчи эмасмикан? Эртага уйимга бомбами, автоматми опкелиб ташласа, нима қиламан?

“Э, Маҳмаджон, мени ким деб ўйлаяпсиз? – деб ёлғон дағдагага ўтдим. – Нега мени қасамга тираяпсиз? “Йигит қасам ичмайди, йигитнинг сўзи қасам”, деган ашулани биз ҳам эшитганмиз, ука. Библиб кўйинг, агар бу дин-пинга алоқадор иш бўлса, мен умуман аралашмайман”.

Маҳмаджон менга қараб бақрайиб қолди.

“Э, жиннимисиз, нима деяпсиз? – деди. – Мени сиёсат, дин-пин билан умуман ишим йўқ. Нима қиласиз, ўзингизни гўлликка солиб, ҳаммасини сезиб турибсиз-ку! Ҳа, бу ўша, сиз ўйлаган нарса, энг тозаси, Афғондан Термиз орқали келади. Энди, қасам ичмасангиз, ичманг, лекин бу гап-сўзларнинг дами чиқса, ҳаммамизга ёмон бўлишини эсдан чиқармасангиз бўлди”.

Меҳмон шундай деб, бўлғуси ишнинг режасини менга тушунтирди. У эртага кечки пайт келишилган нарсани менга ташлаб кетаркан. Эртасига худди шу пайтда Артур оқ “Газель” машинада келиб, пакетни олиб кетаркан. Бирон кимса хитланмаслиги учун икки-уч қоп майиз тайёрлаб, биттасининг ичига пакетни солиб кўйишим керак экан.

“Бор-йўғи шу. Сиз бўлса, шу арзимаган ишга иштонингизни ҳўл қилиб ўтирибсиз”, деб кулди Маҳмаджон ва хайрлашиб жўнади.

Кўнглим ғаш бўлиб қолди, хавотирлик билан уни кузатиб кўйдим.

Эртасига хуфтон аралаш Маҳмаджон уйимизга кириб келди. Машинасини дарвозахонага кўйиб, бир пиёла муздек сув сўради. Сув олиб чиқсам, кўлида қора салафан пакет кўтариб турибди. Энди билсам, уни машинанинг қаеридан олганини мен кўрмаслигим учун сув сўраган экан-да.

Қисқаси, пакетни менга тутқазиб, “Роппа-роса беш кило!” – деди, уни майиз солинган қопнинг ичига жойлаб кўйишимни буюрди. Кейин юзкўлини ювиб, меҳмонхонага кирди, хотиним чучвара қилган экан, бирга овқатландик. Бирон соатдан кейин кетди.

Вақт ярим кечадан ошганида бояги лаънати пакетни яшириб кўйган жойимдан олиб, майиз тўла қопнинг ичига жойламоқчи бўлдим. Негадир вазни енгилроқ туюлди. Индамай қопга тикиб кўяверсам ҳам бўларди-ку, лекин бошқа нарсани ўйлаб, тортиб кўришга қарор қилдим. Токчадан тош-тарозини олиб, тортиб кўрсам, ишонасизми, ака, роппа-роса тўрт ярим кило чиқди. Кўзларимга ишонмасдан, бир электрон тарозим ҳам бор эди, скотч билан чандиб ташланган тошдек қаттиқ бояги пакетни бошқатдан тортиб кўрдим. Уям нақд тўрт килою беш юз граммни кўрсатиб турибди-да!

Наҳотки, Маҳмаджон адашган бўлса?! Бўлиши мумкин эмас! Қайта-қайта телефон қилдим, жавоб бермади...

Тонг отгунча мижжа қоқмадим. Хаёл ҳар томонга олиб кетди. Бунинг ярим килоси ҳам талай пул бўлса керак? Эртага Маҳмаджон менга тухмат қилса-чи, беш юз граммни уриб қолгансан, деб? Хўп, бордию у индамаганида ҳам, манови Артур дегани арманими, капказми, бир каллакесар

бўлса-ю, юкни тортиб кўрса, кейин мени ҳолимга маймун йиғламайдими?

Ўртоқ абдивокат, мана, ўзингиз холисанилло айтинг, менинг ўрнимда сиз бўлсангиз, нима қилган бўлардингиз? Тўппа-тўғри, мениям қаттиқ жаҳлим чиқиб кетди. Э, падарингга лаънат, Маҳамаджон, ғар бўл, ўғри бўл, лекин инсоф билан бўл-да! Ахир, бунақанги нозик ишда бир граммга ҳам адашиб бўладими? Нима, анжонлик шустрий бўлади-ю, ёрдонқўллик лохми сенга?! Тагин мени қасамга тирамоқчи бўлганингга ўлайми, ноинсоф! Ахир, уйимдан туз ичгансан-а, муттаҳам, ярамас!

Мана шунақа гапларни ичимда валдираб, сахаргача тўлғониб чиқдим.

Эртаси пешинга довур Маҳамаджонга, билмадим энди, юз марталар телефон қилгандирман. Звонок кетяпти, отим чиқаётгандир, ҳойнаҳой, итмисан-эшакмисан, деб лоақал бир оғиз жавоб қилмайди-да, сволич!

“Шунақаи, – дедим ўзимга ўзим, – эй, анжонлик, шошмай тур ҳали, сен шохида юрсанг, мен баргида юраман. Алдаш қанақа бўлишини шундоқ кўрсатиб қўяйки, “Мама!” деб чийиллавормасанг, отимни бошқа қўяман!”

Шундоқ деб, ҳаромининг ташлаб кетган пакетини олиб, тўппа-тўғри райотдел мелисага бордим”, деди Шовосил ҳикоясини якунлаб.

Ҳангу манг бўлиб қолдим, қулоғимга ишонмас эдим.

“Мелисага... бордингизми?” – деб сўрадим.

“Ҳа, қаерга борай бўлмаса? Бориб қарасам, дежурний Жаҳонгир деган бола экан, ўзимизнинг маҳалладан. Пакетни шартта столига ташладим,

шундоқ-шундоқ иш бўлди, бир анжонлик мени лох қилмоқчи бўлди, давай, дело очгин, десам, тентак нима дейди, денг? “Шовосил ака, ичволганмисиз, кўйинг, мазгини қотирманг, шундоқ ҳам ишим бошимдан ошиб ётибди”, дейди. Ёмон жаҳлим чиқиб кетди. “Хўв бола, кўзингни оч, мен умрим бино бўлиб ёлғон гапирган инсон эмасман. Мана шу героинни бу ифлос менга беш кило деб ўтказиб кетди, тортиб кўргин, 500 грамм кам”, дедим. Шундан кейин бу аҳмоқнинг калласи жойига кепқолди, шоша-пиша пакетни кўтариб, бошқа бир хонага кириб кетди. Мен ҳайронман ўзи, ўртоқ абдивокат, шунақа довдир-совдир болаларни ким мелисага ишга олади, а? Бирпасдан кейин бошлиқлар югуриб чиқди, уни-бунни сўраган бўлди, лекин баччағарларнинг биронтаси гапимга ишонмайди-да. Эртасига мана шу ёққа опкелиб қамаб қўйди. Терговчимга гапимга ишонмаяпти. Маҳамаджон ўликми-тирикми, дараги топилмаяпти”.

Баттар ҳайрон бўлиб, Шовосилнинг иш ҳужжатига секин кўз ташладим. Йўқ, мана, тиббий текширув уни ақли-хуши жойида, муомалага лаёқатли, деб хулоса берибди.

Тавба! Қирқ йиллик адвокатлик тажрибамда бунақанги ғаройиб ишга дуч келмаган эдим.

“Сиз нима қилиб қўйганингизни тушуняпсизми ўзи? – деб сўрадим секин. – Бахтингизга мамлакатимизда ўлим жазоси бекор қилинган, акс ҳолда... Лекин бундай катта миқдордаги гиёҳванд моддани сақлаганингиз учун энг камида ўн йилга кесилиб кетасиз, биласизми?”

Шовосил оғир уҳ тортди, кейин:

“Эй, отворса ҳам тайёрман, – деди. – Нима, бу ифлос Маҳмаджон мени шунчалик анқов, асфальт кўрмаган қишлоқи, деб ўйладими? Худо ҳаққи, одамга алам қилади-да, энди. Ўзингиз айтинг, ўртоқ абдивокат, ҳақиқат бўлиши керакми-йўқми?”

Нима десам бўлади бу ҳақиқатчига?

Эломон Ибодов,
адвокат, 67 ёш

БИРИНЧИ МИЛЛИОН

– Ҳар қандай бизнесмен билан учрашувда сиз, журналистлар албатта шу саволни берасизлар. Мен сизнинг газетангизни анча жиддий нашр, бунақа енгил-елпи гаплардан узоқ бўлса керак, деб ўйлагандим, лекин, афсус. Майли, бу саволни журналист берса берсин, ишқилиб, прокурор бермаса бўлгани.

Мен одатда бу саволга доим бир латифани айтиб жавоб қайтараман, мана, эшитинг.

Бир олигархдан сўрашибди: “Сиз биринчи миллионни қандай қилиб топгансиз?” “Биринчи миллионними? Ҳа-а, Африкага бир самолёт қоробориб сотганман”, дебди олигарх. “Ие, ҳеч замонда бир самолёт қор бир миллион бўларканми?” деб сўраса, “А, самолёт-чи?” деб жавоб берган экан.

Агар йўқ демасангиз, мен биринчи миллионга эмас, Тошкентда биринчи квартирага қандай эга бўлганимни гапириб берсам. Фақат бу гаплар “не для печати”, келишдикми?

Бу воқеага анча бўлди, ўтган асрнинг етмишинчи йиллари эди, мен у вақтда Ленинградда олдин беш йил институтда, кейин уч йил аспирантурада ўқиб, энди номзодлик диссертациясини ёқлаб келган эдим. Тошкентдаги, келинг, номини айтмай кўя қолай, сал нокулайлиги бор-да, катта бир олийгоҳга ўқитувчи қилиб тайинланган эдим.

Янги уйланганман, битта болам бор, хотиним ишламайди, ойлик кам, ҳеч балога етмайди, ижарама-ижара кўчиб юраман. Отам қишлоқда фельдшер, онам уй бекаси, мендан бошқа яна еттита ука-сингил уларнинг қарамоғида, хуллас, ташқаридан нажот кутиш имконсиз.

Ленинградда ўқиб келган, деган оти – улуғ, супраси – қуруқ номим бор, сал ўзимга қараб кийиниб юрмасам, бойвачча студентлар бир тийинга олмайди.

Бир-икки йил тишимни-тишимга қўйиб чидаб юрдим, охири қарасам, тишимнинг ҳаммаси тўкилиб тушадиган. Рўзғор деган ғор кундан-кунга ютиб боряпти. Дарс соатлари чекланган, бирон жойдан қўшимча даромад топишнинг иложи йўқ.

Хотин бечоранинг ҳам ниҳоят сабр косаси тўлди – бир куни боланинг сутига ҳам пул тополмай, уйда бунт кўтарилди, мен ношуднинг шаънига дунёдаги айтилмаган таъна-дашном қолмади.

Мен бир умр русча ўқиганман, рус тилини ер юзидаги “энг бой ва кудратли тил”¹ деб билардим, аммо аелимнинг гапларини эшитиб, амин бўлдимки, ҳақорату қарғиш бобида у ўзбек тилининг олдида ип ҳам эшолмас экан.

Хулласи калом, жонимдан тўйдим, ўзимни осмоқчи бўлдим, дўконга чиқиб, арқон олай десам, шунгайм пул тополмадим. Туриб-туриб алам қилиб кетди. Ахир мен итнинг кейинги оёғи бўлиб судралиб юрган, кўчада ётган бомж эмасман-ку! Ленинграддай шахри азимда, бутун СССРдан йиғилган аҳли дониш ишлайдиган машхур бир

¹ Рус классик адиби И. С. Тургенев таърифи.

университетда, энг мураккаб мавзуда қойиллатиб диссертация ёқлаган, устозим – кимсан академик Марк Соломонович Розенберг истиқболни порлоқ деб башорат қилган талантили ёш олим эдим-ку? Домлаларимнинг Ленинградда ишга қолинг, деган астойдил таклифларига узр айтиб, ота-онамнинг бағрига қайтай, юртимда илм-фанни кўтарай, деган ниятлар билан келган эдим-ку? Наҳот, ҳамма орзу-умидларим барбод бўлиб кетса?

Йўқ, бу қип-қизил адолатсизлик ва бунга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди!

Тамом, ҳозироқ ректорга кираман, масалани шартта кўндаланг қўяман, ё ёрдам беринг, ё бўлмаса, жавобимни беринг – Ленинградга кетаман, дейман! Шекспир айтмоқчи, “Ё ўлиш, ё қолиш – шудир масала!”

Оташин бўлиб, ректоратга отландим, қабулга ёзилдим, эртасига навбатим келганида, бирданига бўшашиб, кечаги шахду шиддатим сўнди, хотиним айтмоқчи, “пол латтадан ҳам баттар” бир нарсага айланиб қолдим.

Қолган-қутган журъатим ҳам емирила бошлади: хўп, кириб нима дейман? Ректор қандоқ тушунаркин? Ахир, бу ойликни у бечора белгиламаган бўлса? Феъли бузилиб, кетсанг кетавер, тўрт томонинг қибла, деб юборса, нима қиламан?

Шу хаёлларнинг ичида, ишонсангиз, ниҳоятда аҳмоқона бир фикр миямга хира пашшадай ёпишиб олган эди: ректордан сўрасам, арқонга пул бериб турмасмикан?

Салқин қабулхонада шуларни ўйлайвериб, жиққа терга тушиб кетдим. Бир кўнглим, шартта ўрним-

дан туриб, бу ғурбатхонани тарк этмоқчи бўлдим, лекин энди ортга қайтишнинг иложи йўқ эди.

Ниҳоят, навбатим келиб, ичкарига таклиф этилдим. Катта, узун столнинг тўрида кулранг костюм кийиб, энсиз бўйинбоғ таққан, сочлари оппоқ, қирғийбурун бир мўйсафид – ректор, академик Бобоҳўжаев ўтирарди. У киши билан атиги бир марта – бундан уч йил муқаддам институтга йўлланма билан ишга келганимда беш минутча гаплашган эдим. Аниқроғи, асосан у киши гапирган, мен бош ирғаб, сомеъ бўлиб ўтирганман. Бу даргоҳда юзлаб профессор-ўқитувчилар ишлайди, мени аллақачон унутиб юборган бўлса ҳам керак.

Секин бориб, товушим титраётганини сездирмасликка тиришиб, салом бердим.

– Ваалайкум ассалом. Келинг, ўғлим, – деди домла мулойим кўй кўзлари билан менга бошдан-оёқ разм солиб, кейин ўтиришга ишора қилди.

Ўтирдим, лекин гапни нимадан бошлашни билмасдим. Домла олдида турган “Боржоми” сувидан тоза стаканга қуйиб менга узатди. Шу иши айни муддао бўлди, чунки томоғим қуриб, тилим танглайимга ёпишиб қолган эди.

– Ишларингиз қалай? Ўзбек группаларга ҳам дарс бераётганингизни эшитдим, яхши бўлибди, – деди ректор.

Демак, менинг тўғримда сўраб-суриштирган, керакли маълумотларни олган. Бироз дадилланиб тилга кирдим.

– Раҳмат, домла, энди қўлдан келганича...

– Докторликни ҳам ҳаракатини бошлайверинг, долзарб мавзулар кўп, биттасини олиб... Илм – бу

ёшликнинг иши, ҳа. Ҳазрат Навоий бу тўғрида нима деганлар, биласизми?

Уялиб-қизариб, кўзимни олиб қочдим, чунки Ҳазрат Навоий нафақат бу тўғрида, балки умуман нима деганларини билмасдим, ўқиб тушунмасдим.

– Тахминан... – дедим чайналиб.

– “Йигитликда йиғ илмнинг маҳзанин,

Қарилик чоғи сарф қилгил ани”, – деб домла қироат билан ҳазратдан цитата келтирди, кейин яна мулойим жилмайиб сўради: – Ҳўш, хизмат?

– Хизмат... – деб бирпас жим бўлиб қолдим, кейин бошимни эгиб, дардимни дастурхон қилишга киришдим. Ёш мутахассис эканимни, хотиним, бир ярим яшар болам борлигини, ойлигимнинг ярмидан кўпи ижара ҳақиға кетишини, имкони бўлса, квартира масаласида ёрдам беришларини илтимос қилиб келганимни айтдим.

Домла қўлидаги иккита йўғон қаламни маҳкам сиқиб ўтирган кўйи гапимни бўлмасдан, диққат-эътибор билан эшитди, арзимни айтиб бўлганимдан кейин:

– Квартирага ариза берганмисиз? – деб сўради.

– Берганман, навбатда бир юз саксон еттинчи бўлиб турибман, – дедим худди айбдордек.

– Да-а, – деди ректор ва ўйланиб қолди. – Энди, ўзингиз биласиз, квартира масаласи оғир, бизнинг институтга ҳар йили бор-йўғи тўртта квартира ажратилади. Тўртта! – У шундай деб афтимга қарадию йиғлаб юборишимдан чўчигандек: – Лекин сиз хафа бўлманг, ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Соғ бўлинг, ишларингизга омад тилайман,

– деб ўрнидан турди ва қабул маросими тугаганини билдириб, хайрлашиш учун силлиқ, дўмбоқ қўлини узатди.

Гаранг бўлиб хонадан чиқдим. Аҳмоқ бўлмасам, шу даргоҳга бош уриб келаманми!

Дарди дунём баттар қоронғилашиб, бамисоли Везувий вулқони отилиб ётган кулбамга жўнадим.

Бир-икки ҳафта ўтиб ўқув йили тугади, таътилга чиқдим. Отпуска пулимни хотинга бериб, вулқон алангасини озгина пасайтирдим. Бола-чақани жазирама шаҳарда, бетон каталакда қолдириб, ўзим қишлоққа – ота-онамнинг ёнига кетдим. Оиламиз илгаритдан помидор-бодринг экиб сотарди, ниятим – ҳам уйдагиларга ёрдам бериш, ҳам уч-тўрт танга ишлаб олиш эди.

Уч кундан кейин, томорқада помидор териб юрган эдим, ишхонадан шошилишч телеграмма келиб қолди. Проректор Самадов зудлик билан институтга етиб келишим зарурлигини маълум қилган эди.

Оббо, бир ками энди шу эди. Юрагим ғаш бўлиб йўлга чиқдим. Битта-яримта “хвост” қолиб кетган бўлса, қайта имтиҳон олиш керакмикан, деб ўйландим.

Самадов баланд бўйли, мушакдор, волейбол бўйича институт терма жамоасининг сардори, кичкина кўк кўзлари кишига синчиклаб боқадиغان одам, мени хушчақчақ кутиб олди.

– Қалайсиз, братан? – деб тошдек кафтини кафтимга шарақлатиб урди. – Ўтиринг. Мана буйруқ, танишиб, қўл қўйинг: сиз қабул комиссияси аъзолигига киритилдингиз. Бирга ишлаймиз.

– Мен... мен отпусказаман-ку? – дедим довдираб. – Қолаверса, мўлжаллаб қўйган ишларим бор эди.

– Ничево, иш бўри эмаски, ўрмонга қочиб кетса, – деди Самадов оппоқ тишларини ярқиратиб. – Бўпти, братан, соат бешда келинг, комиссиянинг йиғилиши бўлади, қолган гапларни ўшанда гаплашиб оламиз.

Самадовнинг кабинетидан баттар хафа бўлиб чиқдим, кейин ўзимча бир нарсани тушунгандек бўлдим: демак, арз қилиб кирганим ректорга ёқмаган, лекин ишимдан, дарсимдан хато тополмаган, шунақа йўллар билан, масалан, отпускамни ҳаром қилиб, менга жазо бермоқчи бўлган. Охири жонига тегиб ўзи бўшаб кетади, битта ярамас аризачидан қутуламиз, деб режа қилган булар.

Хулласи калом, эртасига қабул комиссиясида мажбуран иш бошладим. Қиладиган вазифам – техник бир юмуш, яъни, абутуриентлардан хужжат қабул қилиш, метрика, паспорт, аттестатдаги маълумотларни текшириш. Бу ишни одатда лаборантлар ёки юқори курс студентлари ҳам бажарса бўлади. Нега энди фан номзоди бўлган, европотокда лекция ўқийдиган мендек одам илмимни хор қилиб, бу бошоғриқ билан шуғулланишим керак – ўлай агар, тушунсам.

Энди у пайтда ҳозиргидек тест-пестлар йўқ, имтиҳонлар ёзма-оғзаки шаклда салкам бир ой давом этарди, шунинг учун августнинг охиригача институтга ҳар куни бўйнимдан боғлангандек келиб-кетиб юрдим. “Помидор-бодринг” операцияси ҳам барбод бўлди.

Янги ўқув йили бошланиши арафасида қабул комиссиясининг раиси Самадов кечки пайт мени кабинетига чақириб қолди. Ҳар хил кубок, вимпеллар билан безатилган катта хонада одатдагидек димоғи чоғ ўтирибди, эгнида янги, оқиш рангдаги костюм, мушаклари ўйнаб, кўк кўзлари ялтиллаб турибди.

– Қалайсиз, братан? Ҳорманг энди, чарчамадингизми? – деди у меҳрибонлик кўрсатиб. – Сиз вообщем коллективний ўйинга зўр экансиз, қойил қолдим, бизнинг волейбол жамоамизга келмайсизми? Яқинда Ригага борамиз, универсиадага. А? Битта команда бўлиб қолдик, бундан кейин ҳам... Спортга қизиқасизми ўзи?

– Шахматдан разрядим бор, – дедим ўзимнинг ақлий салоҳиятимни писанда қилиб.

Самадов бепарво қўл силтаб:

– Шахмат спорт эмас, – деди.

– Нега спорт эмас экан? – дедим ажабланиб.

– Ну, энди бу пенсионерларнинг эрмаги-да. Доминога ўхшаб, – деди у, кейин асосий мавзуга ўтди. – Мана, братан, қабулниям зўр ўтказиб олдик, кўз тегмасин, тфу-тфу... – У шундай деб, столнинг четига ўрта бармоғи билан уч марта уриб қўйди, – биронта “чэпе” бўлмади. Ректоримиз ҳамма комиссия аъзоларига ташаккур билдириб қўйишни топширдилар, ҳали ўзлариям йиғсалар керак. Институтимиз қабул масаласи бўйича вазирликда ҳам яхши баҳо олди, табриклайман сизни.

– Раҳмат, – деб қўйдим.

– Э, сизга раҳмат, братан, – деди Самадов жилмайиб, кейин тортмасини очиб, семиз бир конверт

олди-да, стол устига ташлаб, мен томонга сурди. – Энди мана шуни олиб кўясиз.

– Нима бу? – дедим ҳайрон бўлиб.

– Буми? Бу сизнинг ойлигингиз, – деди Самадов сирли кулимсираб.

– Домла, мен ойлигимни олдим-ку? – дедим баттар довдираб.

– Ҳа, бу ойликка қўшимча. Надбавка, – деди Самадов, – комиссияда яхши ишлаганингиз учун.

– Ахир, мен комиссияда ҳеч нарса қилганим йўқ-ку? – дедим ўзимни бутунлай йўқотиб.

Самадов яйраб кулди.

– Ана шу ҳеч нарса қилмаганингиз учун бу, – деди.

Шунда бирдан унинг ниятини тушуниб, кўрқиб кетдим. Демак, бу мени бутунлай йўқотиш учун ректордан аниқ топшириқ олгану мана шу провокацияни уюштиряпти, ҳозир агар қўлимни конвертга теккизсам, эшик тарақлаб очиладию иккита формали одам кириб, мени ашёвий далил устида таппа босади, қўлимга кишан уриб, автозакка тикиб, тўғри Тоштурмага опкетади.

Ўлдинг, ношукур домла!

Қалтираб ўрнимдан туриб кетдим.

– Ака, – дедим дағ-дағ титраб, – мени кечиринг, мен нодон билмасдан... Иккинчи бирон жойга шикоят қилсам, тил тортмай ўлай. Жон ака, мени қўйворинглар, майли, бугуноқ бўшашга ариза ёзиб, қишлоққа даф бўлиб кетаман.

Чамаси кўрққанымдан товушим қаттиқ-қаттиқ чиқа бошлади шекилли, Самадов ҳам хавотирланиб ўрnidан туриб кетди, столни айланиб ўтиб,

эшикни ичидан шарақлатиб қулфлади, деразани маҳкам ёпиб, пардасини туширди, бурчақдаги телевизорни ёқиб, овозини баланд қилиб қўйди, кейин олдимга яқинлашиб, башарамга жаҳл билан тикилди-да:

– Э, ўтир-э жойингга, сўтак! – деди тишларини ғижирлатиб. – Одам ҳам шунчалик тупой бўлади-ми? Ахир, ректорга шикоят билан кирувдингми? Уйим йўқ, деб йиғловдингми? Нега энди талмовсираб қичиқ қиласан? Э, ўргилдим сендақа галварсдан! Институтга квартира бермаса, домла бечора нима қилсин? Ё сенга ўзининг уйини бўшатиб берсинми? Э, ўқиб уқмаган нодон! Ол буни, мазгини қотирмасдан!

У шундай деб, важоҳат билан конвертни олиб, чўнтагимга тикиб қўйди, кейин телевизорнинг овозини пасайтириб, жойига ўтирди-да, менга “Даф бўл!” дегандек қўл силтади.

Бу ҳаммаси бўлган гаплар. Ишонмасангиз, ана, Самадовнинг ўзларидан сўранг – Жамол Боситович ҳозир менда муовин, компаниямизнинг бош менежери, директорлар кенгашининг аъзоси, бешинчи қаватда ўтирадилар.

Хулласи калом, қўрқиб-писиб ташқарига чиқдим, йўлда кетиб бораётибман-у, тинимсиз атрофга аланглайман, назаримда, мана шу автобус бекатида мени шартта ушлаб, қўлимни қайириб авахтага опкетадигандек. Юрагимнинг гупиллаб уришини аниқ-тиниқ эшитиб турибман.

Уйга келиб, ҳожатхонани ичидан бекитиб, конвертни очиб қарадим: беш минг рубль. Уч хонали кооператив уйнинг нархи, бир рубль кўп ҳам эмас, бир рубль оз ҳам эмас. Кўриниб турибди – институтнинг бухгалтерияси пухта ишларкан.

Шундай қилиб, мен Тошкентдаги биринчи квартирамга эга бўлдим. Раҳматли Бобоҳўжаев домланинг жойлари жаннатдан бўлсин, деб доим дуо қиламан.

Энди бу воқеа бундан кўп йиллар бурун бўлган, ҳозир таълим тизимида бунақа гаплар умуман йўқ, лекин, Худога шукур, домлалар ҳам квартирасиз қолаётгани йўқ.

Темур Аширкулов,
бизнесмен, 65 ёш

ТАРЖИМАИ ҲОЛ

Аудиоҳикоя

– Э, болам-а, кўйсанг-чи шу даҳмазангни. Қачондан бери магнитапонингни кўтариб орқамдан оворасан – таржимаи ҳолингизни ёзиб оламан, деб. Мен бор-йўғи уч синф ўқиган бир кампир бўлсам, менда таржимаи ҳол нима қилади. Умрим бино бўлиб, идора-пидорада ишлаш у ёқда турсин, лоақал бошланғичда ҳам дарс бермаган бўлсам... Ана, артистларни, олимларни, ҳар хил амалдорларни радиодан, телевизордан гапиради, энди улар ҳақиқатда иш кўрсатган, гапгайм уста, эшитиб қойил қоласан. Мен дунёга келиб нима каромат қилибманки, қариганимда валфажр ўқиб ўтирсам...

Худога шукур, бировдан олдин, бировдан кейин, эл қатори яшадим. Саккизта болани боқамиз, одам қиламиз, деб аданг раҳматли билан бошимиз қора меҳнатдан чиқмади. Яхши кунниям, ёмон кунниям ҳаммасини кўрдик, берганига – шукур, бермаганига – сабр қилдик.

Хўп, бир бошдан айтадиган бўлсам, мен бир минг тўққиз юз ўттизинчи йили мана шу Паркент қишлоғида туғилганман. Ойини ким биледи дейсан, бошпуртимда январь ёзганми? Билмадим, лекин онам айтарди, ёзда, қовун пишиғида туғилгансан, деб.

Отамнинг оти Аҳмадхўжа баққол, онамнинг оти Сиддиқа. Баққол деганини билмайсанми, уйда дўкон очиб, майда-чуйда сотиб ўтирадиган савдогар-да, болам.

Бобонгнинг ҳовлиси Ўчоқ маҳаллада, ҳозирги боғчанинг ўрнида эди. Отам раҳматли кулоқ қилиниб, шўрога ҳақсиз бўлганидан кейин ҳовли-жойи Ойниса мингбоши деган женсовет раисига ўтиб кетди. Бу аёлнинг бола-чақаси кейинчалик ҳовлини бўлиб-бўлиб ҳар кимларга сотиб юборди, охирида давлат олиб боғча қилди. Отам эккан ёнғоқлар ҳозир ҳам бор, ҳар кўрганимда юракларим узилиб тушади.

Ҳовлимизнинг этак томони сойга туташиб кетган, боши-адоғи йўқ катта боғ эди. Олма-ўрик дейсанми, олчаю гилос, нашватию нокнинг неча хили, шафтолию узум, анжиру беҳи, жийдаю шотут дейсанми, ёнғоғу бодом – ҳамма дарахтдан бор, бошини еб мева қилиб ётарди. Бир олхўрилар бўларди, ҳосилини кўтаролмасдан кечаси қарс-қарс синиб тушарди.

Боғимизнинг ўртасида бир тегирмон сув шарқираб оқадиган кунгай саҳнда гир атрофига қалин қилиб садарайхон экилган баланд супа бор эди. Эрта кўклардан бошлаб, ёруғ ёз, кеч кузгача умримиз шу жойда ўтарди.

Отамга улгуржи мол етказиб берадиган тошкентлик Мирумар ака деган мижози бўларди. Шу одам қачон уйимизга келса, “Аҳмадхўжа, жаннатда яшайсиз, жаннатда!” деб нукул бир гапни қайтарарди.

Отхонада яхши отимиз, молхонада иккита-учта зотли сигир бўларди, кўрадан беш-ўнта қўй,

омбордан дон-дун узилмас эди. Лекин уйимизда ҳеч қачон қарол, хизматкор бўлган эмас, ҳамма ишни ўзимиз, ота-онамиз бош, тўрт фарзанд бирга бажарар эдик.

Аслида биз ўнта бола эканмиз, ҳатто Ҳасан-Ҳусан акаларим ҳам бўлган экан. Шу ўнта фарзанддан ўлиб-ўлиб, Сажариддин тоғанг, Зўрахон холанг, Жўрахон опам, мен – кенжа қиз тирик қолган эканмиз.

Беш-олти ёшга тўлганимда шўро ҳукумати отамга ўхшаган савдогарларга катта солиқ солиб, бобонгнинг иши синди. Дўконини, бор будини сотиб тўлади, лекин барибир солиқдан қарзини узолмади.

Тирикчилик тошдан қаттиқ, куни кеча оқёғ-чарвининг ичида яйраб юрган оиламизнинг куни ўтмай қолди. Отам – ёши эллиқдан ошган мўйсафид, ҳар кимларнинг эшигида мардикорлик қила бошлади, ҳаммоллик, ўтинчилик ҳам қилди. Охири райондаги янги очилган исталавойга супуриқчи бўлиб ишга кирди. Мен ёрдам бергани борардим. Отам бечора қўлида бурган супурги, чангга ботиб ер супурарди, столларда қолган бурда-сурда бўлка нонларни ўғринча йиғиб, халтасига соларди. Кейин зинапояга ўтириб:

“Ғадо қилдинг, шўро,

Адо қилдинг, шўро”, –

деб пичирлаб йиғларди.

Шу ҳолимизни ҳам Худо кўп кўрди шекилли, бир куни пешин пайти райкомда қоровуллик қиладиган Сотим тоға деган узоқ қариндошимиз ҳаллослаб келиб қолди. Отамни четга тортиб:

“Аҳмадхўжа ака, ҳаракатингизни қилинг, тез Паркентдан чиқиб кетинг, бўлмаса, эртага бой-

нинг боласи, қулоқ деб қамаласиз, рўйхатнинг бошида турибсиз, мен тасодифан билиб қолдим”, деди.

Ота-онам бу гапни эшитиб саросимага тушди. Чунки шу кунларда кимки ўзига тўқ бўлса, мулла бўлса, намоз ўқиса, обориб қамаётган эди.

Бобонг раҳматли бирпасда қаёқдандир от-арава топиб келди, дарвозахонага опкириб, кўча эшикни ичидан тамбалади. Қўлга илинган кўч-кўронимизни аравага юклай бошладик.

Эл оёғи тингандан кейин хуфтон аралаш йўлга тушдик. Онам шўрлик уйдан чиқаётганимизда бошини останага қўйиб, хўнг-хўнг йиғлади. Ўттиз йил бурун ўзи келин бўлиб тушган, ўнта фарзандини дунёга келтириб, олтитасини қаро ерга берган, яхши-ёмон кунлари ўтган бошпана – ватани билан видолашди.

Кимсасиз, пастқам кўчалардан юриб, Чумчуқ-жар, Султонравот, Янгибозор деган жойлардан ўтдик, Чирчиқ дарёсига қараб жўнадик. У пайтда ҳозирги кўприклар қаёқда дейсан, бир ерда кечув бор экан, аранг топиб келдик. Ҳаммаёқ қоп-қоронғи, дарё ютаман, деб айқириб ётибди.

“Қани, онаси, болаларни маҳкам ушлаб ол. Яратган парвардигор, ўзингга таваккал, мушкулимни осон қил”, деди отам, кейин аравани сувга қараб ҳайдади. Тоғ томондан изғирин уриб турибди, кўз очгани қўймайди. От бечора қари эди, совуқ сувдан сесканиб, дарёнинг лабида тайсаллаб туриб қолди, яғринига бир-икки аччиқ қамчи тушганидан кейин, пишқириб сувга қараб юрди.

Кечувнинг ярмига борганимизда от турган жойида тақа-тақ тўхтади. Эгарга қийшиқ миниб

олган отам жиловни ҳар қанча тортиб, қамчи билан ниқтамасин, от бошини эгиб олган, бир қадам нари-бери силжимас эди.

Бирпасда арава чап томонга ёнбошлаб, тешиктирқишларидан муздек сув сизиб кира бошлади. Онам бояқиш кийим-кечак, кўрпа-тўшаклар ҳўл бўлмасин, деб жони ҳалак, акам онамга ёрдам берарди, биз опа-сингиллар овоз чиқармасдан йиғлардик.

Шу пайт от жонивор қамчи зарбига чидолмасдан, шахт билан олдинга ташланди, арава ларзага келиб, мен бир четда омонатроқ ўтирган эканман, отилиб, сув чирпирак бўлиб оқаётган гирдобнинг ўртасига тушиб кетдим.

“Вой-дод, болам оқиб кетди! Вой-дод, Нисахон ўлди!” деб онамнинг фарёд солганини аранг эшитиб қолдим.

Отам шу заҳоти отнинг устидан ўзини сувга ташлади, жонҳолатда мен томонга қараб суза бошлади. Бу орада мен беш-ўн метр нарига оқиб кетган эдим. Бахтимга, дарёнинг ўртасида талтак¹ бор экан, шунга илиниб қолдим.

Отам бир амаллаб мени кўтариб олди, аравага яқинлашиб, изиллаб турган онамга мени узатди. Кўкариб, ҳушимдан кета бошлаган эдим, онам қалин жун чакмонга ўраб бағрига босди.

“Довдирамасдан маҳкам ўтириб олинглар, қани, чух, жонивор!” – деб отам отнинг жиловидан тортиб, бўғзигача сув кечиб йўл бошлади.

Худонинг қудрати билан амал-тақал қилиб дарёнинг у бетига ўтиб олдик. Мен тишим

¹ Талтак – тошқинга қарши ўрнатиладиган ёғоч сепоя.

тишимга тегмасдан қалтирар эдим. Анча юрганимиздан кейин узоқда милтиллаган чироқ кўринди, бир гала ит вовуллаб олдимиздан чиқди. Отам кўлидаги қамчи билан дўқ-пўписа қилиб, итларни нари ҳайдади.

Саксонота деган қозоқ овули экан, шу ерда тўхтадик. Отам қоронғида қаёққадир қараб кетди, бироздан кейин овулнинг четидаги қора уйга бизни бошлаб борди. Ичкаридан уйқусираган бир кампир чиқди, уйга кирганимиздан кейин иккита арпа нон, бир ҳовуч қурут, қора қумғонда чой олиб кирди. Онам халтадан талқон олди, озгина тамадди қилиб, чой ичиб баданимизга иссиқ югурди. Уйку элтиб энди мизғий бошлаганимизда, отам ҳаммамизни уйғотди. Тонг ёришмасдан жўнаб кетишимиз керак экан.

Чошгоҳгача йўл юриб, одамбўйи қамиш, юлғун ўсиб ётган қалин тўқайга етдик.

“Келдик”, деди отам ерга қараб.

Ҳаммамиз чурқ этмасдан юкларни тушира бошладик. Отам билан акам кетмон, болта-теша олиб, бўйрадек саҳни тозалашди, қоратолдан поя кесиб келиб, шох-шаббаларни маташтириб чайла ясашди. Сал нарида бир бўтана ариқ бор экан, кўзаларда сув ташиб лой қордик, кесак-тупроқлардан ерўчоқ курдик.

Онам кечга атала пиширди.

Бобонг билан бувинг хуфтон намозини ўқиб бўлганидан кейин бегона юртда, илон-чаёнлар, каламуш-калтакесаклар югуриб юрган тўқайзорда, Худога омонат, деб, уйкуга бош қўйдик.

Эрталаб жунжикиб уйғонсак, уст-бошимизни, гир-атрофни тўрт энли қор-қиров босибди.

Отам от-аравани эгасига топшириш учун кечувга қараб кетди. Онам кўч-кўронимизни чайлага жойлай бошлади. Биз – эгачи-сингиллар теваарак-атрофдан қуриган шох борми, бурган борми, мол тезаги борми – тўплаб, ўтин йиғишга киришдик. Акам ертўла қазишга тушди.

Икки кун деганда ертўла битди. Ёғоч-тахта йўқ, отам билан акам сувнинг бўйидаги қуриб қолган қайрағочларни кесиб, ертўлага хода-тўсин қилиб ишлатишди. Томига қамиш билан тупроқ ёпдик, оёқ остига похол тўшаб, устидан эски кигизимизни солдик. Ишқилиб, жон сақласа бўладиган бир бошпана пайдо бўлди.

Энди ош-овқат топишнинг ҳаракатига тушдик. Кейин билсак, бу жойлар Дўрмоннинг ерлари экан, беш-ўн километр нарида Тузил деган қишлоқ бор экан, отам азмойиш олгани бориб келди. У ерда “Ўзбеквино” деган сапхўз¹ бор экан, узум етиштирадиган, Степан ака деган украин киши директор экан, отамни ишга олди. Сапхўзнинг яхши томони шуки, ойлик берарди. Онам, акам, кейинчалик бизлар ҳам сапхўзнинг токзорига чиқиб ишлайдиган бўлдик.

Ўлмаган қул, шу йил қишни ертўлада ит азобида ўтказдик. Кўкламга бориб, жойинг жаннатдан бўлгур Степан ака яхши ишлагани учун отамга сапхўздан уй берди. Томи шифер билан ёпилиб, деворлари оқланган, эшик-деразаси кўкка бўялган бу уй зах ертўламиздан кейин кўзимизга нақ

¹ Сапхўз – совхоз, совет, яъни давлат хўжалиги.

подшонинг саройи бўлиб кўринарди. Ўн сўтиқча келадиган ҳовлиси ҳам бор эди, дарров олма-ўрик кўчатларини ўтказдик, онам уларнинг орасига жўхори, мош, тарик, қовоқ, лавлаги, пиёз, шолғом – нимаики егулик бўладиган бўлса, ҳаммасини экди.

Ота-онам раҳматли сапхўзда передовой бўлиб, ҳамма бир норма иш бажарганида, улар икки-уч норма бажариб, тўрт-беш сўм пул топиб, рўзғоримизга сал барака кириб қолди.

Қишлоқда ярми ўзбекча, ярми қозоқча мактаб бор экан, опаларим билан шунга қатнай бошладик. Акам биз билан бир йил бирга ўқиб, саккизинчи синфни тугатиб, Тошкентга, педтехникумга ўқишга кириб кетди.

Отам раҳматли бир куни Чирчиқнинг бозоридаги ўрис кампирлардан иккита етим улоқ сотволиб, брезент сумкада кўтариб келди. Айниқса, мен суюндим, улоқчаларни меҳр қўйиб боқдим. Кейинроқ отам битта бузоқ ҳам олиб берди. Мол кўпайгани сари ташвишимиз ҳам кўпайди, бошпана, ем-хашак керак, ҳовлининг этагига молхона, пичанхона қурдик. Шу орада кўчамизнинг бошида турадиган Руфат абзий эшак-аравасини сотмоқчи эканини эшитиб қолдик, пулини олти ойда бўлиб-бўлиб тўлаш шарти билан сотиб олдик. Ота-онам эртаю кеч ишда, акам ўқишда, уй-рўзғор ишлари билан бирга мол-қолга қараш, эшак-аравага миниб, даладан ўт ортиб келиш уч опа-сингилнинг бошида.

Тўқайзордаги еримизга ҳам қаров, меҳнат керак. Отам раҳматли кундузи сапхўзнинг даласида ишлаб, кечқурун бизни эшак-аравага ўтқа-

зиб, тўқайзорга жўнарди. Ойнинг ёруғида ер чопиб, умрида кетмон тегмаган тош тупроқни қум-шағалдан, қамиш-ажриқнинг илдизидан тозалардик, жўяк олардик, сув боғлаб, экин суғорардик. Биринчи йили эккан қовун-тарвузимизни қамиш, ғумай босиб кетди. Кунора чопиқ қиламиз, бегона ўтдан энди қутулдик, деганимизда яна бош кўтариб чиқаверади, биз яна ўлиб чопиқ қиламиз. Отам раҳматли ғайрати ичига сиғмаган киши эди, “Ишлагандан кейин ё иш ўлиши керак, ё одам”, деб бирпас ҳол-жонимизга қўймасди...

Ҳориб-чарчаб, тонгга яқин тилимиз тиззамизга тушиб уйга қайтсак, онам бечора ухламаган – келида жўхори туйиб ё урчуқда жун йигириб ўтирган бўларди.

Акам ҳар шанба келиб бизга қарашар, якшанба куни кетаётганида халтасига озиқ-овқат солиб, қўлига беш-ўн сўм беришимиз керак эди.

Сажариддин тоғанг, ана, шу битта сурати қолган, келишган, бўйи баланд, кўзлари катта-катта, мулойим йигит эди. Онаминг койишига қарамасдан, ҳар байрам-ҳайитда ҳаммамизга нимадир кўтариб келар, менга қалам-дафтар, кичкина китобчалар совға қилар эди. “Ҳа, Нисо, яна сувга калла ташламаяпсанми?” – деб ҳазиллашарди. Тошкентдай шаҳри азимда ўқийдиган шундоқ азамат, меҳрибон акам борлигидан хурсанд эдим.

Лекин пешонамизга сиғмаган экан – техникумни тугатиб, Наманганга, Косонсой деган жойга ўқитувчи бўлиб кетди. Бир йил ишлаб-ишламасидан уруш бошланди, ўша ердан фронтга жўнаб, қирқ иккинчи йили “бедарак йўқолди” деган

учбурчак хат келди. Арслондек оғамдан шу бир парча қоғоз қолди.

Отам ичидан куйди, лекин куйганини бир инсонга билдирмади, “Ўзи берди – ўзи олди”, деб, янаям кўпроқ ишлай бошлади.

Қийин бўлганда онам раҳматлига қийин бўлди, эс-хушидан айрилиб, девонага айланиб қолди. Юрган йўлида акамнинг отини айтиб байту ғазал ўқийдиган, уйдан чиқиб, боши оққан томонларга кетиб қоладиган, дуч келган одамдан: “Мени ўғлимни кўрмадингизми? Ўзи ўқитувчи, Номонгонда туради”, деб сўрайдиган одат чиқарди. Бир марта Чирчиқдаги темирйўл истансасидан, икки-уч марта Салар ГЭСидан топиб келдик. Оҳ, заволли онам, фарзанд доғида адо бўлган онам...

Уруш даври, очлик-етишмовчилик авжига чиқди. Мактаб ёпилиб, Зўраҳон холанг олтинчи, Жўраҳон опам бешинчи, мен учинчи синфда қолиб кетдик. Степан амаки ҳам урушга кетиб ўлди. Сапхўз топган-тутганини урушга жўнатиб, ишчиларга сариқ чақа ҳам беролмай қолди. Кўп одам бир бурда нон қидириб, дуч келган тарафга кўчиб кетди.

Сигир-бузоқ, эчкиларимизни, бор дон-дуни-мизни давлат фронтга деб тортиб олди. Бу орада Руфат абзийдан олган эшагимиз ҳам ўлди. Аравани судраб юриш ўзимизга қолди. Очдан ўлмаслик учун тўқайзордаги еримизни кенгайтирадиган бўлдик. Чакалак, юлғунларни, қайрағоч дарахтларни арра, болта билан қирқиб, илдизини кундаков қилдик. Аммо ер ҳайдашга от-улов йўқ. Отам шўрлик бўйинтуруқни елкасига илиб,

омочни торта бошлади, эгачиларимни қўш ҳайдашга қўйди. Лекин ер тош-метин бўлиб ётибди, омовни қаттиқ босиш керак, опаларимнинг кучи етмас эди.

Охири отам: “Энди, қизларим, эркак қилган ишни аёл ҳам қилолади, Худонинг ўзи сизларга куч-қувват берсин, жойимизни алмашамиз, қани, ё, бисмилло!” – деб бизнинг учаламизга бўйинча кийдирди. Ҳар қадамда кесак-тошларга қоқилиб, титраб-қалтираб, жонимиз борича тиришиб омовни тортамиз, арқоннинг изи елкаларимизга ботиб, жазиллаб ачиштиради. Отам бояқиш бўлса: “Ҳа, барака топ, бўш келма, Аҳмадхўжанинг қизлари! Гадо қилдинг, шўро, адо қилдинг, шўро!” – деб овозининг борича бақиради.

Уч кун шу азобда ер ҳайдадик.

“Кул – ўлмас, ризқи камимас”, деганларидек, шу ерга буғдой эккан эдик, ҳосили ёмон бўлмади. Биров билмасин, кўрмасин, деб, ярим кечалатиб, аравамизда уйга ташиб олдик.

Онамнинг аҳволи ўша-ўша. Кимнингдир маслаҳати билан отам уни Чирчиқдаги бир отинойига олиб борди. Мушаррафхон деган бу аёл ҳам алғовдалғов йилларда Тошкентдан қочиб Чирчиққа келиб қолган, асли эшонзодалардан, оқ-сарик юзли, қиррабурун, гапни чертиб-чертиб, қироат билан гапирадиган хотин эди. Эри – Аббосхон қори анча йил бурун вафот этиб кетган экан.

Бувингнинг ҳол-аҳволини кўриб, уйда олиб қолди, нима қилди, нима қўйди – бизга қоронғи, аммо орадан ўн беш кунча ўтиб, отинойи ақли-ҳуши ўзига келиб, рангига ранг кирган онам билан уйимизга кириб келди. Роса соғинган эдик, йиғлаб

бағрига отилдик, у ҳам қай замонлардан буён биринчи марта бизни кучоқлаб эркалатди. Отам раҳматли азбаройи суюнганидан товуқ сўйиб, қон чиқарди, пул берса, отинойи олмади. Онам сандиғини кавлаб олиб берган катта шол рўмолни ҳам қайтарди. “Яхши кунларингизга буюрсин”, деб ўзининг бошига ўраб қўйди.

Отинойи ёши кичикроқ эди, онамга сингил тунди. Биз у кишини “Отин опа” дердик, у бизларни отимизга “жон” қўшиб, “Зўражон”, “Жўражон”, “Нисожон” деб чақирарди.

Чирчиқда, Бўзсувнинг шундоқ бўйида қутидеккина ҳовлиси бор эди. Арофатхон деган, “сиз”лаб чақирадиган ёлғиз қизи билан турарди. Отин опам маҳалла-кўйда яширинча отинойилик қиларди, Арофат опам химзовутда ишларди.

“Ўзбеквино”да турганимизда ҳам, кейинчалик замон тинчиб, Паркентга кўчиб борганимизда ҳам Отин опам дамба-дам совға-салом кўтариб келарди, икки-уч кун меҳмон бўлиб кетар эди. Бизга намоз-ниёзни ўргатарди, Қуръон ўқиб берар эди. Тиловати шундоқ ёқимли, ширали эдики, эшитган одам, қани энди, ҳеч тугамаса, дерди.

Баъзан эски китобларни варақлаб, Машрабдан, Ҳувайдодан шеър айтиб қоларди. Айниқса, девонаи Машрабнинг **“Намонгондин кетар бўлсам, мани йўқлар кишим борму?”** деган ғазалларини ўқиганида, акам эсимизга тушиб, ҳаммамиз йиғлардик.

Онам раҳматли саксон икки ёшда вафот этди, у кишидан кейин ҳам Отин опам билан кўп йил борди-келди қилиб юрдик. Ҳатто Жўрахон холангнинг қизи Мавлуда Чирчиқда уч йил медсестра-

ликка ўқиганида, Отин опамнинг уйида туриб ўқиди. Арофат опам, химзовутда ишлаганида пушти куйиб, фарзанд кўрмайдиган бўлиб қолган экан, кейинчалик Зокиржон поччамизга турмушга чиқди, эрининг ўлган аëлидан қолган учта болани боқиб тарбия қилди, она бўлиб узатди, уйлантирди.

Онам раҳматли шунақа қилиб тузалиб кетди. Бу орада бошимизга яна бир савдо тушди. Қирқ учинчи йили бўлса керак, Беговот томонда Фарҳод ГЭС қуриладиган бўлиб, бизнинг уйимизга ҳам одам солиғи солинди. Оиламиздан кимдир бориб, икки ой шу қурилишда ишлаб бериши керак экан. Бу пайтда отам “рабочий батальон”га олиниб, Тошкентда, темирўл истансасида вагонга юк ортарди. Зўраҳон холанг ёшлигидан касалванд, нимжон бўлгани учун сельсоветдан мен билан Жўраҳон опамга қоғоз келди. Опам ўн тўрт, мен ўн уч ёшда эдим.

Онам йиғлаб-сиқтади, ҳеч ким додига қулоқ солмади, қишлоғимиздан ишга ярайдиган одам борки, ҳаммасини бир палутўрка машинага босиб, опам билан мени ҳам қўшиб, ГЭСга опкетди.

Энди бу жойда кўрганларимизни айтадиган бўлсам, ўнта магнитапоннинг ҳам лентаси етмайди, болам.

Бизни обориб, хотин-халаж турадиган бир баракка жойлаштирди. Шундоқ қоқ ерда, моғорлаб кетган похолнинг устига ўрин-кўрпамизни солиб ётдик.

Биринчи куниёқ ишга опчиқиб, ҳар биримизнинг елкамизга катта фанер қутини осиб қўйди. Минг-минг одам, биров кетмонда, биров белку-

ракда канал ўзанини қазиб ётибди. Шуларнинг олдига бориб елкамизни тутамиз, қутини тўлдириб, тупроқ солиб беради. Ёғоч пиллапоялардан қалтираб юз-юз эллик метр юқорига кўтариламиз, тупроқни тўкиб, ғизиллаб изимизга қайтамиз. Бошимиз айланиб, кўзларимиз тиниб кетади. Ҳамма жойга қоровул қўйиб ташлаган, бирпас имилласанг, бақириб уришади, сўкади, қўлидаги таёғи билан қарсиллатиб солиб ҳам қолади.

Каналда иш кун чиққандан бошланиб, кечаси ҳам тўхтамасди. Қорамойга шимдириб олган катта-катта машъалаларни ёқиб қўйиб, шунинг ёруғида ишлатарди. Оёқ-қўлларимиз, бўйинларимиз қавариб шишиб кетарди. Ейдиган овқатимиз – эрталаб биттадан кулча нон билан олма чой, пешин билан кечқурунда ёвғон шўрва берарди.

Маҳалламиздан Руқия опоқи деган аёл биз билан бирга борган эди. Охирати обод бўлсин, шу хотин раҳми келиб, баъзан бош-кўзимизни ювиб қўярди. Қарайдиган одами бўлмаган кўп қизлар, ўспиринлар касал бўлиб, битлаб, озиб-тўзиб, оч арвоҳга ўхшаб юрарди.

Бир куни, кечқурун митинг бўлади, Усмон Юсупов келади, деган гап чиқиб қолди. Мен узоқдан кўрдим, қозоқбашара одам экан, тахта столга чиқиб, машъала ёруғида “Сталин – отамиз”, “Фашистларга ўлим”, деб роса гапирди.

Уч ойга яқин шу алфозда ишладик. Ўшанда умуртқам шамоллаб, ҳароммағизи эзилиб кетган экан, ҳозиргача гарданим ловиллаб ачишади. Қанийди, бир меҳрибон одам бўлсаю, шу жойга пичоқ тиқиб, тилиб-тилиб юборса, зора енгил тортармидим...

Икки йилдан кейин уруш тамом бўлди. Фронтга кетганларнинг бири соғ, бири майиб-мажруҳ бўлиб, уйига қайта бошлади. Фақат менинг шўрлик оғам қайтмади, ўн тўққиз ёшида бедарак кетди. Мана, олтмиш уч йил ўтди, на тириги, на ўлигидан ном-нишон бор.

Урушдан кейин “Ўзбеквино” сапхўз яна тикланди. Жаҳон Обидова деган опа директор бўлди. Бу аёл Ўзбекистонда биринчи бўлиб паранжи ташлаган, аввал кўп катта ишларда ишлаган, оиласиям, фарзандиям йўқ, сочини калта қилиб кесдирган, этик кийиб, қўнжигга қамчи тикиб юрадиган, бурқиратиб “Беломор” чекадиган, шахдсўз бир хотин эди, ҳаммани фамилиясини айтиб чақирарди.

Шунинг даврига келиб сапхўз тагин кўтарилди, янги боғлар ташкил бўлди, винозовут қурилди, ҳар ёққа тарқаб кетган ишчилар қайтиб кела бошлади.

Ота-онамиз қариб, кучдан қолган, энди биз опа-сингиллар сапхўзда жонимизни жабборга бериб, передовой бўлиб ишлардик. Мақтов қоғозлари, мукофотлар олардик.

Шундай қилиб, иш билан юравериб, узаладиган вақтимиз келганини ҳам сезмай қолибмиз.

Олдин Зўраҳон опамга ёнимиздаги Қорамурт деган қишлоқдан, акамнинг Пўлатхўжа деган ўртоғидан совчи келди. Тоғанг билан Тошкентда, техникумда бирга ўқиган, уйимизга келиб-кетиб юрарди. Урушда иш кўрсатиб, ярадор бўлган, орден-медаллар билан қайтиб келган, ёш бўлсаям сапхўзда бригадир, савлатли, сипо йигит эди, онамни “ойи” деб чақирар эди. Онам раҳматли қа-

чон Пўлат акамни кўрса, худди ўғлимни кўргандек бўлдим, деб кўзига ёш оларди.

“Ўзимизнинг хўжалардан экан, Сажариддин ўғлимизнинг ўрнига ўғил бўлар, қизимизнинг кўзини ёшлатмас”, деган умидда ота-онам розилик берди.

Сафар ойи ўтганидан кейин Зўраҳон холанг Қорамуртга келин бўлиб тушди. Ҳафта-ўн кун ора-лаб, Пўлат акам билан бизни кўргани келиб турарди.

Паркентда Аҳмадхўжа бобонгнинг Замира деган сингиси бўларди. Замира аммамнинг эри Нўъмонхўжа поччамиз иморат соладиган уста эди, шуларнинг Муҳсиддин деган шўпир ўғлидан Жўраҳон холангга совчи келди. Қизимиз бегона юртда қолиб кетмайдиган бўлди, деб суюниб, отам оқ фотиҳа берди.

Кичкина тўйчиқ қилиб, опамни Паркентга опкетишди.

Каттакон ҳовлида қариб-қартайган ота-онам билан ўзим қолдим. Иш кўп, опаларимнинг ўрни ҳар қадамда билинади. Сапхўзнинг ишию рўзғор ташвиши – пишириб-куйдириш, супуриб-сидириш, мол-қолга қараш, ем-хашак, экин-тикин – ҳаммаси бир ўзимга қолиб кетди. Меҳрибон Худойим тагин ҳам менга ўхшаганларга кечасини яратган экан, кундузи улгурмаган ишларимни тунда қиламан: сигир соғаман, кув пишаман, тоғора-тоғора кир юваман, хамир қориб нон ёпаман, қарсиллатиб ўтин ёраман. Саҳар-мардонда бир-икки соат мизғиб олиб, яна сапхўзнинг ишига кетаман.

Бир куни кечга томон тўқайзордан бир арава пичан ортиб, қора терга ботиб уйга келсам, онам

ташқарида бетоқат бўлиб турган экан, “Вой, болам, юришинг ҳам бор бўлсин, тез уст-бошингни тузатиб уйга кир, Паркентдан меҳмон келиб қолди”, деди сирли қилиб.

Аравадаги юкни тушириб, этак томондаги пичанхонага таший бошладим. Шу пайт ичкаридан оқ дакана рўмол ўраб, қора духоба камзул кийган, баланд бўйли бир аёл обдаста кўтариб чиқиб қолди, менга ҳайрон бўлиб қаради. Устимда увадаси чиқиб кетган пўпайка¹, оёғимда лойга ботган кирзавой этик, қўлимда паншаха, уст-бошимга хасхашак, чакамуғ ёпишган бир аҳволда турардим, шошиб салом бердим. Аёл саломимга билинарбилинемас алик олди-да, этак тарафга ўтиб кетди.

Кейин билсам, бу киши бўлажак қайнонам, адангнинг онаси – Ишқиниса бувинг экан. Паркентда шунақа узоқроқ қариндошимиз борлигини эшитиб юрардим, лекин ҳеч қачон учрашиб-кўришмаган эдик.

Гапнинг қисқаси, Ишқи бувинг билан адангнинг тоғаси – Абдусалом доданг маслаҳатлашиб, Дўрмонга кетиб қолган Аҳмадхўжа аканинг кенжа қизи бор, деб эшитамиз, куда-анда бўлсак, қариндош-уруғчилик йўқолиб кетмаса, шу баҳона булар ҳам юртга қайтса, деган ниятда совчи бўлиб келишган экан.

Хулласи калом, пешонаи тақдир экан, ота-онам рози бўлиб, Ишқи бувинг Паркентдан олиб келган нон синдирилди. Йўқ, қаердан кўришаман аданг билан, у пайтда бунақа гаплар жуда қаттиқ уят саналарди, қиз бола – палахмоннинг тоши, қаёққа

¹ Пўпайка – фуфайка, пахта солиб қавилган камзул.

қараб отса, шу ёққа кетаверарди. Ота-онаси бошинг тошдан бўлсин, борган жойингда тош бўлиб қотгин, деб насиҳат қиларди. Ҳа, шу фақат тошни гапирарди.

Бир ойдан кейин тўйимиз бўлди. Бобонг билан бувинг Дўрмонда бағри узилиб, бўзлаб қолди. Онам бечора не азобда қилган сепимни бир аравага ортиб, Паркентга қараб йўлга тушдик. Бир пайтлар оқиб кетганим кечувга яқинлашдик. Юрагимга ваҳима кирди. Хайрият, дарёда сув кам экан, эсон-омон ўтиб олдик.

Мен Паркентда Абдусалом додангнинг уйига келин бўлиб тушдим. Адангнинг отаси эрта ўлиб кетган, у кишини тоғаси катта қилган. Шунинг учун доданг менга қайнота, сизларга бобо ўрнида бўлиб қолган.

Адангнинг ўзиниям ҳовли-жойи бўлган экан-у, ёшлигида ўғай онасига – Султонхўжа бувангнинг иккинчи хотини Лазокат ойига ўтиб кетган экан. Э, болам-а, буларнинг барини айтаверсам, “Минг бир кеча” бўлади.

Султонхўжа буванг мадрасаларда ўқиган, ўзига тўқ одам бўлган экан. Шўро ҳукумати Паркентга ҳам келганидан кейин буванг сувнинг қаёққа оқишини дарров сезиб, партияга киради, мелисада, сельсоветларда ишлайди. Охирги пайтда Кумушкондаги заготзерно... ҳа, ўша, дон қабул қиладиган идорада бошлиқ бўлади.

Ишқиниса бувингга – амакисининг қизига уйланиб, ундан Лутфи амманг билан аданг раҳматли, яна Самариддин, Сажариддин деган ўғиллари дунёга келган экан. Амманг ўн ёш, аданг етти ёшга тўлганида Султон буванг, мурасаси келишмай,

Ишқи ойингни талоқ қилади-ю, Лазокат деган ёш, паранжи ташлаган каммунис қизга уйланиб олади, лекин амманг билан адангни бувингга бермайди. Бергандаям уларни боқишга бувингнинг қурби етмас экан, қўлида иккита кичкина болалари билан отасининг ҳовлисига қайтиб келади, ота-онаси ўлиб кетган, ҳали уйланмаган укаси – Абдусалом доданг билан бирга тирикчилик қила бошлайди.

Энди, болам, бу бедодликни кўргинки, эрининг уйи билан отасининг уйини бир девор ажратиб турар экан... Иккита боласи кундош қўлида хор бўлаётганига, яна бошқа дарду аламларга чидаб, бувинг бечора йигирма етти ёшида бева қолиб, қайта турмуш қилмасдан дунёдан тоқ яшаб ўтди.

Отин опам эски китоблардан ўқиб берган бир гап ҳеч эсимдан чиқмайди:

*“Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидир,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидир”.*

Садағанг кетай машойихлар хўп топиб айтган-да. Бўлмаса, шундоқ кариллаб, Султон бойвачча бўлиб юрган буванг ўттиз учинчи йили тўсатдан ўн йилга қамалиб кетармиди? Ҳукумат ҳовли-жойини мусодара қилиб, бегоналарга сотиб юборади. Энди Лазокат ойи ҳам кўчада қолади, иккита боласи – Қамариддин амакинг билан Қўзихон аммангни олиб, акаларининг уйида, бир йил унисиникида, ярим йил бунисиникида сиғинди бўлиб яшай бошлайди.

Султон бувангни Кармана деган узоқ бир жойга қамоққа опкетган экан, олти ойдан кейин ичбуруғ бўлиб турмада вафот этади. Лутфи амманг билан аданг онасининг ёнига қайтиб келади. Ишқи

бувинг азоб кўравериб, қийинчилик кўравериб, боши тошдан бўлиб кетган аёл эди, очарчилик йилларида ҳам новвойчилик қилиб, отасидан қолган сигирнинг сут-қатиғини сотиб, бола-чақасини боқади. Абдусалом доданг косибга шогирд тушиб, этик-маҳси тикишни ўрганади. Олти жон бир амаллаб тирикчилигини ўтказиб юрганида Сажариддин деган амакинг ўн икки ёшида зотилжам бўлиб, Ишқи ойингнинг юрак-бағрини ўртаб, ўлиб кетади.

Урушдан бир йил олдин бувинг Лутфи аммангни узатади, кейин додангни Диловар кеннайимга уйлантиради. Доданг фарзанд кўрмасдан туриб фронтга кетади. Қирқ биринчи йили, саккизинчи синфни битириши билан адангни ҳам армияга қақиради.

Самариддин амакинг – ҳа, анави катта уйдаги расмда най чалиб турган ёш йигит шу – улардан кейин у ҳам урушга отланиб, худди тоғанг раҳматлига ўхшаб, борса-келмасга кетган экан, бедарак йўқолади.

Арслондек уч эркагини урушга жўнатиб, бувинг Диловар кеннайинг билан ҳайҳотдек ҳовлида қолади. Бу орада Лутфи аммангнинг эри ўлиб, уям онасининг олдига қайтиб келади. Бечора учта хотин ҳам колхозда ишлаб, ҳам новвойчилик қилиб, дўппи-жияк тикиб, кун ўтказади.

Доданг Владивосток деган шаҳарда етти йил, аданг Эронда олти ярим йил хизмат қилиб, Худонинг марҳамати билан соғ-саломат қайтиб келишади.

Мен келин бўлиб тушганимда Паркентда тирикчилик жуда оғир эди, калхўз одамларни йил-ўн икки ой ишлатиб, ҳақ бермасди. Қишлоқда қила-

диган бошқа ишнинг ўзи йўқ. Доданг ямоқчилик қилиб топадиган уч-тўрт танга билан қора қозон қайнамайди. Бу пайтда додангнинг катта ўғли Абдушукур атак-чечак юрадиган бўлиб қолган эди. Етти жон икки уй, бир айвон, лойшувоқ харобада оч-наҳор яшардик.

Ҳеч иложи қолмаганидан кейин, кўкламга чиқиб, биз бўлак бўлдик. Шу кўчада турадиган Мукамбар амма деган қариндошимизнинг оғили бўш экан, раҳми келиб шу жойни берди. Супуриб-сидириб кўчиб ўтдик. Бу ўлгур молхонага шиптир ҳиди ўтириб қолган экан, ҳар қанча тозалаб, исирик тутатсак ҳам, райҳону қалампирмунчоқни сувга солиб сепсак ҳам, қўланса ҳид димоғимиздан кетмасди.

Ойниса мингбошининг авлоди отамдан тортиб олган жаннатдек ҳовли-жойларда давру даврон суриб юрарди, кўриб, хўрлигимдан йиғлаб-йиғлаб олардим.

Бир куни қаттиқ ёмғир қуйди, кулбамизнинг тоmidан сув дарё бўлиб ўтиб кетди. Лутфи опам билан чакка ўтиб ётган жойларга челагу тоғорачаларни қўйиб турган эдик, отам билан онам келиб қолишди, уст-бошлари шалаббо. Онам бечора ҳоли-аҳволимизга ҳангу манг бўлиб қолди.

Қайнонам қудаларни Абдусалом додангнинг уйига бошлади, орқасидан мен ҳам амманг билан чиқиб бордим. Бир пиёла чой ичиб, ундан-бундан гаплашгандан кейин Аҳмадхўжа буванг:

“Мулла Абдусалом, Мадриддинхўжа, энди бунақа қилиб ўтирган билан иш битмайди, – деб гап бошлади. – Агар хўп десанглар, куёвим билан қизимни Дўрмонга, сапхўзга опкетсам. Ҳар ҳол-

да, у ерда иш бор, ойлик беради. Тайёр уй, бағримизда бўласизлар. Майли, қудамиз билан Лутфинисаям бориб тураверишсин, жойимиз бемалол”, деди.

Ҳамма жим бўлиб қолди. Ҳеч кимдан садо чиқмаганини кўриб, отам раҳматли яна: “Хўп десанглар, мен бориб, болаларимни ишга олсангиз, деб Жаҳон опа билан гаплашаман, – деди. – Хиждолат бўлманглар, жаноби пайғамбаримиз ҳам вақтида Хадича онамизнинг уйларида ичкуёв бўлиб турганлар. Банданинг боши – Оллоҳнинг тоши, дейдилар. Насиб қилса, вақти-соати билан яна Паркентга қайтиб келарсизлар, уй-жой қилиб, туп қўйиб, палак ёзарсизлар”.

Анча гап-сўзлардан кейин олдин аданг билан мен Дўрмонга бориб турадиган бўлдик. Ишқи ойинг билан Лутфи амманг ҳозирча Абдусалом додангнинг уйида қоладиган бўлди.

Ота-онамнинг бағрига қайтаётганимдан ўзимда йўқ хурсанд эдим. Фақат аданг онасини ташлаб, хотинининг орқасидан эргашиб кетаётганига нам тортар эди. Нима қилсин бечора, саккизни битириб-битирмасидан армияга опкетган бўлса, на илм, на хунар ўргатган бўлса...

Шунақа қилиб, қирқ саккизинчи йили март ойида аданг билан “Ўзбеквино”га кўчиб келдик, сапхўзга ишга кирдик. Бошида ота-онам билан турдик, кейинроқ Жаҳон опа, “Аҳмедова ўзимнинг передовой қизим”, деб бўш турган икки хонали уйни бизга берди.

Суюниб, дарров Ишқи бувинг билан Лутфи аммангни Паркентдан кўчириб келдик. Амманг ҳам сапхўзда ишлай бошлади.

Қирқ тўққизинчи йили Гулжаҳон опанг тўғилди. Чилласи чиққанидан кейин болани қайнонамга қолдириб, ишга чиқиб кетдим. Бўлмаса, мени бўшатиб, ўрнимга бошқа одамни оларди.

Эллик биринчи йили Садриддин аканг, эллик учинчи йили Гулбаҳор опангни туғдим, шунда ҳам ишдан қолмадим. Болаларнинг оғзи оққа тегиб турсин, деб бир галланский сигир олдик, ўзиям бир челак сут берарди жонивор. Товуқ, курка, ғоз ҳам боқдик, ишқилиб, олти жоннинг ризқи-насибасини топиб юрдик.

Бу орада Жўраҳон опам билан Муҳсиддин поччам ҳам Паркентда куни ўтмай қолганидан, бизни қора тортиб, Дўрмонга кўчиб келди. Ота-онамнинг ҳовлисида, чол-кампирга тиргак бўлиб яшай бошлади. Холанг ҳам сапхўзга ишга кирди, Муҳсиддин акамга гараждан механиклик иши топилди.

Баъзан уч опа-сингил хўжайинларимиз, болаларимиз билан ота уйимизга йиғилардик, Сиддиқа бувинг бизларни ўчоқбошига йўлатмасдан, ўзи ош дамларди. Набираларининг бир ҳовли бўлиб чопиб юргангани кўриб, Аҳмад буванг терисига сиғмасдан хурсанд бўлиб кетарди. Ҳамма куёвларини “сиз”лаб чақирарди, “Худога минг шукур, бир ўғлимни олиб, ўрнига уч ўғил берди”, деб кўзига ёш оларди.

Эллик учинчи йилнинг кўкламида Сталин ўлиб, Маленкоп деган пошшо чиқди. Бобонгга ўхшаб ноҳақ қамалган, қувғин қилинган одамлар секин-секин оқлана бошлади.

Отам раҳматли бир куни ҳаммамизни тўплаб: “Болаларим, биз энди қариб, ўлим шериги бўлиб

қолдик. Хоки туробимиз мусофир юртларда қолиб кетмасин. Маслаҳат билан, ҳовлимизни сотсак, Паркентдан бир жой олиб, ойингиз билан кетсак. Сизлар ҳозирча бу ерда қолиб ишлаб туринглар, насиб қилган куни сизлар ҳам қайтарсизлар”, деди.

Ҳаммамиз ўйланиб, хомуш бўлиб қолдик, чунки ота-онасиз бу жойлар биз учун Дўрмон эмас, ўрмон эди-да.

Бобонгнинг гапи билан ҳовлимиз савдога кўйилди, аммо ҳадеганда сотилмади. Ўзи, уй сотаман, десанг, доим арзон сўрайди, оламан десанг – тескариси, қиммат сўрайди. Хуллас, у кишининг кўзи очик пайтида уй-жойни сотишнинг иложи бўлмади.

Бобонг раҳматли эллик олтинчи йили, касал оғриқ бўлмасдан, ҳеч кимга оғирлигини солмасдан, бандаликни бажо келтирди.

Тақдир экан, отамнинг азасига боролмадим: ўн тўққизинчи январь куни эрталаб сапхўздаги ўша икки хонали кулбамизда сен туғилдинг. Доя хотин – қўшнимиз Саври янга йўргакка ўраётганида хабар келди.

Сен отамнинг ўрнига дунёга келгансан, болам, сен мен учун отамсан...

Қаҳратон қиш, туф десанг, тупугинг тош бўлиб қотади. Сени бағримга босиб, заволли отамни эслаб, фақат йиғлайман. Йиғлайвериб, шишиблар кетибман.

Охири Ишқи ойинг жаҳли чиқиб:

“Бўлди қил, сутинг қочиб кетади, ўлим ҳақ, нима, Худо билан уришмоқчимисан?” деб қаттиқ койиб берди.

Кўзимнинг ёши қуриди-ю, дилимнинг ёши қуримади. Турсам ҳам, юрсам ҳам, Отин опам ўқиб берадиган:

“Отоси ўлмаган ким бор,

Оноси ўлмаган ким бор?

Бу мусофир шаҳринда

Чин етим бўлмаган ким бор?” –

деган байтларни такрорлар эдим.

Отам раҳматли ниятига етолмади, Паркентнинг тупроғидан икки газ ер насиб қилмади. Маҳалла-кўй, оқсоқоллар маслаҳатлашиб, Пўлат акам бош бўлиб Арғиндаги қабристонга дафн қилишди.

Бобонгдан кейин онам Дўрмонда туrolмади. Ховлини сотиб, топган-тутганини қўшиб, Паркентдан бир жой олди. Жўрахон холанг, Мухсиддин поччанг билан бирга кўчиб кетди.

Хувиллаб қолган “Ўзбеквино”да бизнинг ҳам тургимиз келмасди, лекин бошимизда ватанимиз йўқ, Паркентга қайтиб боролмас эдик.

Бу орада Абдусалом доданг Янгийўлда “Малочний” деган калхўзда гектарчилик¹ қилаётган экан, адангни ёнига чақирди. Мен бормаилик, десам, даромади яхши экан, биргалашиб ишласак, ёмон бўлмас, деб туриб олди. Сапхўздан бўшаб, кўч-кўронимизни ортиб, Янгийўлга жўнадик. Яна ертўла қазиб, чайла қуриб, полизнинг бошига кўчиб чиқдик, қовун-тарвуз, помидор-бодринг экдик.

Дехқончиликнинг нони қаттиқ, гоҳ эккан уруфинг униб чиқмайди, гоҳ ёмғир, дўл уриб кетади, иссиқ ё касалга чалинади. Кузга бориб амаллаб

¹ Гектарчи – колхоздан шартнома асосида ижарага ер олиб дехқончилик қиладиган киши.

ётиштирган ҳосилингни калхўз фирромлик қилиб ошқўяди, бир-икки машина қовунми, тарвузми орттирсанг, бозорда сотгани қўймайди, “испикулён” деб обориб қамайди.

Абдусалом доданг билан бирга Ислоҳот ака, Нажим қори, Маҳмуд олакўз, Масҳариддин ака деган беш-олтита ҳамқишлоқлар ҳам Паркентдан бола-чақаси билан келиб, шу “Малочний” калхўзда гектарчилик қиларди.

Бизнинг еримиз Масҳариддин аканинг ери билан ёнма-ён эди, унинг Завқиддин деган бир укаси бор экан, бошдан менга ёқмади. Жуда сурбет эди, ҳаммага зўрлик қиларди, сувни фақат ўзининг экинига боғлаб оларди.

Аданг раҳматли ёшлигидан етим ўсмаганми, кўнгли бўш, ювош одам эди, бировдан ҳақини талаб қилолмасди.

Ёзнинг авжи чилласида навбатимиз келган бўлсаям, Завқи ноинсоф уч кун биз томонга бир томчи сув ўтказмади. Не азобда кўкартирган экинларимиз қовжираб қолди. Охири бўлмагандан кейин аданг менинг қистовим билан бориб, икки-уч марта Масҳариддин ака билан гаплашиб келди. У киши, сув икки кун Мадриддин акангнинг навбати, буларга тегма, деб укасига тайинлабди. Намозшом пайти сув бинойидек оқиб турди, жўякларга тараб қўйиб, чайламизга қайтиб келдик. Чойпой ичиб, хуфтон аралаш, фонусимизни кўтариб сувдан хабар олгани бордик. Бориб не кўз билан кўрайликки, Завқи муттаҳам ариқдаги сувни яна ўзининг экинига қамаб турибди-да!

Аданг бечора: “Ҳой, Завқиддин укам, нима қилганинг бу?” – деганини билади, бирдан ариқдан

отилиб чиқиб, адангнинг ёқасидан олса бўлади-ми? Ерга чалқанча йиқитиб, ҳе йўқ-бе йўқ сўкиб, дўппослаб ура кетди.

“Вой, қўйвор, ноинсоф, нега урасан?!” – деб дод соламан, қани энди қулоғига гап кирса.

Бирдан бошим зингиллаб, кўзимга қон тўлиб кетди. Қаёқдан куч келди, билмайман, бу қутурган тўнғизни ердан даст кўтариб, ариққа отиб юбордим. Жон ширин, ҳа, кўрқмас экан, кучукваччага ўхшаб вангиллаб аранг ўрнидан турди, бўкириб менга қараб бостириб келаётган эди, бош-кўзи аралаш қарсиллатиб урдим, уравердим. Аданг орқамдан келиб қўлимни маҳкам ушлаб олмаганида, билмадим, Завқининг ҳоли нима бўларди...

Башарасини кафти билан бекитиб, орқа-ўнги-га қарамасдан, чўлоқланиб қочиб қолди.

“Ўлдик энди, ҳозир қариндош-уруғини бошлаб келади”, деди аданг чўчиб. Индамадим, рўмолим ерга тушиб, тупроққа беланиб ётарди, олиб зўрға бошимга ўрадим. Аъзойи баданим зир титрарди.

Ярим кечагача ҳеч кимнинг қора-қураси кўринмади. Эртасига эшитсак, Завқи тонг қоронғисида Паркентга жўнаб кетибди, хотин кишидан калтак ебди, деган иснодга чидаш қийин, қайтиб бу ерларга қадамини қўймади.

Бу жанжални биров билиб, биров билмади, биз ҳам дўмбира қилиб ўтирмадик.

Кузга бориб, ҳосилни йиғиб олганимиздан кейин Абдусалом доданг бола-чақаси билан Паркентга кўчиб кетди. Биз тўртта бола, эр-хотин, қайнонам, қайнэгачим “Малочний”да Алиқамбар ака деган таги фарғоналик бир одамнинг ташқи ҳовлисида ижара яшаб қишни ўтказдик.

Кўкламга чиқиб, яна гектарчиликка кетдик. Ўтган йили қовун-тарвудан даромад бўлмаган эди, Алиқамбар ака бир танишидан тоза уруғ топиб берди, ўттиз сўтиққа сабзи билан картошка, қирқ сўтиқ ерга пиёз экдик.

Пиёз нега аччиқ, биласанми, болам? Чунки дунёда пиёздек меҳнати оғир, меҳнати аччиқ экин йўқ. Деҳқон бечора пиёзни сув билан эмас, кўз ёши билан суғоради. Ердан ниш уриб чиққанидан бошлаб кунора ўташ керак. Ҳар икки-уч кунда суғориш керак, сувдан кейин бирпасда ўт босиб кетади, чўккалаб ўтириб яна ўтоқ қилиш керак. Офтобнинг тиғида кун бўйи бошингни кўтармасдан минг-минглаб бегона ўтни битталаб юлиб олишинг керак.

Шу азобларни сен ҳам кўргансан, яхши биласан, Худога шукурки, сенинг болаларинг билмайди.

Меҳрибон Эгам, бахтимизга, ҳосил яхши бўлди, калхўзга планини топшириб, ортган икки машина пиёзни Тошкентга Мерават¹ бозорига обориб сотдик. Картошка-сабзидан ҳам озгина даромад қилдик.

Кўлимизда уч-тўрт танга пулимиз бор эди, Ишқи ойинг, аданг ўтириб маслаҳатлашдик: Паркентдан жой олиб қайтиб кетсакмикан? Лекин у ёқда ҳамманинг тирикчилиги абгор, ҳар тарафларда тентираб юрганини эшитардик.

Ўйлаб-ўйлаб, энди бахтимизни Тошкентда синаб кўрмоқчи бўлдик. Машойихлар, яшасанг ё кўҳи баландда, ё шаҳри азимда яша, деб бежиз айтмаганлар. Паркентимиз кўҳи азим эди, у ерда

¹ Мерават – Миробод (шева).

яшаб кўрдик, қани энди, ё Раззоқ, шахри азимни ҳам бир кўрайлик-чи.

Шу Мерават бозорининг атрофида “Заводскўй” деган кўча бор экан, аданг шу ердан кичкина бир уйнинг дарагини топиб келди. Бориб кўрдик, жугутларнинг ҳовлиси экан, бўйрадек саҳни, иккита каталакдек эски уйи, ўртада даҳлизи бор, девор-деразалари оқланиб-кўкланган. Кўнглимиз тўлмади. Яна кўп уйларни кўрдик, бири маъқул бўлса, пули маъқул бўлмади, бирининг пули маъқул бўлса, ўзи тўғри келмади. Хуллас, тақдир-насиба экан, айланиб-айланиб, ўша жугутларнинг ҳовлисини оладиган бўлдик.

Бир минг тўққиз юз олтмишинчи йили ноябрь ойида шу жойга кўчиб кирдик. Худога шукур, ниҳоят, бизнинг шўр пешонамизга ҳам бошпана – ватан битди, каталакдек бўлсаям ўзимизнинг уйимизга – ўлан тўшагимизга эга бўлдик. Опа-акаларинг Мерават бозорининг яқинидаги темирйўл мактабига қатнай бошлади, аданг уйимизнинг ёнида тахта чиқарадиган зовут бор экан, шунга ишга кирди.

Бу орада Лутфи опамнинг бахти очилиб, Паркентдаги Ғулом ака деган, хотини ўлган бир кишига турмушга чиқиб кетди. Амманг бечора умрининг охиригача бефарзанд бўлди, эрининг тўртта етим боласини, кейин невараларини боқиб катта қилди.

Шаҳарда яшашни ҳам чидаганга чиқарган экан. Кенг дала жойларда эмин-эркин яшаб юрган эканмиз, бу ерда жуда қийналиб қолдик. Илгари фақат гўшт билан оқёғни бозордан сотволардик, қолган ҳамма нарса ўзимизнинг томорқадан, боғ-далалардан чиқарди, энди сувни ҳам сотвола-

диган бўлдик. Бор топган-тутганимизни ҳовлига тўлаганмиз, ҳатто кўчадан озгина қарзимиз ҳам бор эди. Битта рабочийнинг ойлиги етти жоннинг қай бирига етсин?

Бир куни ишхонада адангнинг ошқозон яраси очилиб кетиб, касалхонага опкетиб қолди, бир ойдан кўпроқ Тахтапулдаги инфекционий банисада қон кетиб ётди. Сизларнинг бахтингизга Худо қайтариб берди. Касалхонадан чиққанидан кейин ҳам икки-уч ой ишга ярамасдан ётиб қолди.

Аҳволимиз танг бўлиб, бир куни нонга ҳам пулимиз қолмади. У ёқ-бу ёқни титкилаб қарасам, битта халтада босволди қовуннинг уруғи бор экан, шуни қозонга солиб қовурдим, тоғорачага солиб, иккита истакон топиб, аканг билан бирга зовутнинг олдига чиқиб ўтирдим. Уч соат ўтирдик, қани, бир одам сўраса. Охири, жойимизни ўзгартириб, кинопракатнинг идораси олдига бориб турдик, “Семичка, кому жаренный семичка!” – деб бақириб одам чақирдик. Ўтган-кетганлар умрида бунақанги “семичка”ни кўрмагани учун ҳайрон бўлади, баъзилари устимиздан кулади. Ўн ёшлардаги битта қиз беш тийин бериб бир истакон олди, хурсанд бўлиб, яхшилаб қоғозга ўраб бердим, нарироқда, искамейкада онаси ўтирган экан, кўтариб борган эди, уришди, шекилли, бирпасдан кейин “Ёқмади”, деб қайтариб берди.

Хуллас, пешингача кинопракатнинг эшиги олдида сарғайиб ўтирдик. Аканг бечора ҳам офтобда шафтоли қоқи бўлиб кетди. Ҳаммаси бўлиб ўн беш тийинга савдо қилган эдик, битта буханка олиш учун яна бир тийин етмасди.

Шу пайт, ё Оллоҳ, қудратингдан, не кўз билан кўрайки, рўпарадаги кўприкнинг ўртасидан Абдусалом доданг, елкасида катта брезент сумка, иккала қўлида бидон идиш, тўғри биз томонга қараб келяпти. Аканг: “Ана, додам, додам келяптилар!” – деб югуриб бориб, бўйнига осилиб олди. У киши ҳам қўлидаги нарсаларини ерга қўйиб, “Додагинанг айлансин!” – деб акангни қучоқлаб олди, менинг аҳволимни кўриб ҳайрон бўлиб қолди.

Кўзимнинг ёшини артиб, елкасини тутиб сўрашдим. Биргалашиб уйга келдик. Доданг сумкасини тўлдириб гўшт-ёғ, Паркентнинг бўрсилдоқ нони, оқ олма, қантак ўрик, бидон идишларда сутқатиқ, сузма олиб келган экан, уйимизда худди ҳайит байрам бўлиб кетди.

Ярим кечагача ухلامасдан гаплашиб ўтирдик. Доданг аҳволимизга ачиниб, ҳовлимизни сотиб, Паркентга кўчиб кетишни маслаҳат берди. Аммо қийналсак ҳам, Тошкентга энди-энди ўргана бошлаган эдик, кетолмасдик. Менга қолса, болаларим шаҳардаги яхши мактабларда ўқиб, институтларни битириб, одам бўлса...

Доданг Чорсу бозорида иши бор экан, эртаси адангга уч-тўрт сўм пул бериб, нонушта ҳам қилмасдан барвақт туриб кетди.

Аданг аста-секин тузалиб, ишга чиқди. Лекин барибир топгани рўзғорга учма-уч ҳам етмасди.

Охири, ўйлаб-ўйлаб, ҳовлининг четига тандир қурдик, қайнонам билан нон ёпиб сотадиган бўлдик. Эрталаб азонда бир марта ёпаман – Гулжаҳон опанг билан аканг зовутнинг олдига чиқиб бирпасда сотиб келади. Пешинга иккинчи тандирни

узаман – Гулбаҳор опанг билан сен сотиб келасан. Сен у вақтда беш-олти ёшда эдинг, оғирлик қилма-син, деб тоғорага ўнта-ўнта нон солиб берардим. Мелиса ўлгурлар, ёш бола савдо қилиши мумкин эмас, деб шунга ҳам қўймасди.

Ўшанда Зафариддин уканг қорнимда етти-саккиз ойлик эди. Тинимсиз тандирнинг оловига кириб-чиқавериб, ҳолдан тойиб қолдим.

Бир куни тандирнинг тепасида бошим айланиб, қўлимда рапида билан гуп этиб йиқилибман. Гулжаҳон опанг ёнимда эди, кўрқиб кетиб, дарров қўшимиз Ойжон опага чиқибди, у “тез ёрдам” чақирибди. Бирпасда дўхтир келиб, Чилонзордаги раддомга опкетди.

Умримда касал-пасал бўлмаганман, лекин Зоя Петровна деган дўхтир текшириб, бир дунё касал топди, роса уришди. Энг ёмони, қоним жуда камайиб кетган экан, бу аҳволда туғиш мутлақо мумкин эмас, деди. Лекин ой-қуним яқинлашиб қолган эди, дори-дармон қилган бўлишди, шу алфозда бир ҳафтадан кейин уканг туғилди. Шу олтинчи фарзандим чайлада эмас, ертўлада эмас, бировларнинг ижара уйида эмас, одам боласига мос шароитда дунёга келди.

Э, нимасини айтай, болам, Гулжаҳон опангга кечаси кир ювиб ўтирганимда тўлғоқ тутиб қолган, акангни далада беда боғлаб юриб туққанман. Нега ҳайрон бўласан, у пайтда фақат мен эмас, ҳамма хотинларнинг пешонасига ёзгани шу эди.

Зафариддин туғилган йили Гагарин осмонга учган эди, Зоя Петровна уни яхши кўриб, “Гагарин” деб эркалатарди.

Боламнинг ҳолати яхши эди-ю, менинг аҳволим кундан-кунга ёмонлашиб борарди. Кўкрагимга сут келмай қўйди, дўхтирлар шиша бутилкага сут солиб укангни боқди. Менга икки марта бир литрдан қон қўйди, сал тузалгандек бўлдим, лекин бошимни ёстиқдан кўтаришга мажолим етмас эди.

Раддомда узоқ ушламас экан, саккиз кундан кейин уйга жавоб берди. Туриб юролмас эдим, замбилга солиб мени Дўмбирободдаги касалхонага жўнатди, укангни Ишқи ойинг уйга опкетди.

Шунақа қилиб, боламини тўйиб бағримга босолмадим ҳам. Касалхонада уч ой ётдим, бери қараш ўрнига тобора орқага кетяпман. Нафасим қисадиган бўлиб қолди, юрагим тўрға тушган қушга ўхшаб тинимсиз типирчилайди, дўхтирлар кўриб, “порок сердса” деди. Билмадим, дори-пори ёқмадим, бутун аъзойи баданимга яра-чақа тошиб кетди. Уйқум йўқолди, кечалари ваҳимага тушиб, ўрнимдан сапчиб туриб кетардим. Э, Художон, деб йиғлайман нуқул, ўлиб-нетиб қолсам, олти боламнинг ҳоли не кечади?

Паркентдан онам, опаларим кунора хабар олиб туришади, яхши гаплар айтиб, кўнглимни кўтармоқчи бўлишади, лекин юз-кўзларидаги саросимани кўриб, аҳволимни худди ойнада кўргандек бўлардим.

Отин опам бечора икки-уч марта Чирчиқдан келиб, Саидахон деган яхши дўхтир жувон бор эди, шундан рухсат сўраб, Қуръон ўқиб дам солди. Сал энгил тортгандек бўлдим.

Бир куни кечаси оғриққа чидолмасдан, кўзимнинг ёши яна дарё бўлиб ётган эдим, Саидахон

навбатчи экан, олдимга кириб келди. Иссиғимни ўлчади, бир пиёла чой ичирди, юзимни, пешонамни силади. Жуда меҳрибон, ширинсўз, фариштали аёл эди ўзиям.

“Опа, – деди қўлларимни силаб ўтириб, – мен анкетангизни яна кўриб чиқдим. Назаримда, сизга Тошкентнинг ҳавоси тўғри келмабди, биласизми, уйингизнинг ёнида карбарон заводи бор-а, турган-битгани заҳар чиқаради. Маслаҳатим, ҳаво алмаштиринг, асли паркентлик экансиз, қишлоғингизга кўчиб кетинг. Мен икки-уч марта касал кўргани борганман у жойларга, опа, жаннатнинг ўзи-ку Паркент. Мени айтди, дейсиз, тоғ ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олсангиз, кўрмагандек бўлиб кетасиз, ёш экансиз ҳали...”

Саидахоннинг шу гапи юрагимга тоғдек далда бўлди, эрталаб аданг келганида: “Мени Паркентга, онамнинг олдига обориб қўйсангиз, пешонамда бўлса, тузалиб кетарман, ажалим етган бўлса, ўшатда ўларман”, дедим.

Аданг раҳматли эртасига бир “Волга” таксини кира қилиб, касалхонадан опчиқиб кетди. Бу ерга қандоқ келган бўлсам, яна шундоқ – замбилга солиб машинага ортишди.

Гулжаҳон опанг билан аканг орқамдан йиғлаб қолди.

Сиддиқа ойингнинг уйида бир ҳафта ётдим, кейин тағин аҳволим оғирлашди. Бир култум сувни ҳам аранг ютадиган бўлиб қолдим. Паркентнинг касалхонасига обориб ётқизишди.

Қийин-қийин, аданг бечорага қийин бўлди. Ишдан чиқиб, кунора буёққа қатнайди, кечаси билан олдимда ўтириб чиқади. У пайтда автобуслар

кам, йўловчи машиналарга осилиб, азонда зовутга ишга кетади.

Бир куни – Жўрахон опам тепамда ўтирарди – ташқарига чиққанидан фойдаланиб, тумбочкада турган халтачасини очиб кўрсам, қайчи, нина-ип, пахта, дока-пока билан бирга кичкина ойна ҳам бор экан. Ойнага қараб, ўзимнинг аҳволимдан ўзим кўрқиб кетдим.

Эртасига аданг келди, бир соатча ўтириб, кетишга отланганида: “Адаси, мен сиздан мингдан-минг розиман, сиз ҳам мендан рози бўлинг, – дедим. – Худо хайрингизни берсин, мендан кейин болаларимни детдомга топширманг. Онам қариб қолган, қарашга кучи етмайди, қийналсангиз, опаларимга беринг”, дедим.

Аданг йиғлаб юбормаслик учун атай жаҳл қилиб: “Аҳмоқ, эсипаст, ниятингни яхши қил!” – деб уришиб берди.

Шундан кейин икки кечаю кундуз дараги бўлмай кетди. Учинчи куни пешин пайти Лутфи амманг шошиб келиб қолди. Билсам, адангнинг ошқозони оғриб, яна касалхонага тушибди. Дард устига чипқон, дегандек, Зафариддин ҳам қаттиқ шамоллаб, Ишқи ойинг вагзални ёнидаги детский банисада олиб ётганмиш. Болалардан хавотир олманг, деди амманг, кўни-кўшнилари қараб турганмиш, зовутдан ҳам келиб хабар опкетишаётган эмиш.

Эртасига Пўлат акам Тошкентга бир иш билан борган экан, қайтишида Гулжаҳон опангни олдимга опкелди. Опанг бола-да, соддалик қилиб айтиб қўйди: Ишқи ойинг банисада кир юваман, деб овора бўлганида, санитарка қиз Зафариддинни

чўмилтираман, деб, маргансўпкали¹ сув тўла ваннага солган экан, болам бечора куйиб қопти.

Бу гапни эшитиб, додлаб юбордим, дунё кўзимга қоронғи бўлди, йиғлашга ҳам мажолим қолмаган эди, шипга термулиб, ич-ичимдан нола қилдим: Художон, шу болаларимнинг ҳаққи-хурмати, мени ҳозир ўлдирма, шу норастанларнинг ҳаққи-хурмати ўзинг шифо бер.

Худо оҳимни эшитди.

Шу кундан бошлаб аста-секин тузалишга ўтдим. Энди йўлга кирган гўдакка ўхшаб, амаллаб юришни бошладим. Ҳисорақда Сулув опа деган табиб хотин бор экан, шу келиб кўрди, ҳар куни наҳорга қора буғдойнинг нони билан қимиз ичишни буюрди.

Яратган эгамнинг қудрати билан дарду касалим ариб, бир йилу икки ой деганда Тошкентга – уйимга қайтдим, Зафариддин укангни ҳам биринчи марта қўлимга олдим, ётсираб йиғлади. Касалхонада қаттиқ куйдириб қўйган экан, кўкрагида худди ёмон касалнинг изига ўхшаб, оқ-оқ доғлар битмасдан қолиб кетибди, кўрган одам нима деб ўйлайди, деб баттар сиқилдим.

Бу орада бир қизиқ воқеа бўлди: касалхонадан чиққанимдан кейин ясанган-тусанган бир аёл уйимизга қидириб келди, кўзининг ёшини оқизиб, Ишқи ойингга ҳасрат қилди. Пешонасида биттаю битта қизи бор экан, ўн йилдан бери бифарзанд эмиш. Бизнинг дарагимизни кимдандир эшитиб кепти. “Қийналган оила экансизлар, шу болани Худо йўлига бизларга берсангиз, ота-она-

¹ Маргансўпка – марганцовка.

сидан зиёда қилиб боқардик, қанча пул десангиз – берамиз”, деди.

Бувинг раҳматли бу гапни эшитиб, алангаи оташ бўлиб кетди. “Ким сизни бу ерга юборди? Қайси уйинг куйгур имонсиз, Ишқиниса боласини сотади, деб айтди сизга? Кафанлигимни сотиб бўлсаям ўзим боқаман, билдингизми? Бештасига ризқ берган Эгам олтинчисига ҳам беради. Қани, тур ўрнингдан, кучала еган жойингда тириш!” – деб ҳалиги бечорани олдига солиб қувди.

Шу-шу, Ишқи ойинг Зафариддинни ўзининг ўғли қилиб олди.

“Бўлди, бир марта банисада санитаркага ишониб, адабимни еганман!” деб, ҳеч кимга, ҳатто менгаям ишонмасди. Болани бир қадам ёнидан силжитмайди, кечаси ўзи билан олиб ётади, тўймаъракага борадиган бўлса, бирга опкетади. Баъзи қариндошларимиз ғаши келиб: “Оббо, мунча энди, нима, шу тирмизак сизга мрамртош қўярмиди?” деб кесатадиган бўлди, бир-иккитаси ҳатто укангга “мрамртош” – деб лақаб қўйди, лекин Ишқи бувинг Зафариддинни умрининг охиригача бировга бермади.

Энди нон ёпиш ё бошқа оғир ишга ярамас эдим. Аданг кундузи зовутда ишлаб, кечаси кинопракатнинг идорасида кочегарлик қила бошлади.

Бу вақтда Қамариддин амакинг САГУни битирган, уйимизга келиб-кетиб юрарди, қанақадир вистапкада¹ ишларди, шу ердан менга қоровуллик ишини гаплашиб берди.

¹ Вистапка – выставка, санъат асарлари кўргазмаси.

Ишим милтиқ тақиб бирон жойни қўриқлаш эмас, ўрисчасига “исматритель” дер экан, ҳар хил расмлар, ҳайкаллар қўйилган катта залда томошага келадиган одамларга қараб туриш эди. Ойлиги кам, лекин тинч иш эди.

Гоҳ-гоҳ сизларни ҳаммангларни опкелиб вистапкани томоша қилдирардим, газсув, марожнийлар оберадим, хурсанд бўлиб кетардинглар. Вистапканинг ичида кино кўрсатадиган кичкина хонаси ҳам бор эди, “Тоҳир-Зухра”, “Ялангтўш” киноларини шу ерда биргалашиб кўрганмиз.

Мен билан бирга ишлайдиган Алфия опа деган нўғай кампир бор эди, шундан тўқишни ўргандим. Гулжаҳон опангга ҳам ўргатдим, ҳаммангларга жун пайпоқ, қўлқоп, шапкаю нимчалар тўқиб бердим.

Шу орада яна бир иш бўлиб, Паркентга кўчамиз, деган фикримиз тезлашиб кетди.

Бир куни маҳалланинг аёллари йиғилиб, сумалак қиладиган бўлди. Кўчанинг бошида турадиган Умарвой аканинг ҳовлисига ўчоқ қурилди. Бувинг ҳамма қатори нон, қанд-курс, ун, ёғ кўтариб сумалак бўладиган жойга чиқди, Зафариддинни ўн марта тайинлаб, аранг менга қолдирди.

Кечаси билан қўшни аёлларга қўшилиб, ўт ёқиб, қозон кавлаб ухламасдан чиқади. Эрталаб сумалак пишганидан кейин маҳалланинг дастурхончиси – корчалон бир хотин ҳамманинг идишига сумалак сузиб тарқатишни бошлайди. Навбат бувингга келганида, ёнидаги жувонга қараб: “Қани, паркентлик холангнинг товоғини ол”, деб буюради.

Ишқи ойинг ранги бир ҳолат бўлиб, сумалакни кўтариб тўғри уйга келдию адангни чақирди.

“Мадриддин, Тошкентда юз йил яшасам ҳам, барибир тошкентлик бўлолмас эканман. Агар менинг ўғлим бўлсанг, тез уйингни сотиб, мени Паркентга опкетасан, суягимни суягимга қўшасан!” – деб қаттиқ туриб олди.

“Қўйинг, хафа бўлманг, дастурхончи сизни камситишга айтмаган, паркентлик эканингиз рост-ку, ахир”, деб қанча гапирсак ҳам, сўзида туриб олди. Ҳа, болам, тил жароҳати – дил яраси, деб машоийхлар бекор айтмаган.

Шундан кейин аданг икки-уч марта Паркентга бориб келди, сотиладиган жой қидиришга тушди. Девонанинг ишини Худо ўнглайди, деганидек, шу орада амакинг Лазокат ойини кўргани қишлоққа борган экан, қараса, Абдусалом додангнинг ҳовлисининг ёнида Турди новча деганнинг уйи сотилаётган экан, шартта, мен оламан, деб бай пули бериб кепти. Кечқурун, ака, мен сизга уй опқўйдим, деб хурсанд кириб келди. Қўлимизда бир сўм пул йўқ, аданг ҳайрон бўлиб укасини койиди, лекин ҳаракатга тушиб қолди. Бир ойнинг ичида Тошкентдаги етти йил яшаган уйимизни саккиз юз сўмга сотиб, олтмиш учинчи йилнинг май ойида, мана шу ҳовлига кўчиб келдик.

Турди новчадан қолган пастқам бостирмани бузиб ташладик, қарз-ҳавола билан, қариндошуруғлар ҳашар қилиб, уч хона, бир даҳлиз, бир айвонли, синч иморатни қора кўрғон қилиб тиклаб олдик.

Кейин аданг додангга кўшилиб, Паркентдан ўтгиз километрча наридаги Қораманас деган жойга, қозоқларнинг калхўзига деҳқончилик қилгани кетди. Мен касал бўлганим учун боролмадим,

Ишқи ойинг ўғлига ачиниб, Зафариддин укангни олиб, адангнинг ёнига кўчиб кетди.

Қора совуқ тушгунча лоақал биронта хонани ремонт қилиб, яшайдиган аҳволга келтириш керак. Уста қиммат, таваккалига бир куни сомонли лой қордим, умримда биринчи марта қўлимга андава олиб, тўрдаги катта хонани сувашни бошладим. Олдинига ҳеч ўхшамади, лой ёпишмасдан оқиб тушаверди, деворни қинғир-қийшиқ қилиб сувасам ҳам эшик-деразаларнинг кесакиларини, токчаларнинг рахини эплаш қийин бўлди. Йўқ, кейин лойни оби-тобига келтириб, андавани бир текис юргизишни билиб олдим, иккита хонани бир амаллаб қора сувоқдан чиқардим.

Энди шифтни бир нарса қилиш керак. У пайтларда фақат калхўзларнинг кулупию¹ раиспаисларни уйининг шифти фанердан бўлмаса, қолган ҳамманики ёппасига чийлампа² бўларди.

Чийлампага аввало чий керак, сотволишга пул йўқ.

Шу орада бир куни Сиддиқа ойинг келиб қолди. Билмадим, шу тўқайда яшаганимизда ўрганган бўлса керак, ҳовлининг ўртасига дўкон³ қуриб, менга қамишдан чий тўқишни ўргатди.

Аканг билан Яйилмага бориб, Ҳожикўлнинг бўйидан қамиш ўрдик. Сиддиқа ойинг қўшнисининг эшакаравасини сўраб оберди, шунга ортиб опкелдик.

Чий тўқиш учун олдин қамишни яхшилаб қуритиб, битталаб тозалаш керак, кейин ҳар бирини

¹ Кулуп – клуб (шева).

² Чийлампа – қамиш устидан лойсувоқ қилиб шифтни ёпиш.

³ Дўкон – ёғоч дастгоҳ маъносида.

дўконга алоҳида-алоҳида тортиб, каноп ип билан икки-уч жойидан маҳкам чийраб боғлаш керак.

Уч кун уриниб, иккита хонанинг шипига етадиган чий тўқидим. Кўчиб келганимизда ошкелган катта чой яшиклар бор эди, шуларнинг ёнбошига қоқилган темир тасмаларни кўчириб, болға билан уриб текисладим. Кейин тахта эшакка¹ чиқиб, чийларни ана шу темир тасмалар билан шипга мих қоқиб маҳкамладим. Бу жуда қийин иш эди, бир одам мих қоқса, иккинчи одам чийни кўтариб туриши керак эди.

Чийни ушлаб туришга Гулжаҳон опанг билан акангнинг бўйи етмасди, лекин амаллаб қоқиб олдик. Энди чийга сомонли суюқ лойни озгина-озгинадан ялатиб, ёпиштириб чиқиш керак. Агар кўпроқ берворсанг, пақ этиб ташлаб юборади. Биринчи лой қуриганидан кейин шифтни росмана сувоқ қилсанг бўлади.

Э, кимдан ўрганардим бу ҳунарни, болам, ҳаётнинг ўзи ўргатди-да. Зеҳним ўлгур тузук эканми, ҳар қанақа ишни бир марта кўрсам – бас, қайтариб бажара олардим, лекин бу чийлампа дегани азоб экан, тепага тикилавериб, бўйин томирларинг қоқиб қоларкан.

Шунақа қилиб, бир ойча деганда иккита хонани қўлдан чиқардим. Полга тахта йўқ, тахтага пул йўқ, замбиллаб, челақлаб тупроқ ташиб, уйнинг ичидаги пойдевор чуқурини тўлдирдик, сомонли лой билан текис қилиб сувадик. Қуриганидан кейин олдин бўйра, унинг устидан эски наmatларни солдик. Эшик-деразанинг ўрнига

¹ Тахта эшак – тахта ҳавоза маъносида.

ола шолчани қалин қилиб қоқдик. Ҳарна, иссиқ-совуқ, шамолдан пана бир жой бўлди.

Ноябрнинг охирида аданг билан Ишқи бувинг Қораманасдан бир-икки машина қора тарвуз, қирқма қовун, мош, ловия, жўхори, сабзи-пиёз ортиб кўчиб келди. Уйни кўриб ҳайрон қолди. Худо берган ана шу ризқ-рўзга қаноат қилиб, қишни ўтказдик.

Ўзимнинг ўқимай қолиб кетганимни ўйлаб, кўп армон қилардим. Шунинг учун ҳам сизларнинг ўқишингизни жуда қаттиқ назорат қилдим. Рўзғор ўлгурнинг иши ҳар қанча бошимдан ошиб-тошиб ётмасин, ҳар шанба куни кечқурун бир соатми, икки соатми вақт топиб, дарсларингизни, кундалик дафтарларингизни текширишни қанда қилмадим. Нимасини айтай, болам, уйимизда на стол, на стул бор, ерда ётиб дарс тайёрлардинглар, лекин, эсласанг, агар кундалик дафтарларингда биронта “уч” бўлса, мендан кўрар эдинглар. Ўзинг айт, “уч” баҳога умрингни хазон қилиб, бекорга мактабга қатнашнинг нима маъноси бор?

Икки-уч ойда бир марта мактабга борардим, ўқитувчидан рухсат олиб, ҳар бирингнинг синфингга кириб, энг охириги партага бориб ўтирардим – сизларнинг дарсга қандоқ қатнашаётганингизни текширардим. Бу сизларгаям, муаллимларгаям ёқмаслигини билардим, лекин бошқа иложи йўқ эди. Сизларни одам бўлсин, деган ниятда қилган ҳаракатларим-да, энди бу, жон болам.

Худого шукур, ўқиб кам бўлмадинглар, оддий бир калхўзчининг оиласи бўлсак ҳам, саккизта боламнинг тўрттаси олий маълумот олди, қолган-

лариниям техникумларда, хунарга ўргатадиган курсларда ўқитдим.

Умр бўйи аданг билан бирон кун тинмадик, яна кўп йил Қораманас, Сомсарак, Яйилма, Қизилсув деган жойларда, қўлимиздан фақат кетмон чопиш келарди, шу ишни қилдик. Биз-ку, майли, сиз бечоралар ҳам қишин-ёзин оғир иш қилиб, қоп-қоп қовун-тарвузларни, картошка-пиёзларни орқалаб, ҳар хил касаллик орттирдиглар.

Энди, болам, ҳадеб нолийверсам, ношукурлик бўлади, яхши кунларни ҳам кўрдик. Эл қатори сизларнинг суннат тўйларингизни, никоҳ тўйларингизни қилдик. Энг олдин Гулжаҳон опангни узатдик. Бахтимизга, Хурсанд поччанг яхши куёв чиқди, мўмин-қобил, меҳнаткаш, ўғилларимиз қатори иззат-ҳурмат кўрсатди, хизматимизни қилди, илоё, умри узоқ бўлсин, бола-чақасининг роҳатини кўрсин.

Бу орада аканг мактабни тугатиб, рус тили ўқи-тувчиси бўламан, деб, Украинанинг Черкасс деган шаҳрига ўқишга кетди. Ташвишимиз яна ортди – ҳар ойига йигирма сўм пул жўнатиш керак, лекин шу пул ўлгур гоҳ топилади, гоҳ топилмайди. Ишқи ойинг ўн икки сўм пенсия оларди, емай-ичмай, Садриддинга юборинглар, деб берарди. Етмаганига жун пайпоқ тўқиб, сут-қатиқ сотиб топган пулимни қўшиб жўнатардим.

Етмиш иккинчи йил октябрь ойида Қизилсувдаги чайламизда бод касалим кўзгаб, қимир-лолмай ётиб қолдим. Аданг бир амаллаб даладан уйимизга опкелиб ташлади. Айни экин-тикин пишган вақт, мен бўлсам шифтга боқиб ётибман, Ишқи ойинг тагин Зафариддинни олиб дала-

га кетди. Ҳа-а, эсимда, сен ҳам адангнинг ёнида эдинг. Бувинг рўза оғиз, кир ювиб, нон ёпибди, сиз-гир соғиб, кув пишибди. Кечаси тўсатдан мазаси қочиб қолибди.

Аданг Ҳайитали аканинг гурзавой мошинасига солиб, тўғри Паркентнинг касалхонасига опкелди, дўхтирлар кўриб, ичаги буралиб қопти, лекин апарайсани кўтаролмайди, қари одамни қийнаманглар, деб уйга жавоб бериб юборди. Белимни пуховой рўмол билан маҳкам боғлаб, ҳассага таяниб, аранг ўрнимдан турдим, бирпасда етиб келган Лутфи амманг, Кўзихон қайнисинглим, Гулжаҳон опанг ҳовли-жойни йиғиштиришга тушди.

Бувинг бечора уйда икки соатгина ўзини билмай ётди, бир пайт ҳуши ўзига келганида: “Нисахон, Зафариддинни эҳтиёт қил, мен ҳаммангдан розиман”, дедию кўзини юмди, қайтиб очмади.

Ишқи ойинг етмиш икки ёшда эди, етмиш беш ёш деб кўтаришди.

Эртасига район радиоузелидан, эй одамлар, рўза тутманглар, мана, Норхўжаева Ишқиниса деган кампир рўза тутиб, очликдан ўлиб қолди, деб гапирибди, қариндошлардан бу гапни эшитиб, ҳаммамиз қаттиқ хафа бўлдик.

Қайнонам раҳматли умр бўйи меҳнатдан, ғурбатдан боши чиқмаган, инсоф-диёнатли, ҳаётда одамлардан кўп ёмонлик, жабру жафо кўрган бўлса ҳам бировга кек сақламайдиган, оққўнгил аёл эди.

Биз Паркентга кўчиб келганимиздан кейин орадан бир-икки йил ўтиб, Қамариддин амакинг ҳам Шарқия кеннайинг билан орқамиздан кўчиб келди. Кўчамизнинг этагидаги уйнинг шикастрехтини тузатиб, онаси Лазокат ойи билан яшай

бошлади. Ёнидаги бўйрадек ҳовлида Қўзихон амманг, Рихси поччанг, болалари билан турарди.

Амакингнинг ҳам, аммангнинг ҳам уйида сигир-бузоқ йўқ, тандир нон ёпилмасди, шунинг учун бўлса керак, Ишқи ойинг раҳми келиб, дамбадам, баъзан кунора Лазокат ойингни уйдан чақиртириб келарди. Лазокат ойинг оқ рўмолни елкасига ташлаб, остонадан кириб келганида бувинг ўрнидан туриб у билан кўришарди, тўрга – ёнига ўтқазиб, бир бурда иссиқ нонми, бир пиёла сут ё қаймоқми, тўртта майиз ё ёнғоқми, олдига қўйиб, баҳам кўрарди. Билмаган одам ташқаридан қараса, уларни кундош эмас, меҳрибон опа-сингил деб ўйларди. Нимаям қилсин бечоралар, ўртада талашадиган нарсаям, гина-кудуратга ўрин ҳам қолмаган эди.

Бувинг ниҳоятда саранжом-саришта, рўзгор ишига пишиқ, озода хотин эди. Ҳовлимизда баланд ишкомга чирмашиб ўсадиган бир туп қари токдан бошқа дарахт йўқ эди. Ишқи ойингнинг эрта кўкламда оқ сурпдан тикиб тайёрлаб қўйган икки юзтами-уч юзтами халтачаси бўларди, мана шу шивилғони узум энди хол ташлаши билан ҳавозага чиқиб, узумнинг ҳар бир бошини битталаб ана шу халтачаларга солиб чиқарди. На қуш, на арига биронтаям ғужумини чўқитмас эди. Шивилғони пишганидан кейин халтаси билан узиб олардик, чанг-ғубор тегмаган, шира боғлаб ётган карсилдоқузум тилингни ёрворарди. Бувинг бўшаган халтани шу заҳоти иссиқ сувда совун билан ювиб, офтобда қуритарди, кейин яхшилаб дазмоллаб, қутисига солиб қўярди.

Олтмиш тўққизинчи йилмикан, аниқ эсимда йўқ, совуқ келди, эшикнинг тутқичига қўл теккизсанг, чиппа ёпишиб қоларди. Анави бурчакдаги уйда бир машина қора тарвузимиз бор эди, янги йилга яқин сотамиз, деб асраб юрган эдик.

Қаҳратон совуқ бўлиб кетганидан кейин уйдаги кўрпа борми, палос борми, опчиқиб тарвузнинг устига ёпдик. Икки-уч кун ўтиб қарасак, камбағални туянинг устида ҳам ит қошиб, ҳаммасини совуқ уриб кетибди. Ҳаво илигандан кейин сув бўлиб оқа бошлади, ташлаб юборишдан бошқа иложимиз қолмади.

Шунда Ишқи ойинг, ҳаммамизни ишга солиб, тарвузни битталаб сўйдирди, чиққан тоғора-тоғора шарбатни қозонда қайнатиб, шинни қилдирди. Шарбатни тиндириш учун тупроқ солинган қопдан ўтқазиш керак эди, бувинг раҳматли қора мурсагини эгнига илволиб, ҳовлидаги музлаб ётган ердан челақ-челақ тупроқ қазиб олгани ҳозир ҳам кўз ўнгимдан кетмайди.

Ишқи ойингнинг йигирмаси бўладиган кун кутилмаганда акангдан – Черкассдан посилка келиб қолди. Очиб қарасак, йигирма думалоқ, устида филнинг сурати бор ҳинд чойи. У вақтда бунақа нарсалар анқонинг уруғи эди. Кўнгли бузилмасин, деб бувингнинг вафот этганини акангга билдирмаган эдик, ҳалиги посилкага қўшиб солган хатида: “Ишқи ойим мени дуо қилиб ичиб юрсинлар”, деб ёзган экан, ўқиб, ҳаммамиз чидолмай, хўнграб юбордик.

Ўша йили картошка эккан эдик, ҳосили жуда зўр бўлди. Бувингнинг вафотидан кейин Хурсанд

аканг бош, қариндош-уруғ ҳашар қилиб даладан қазиб келди, ҳар картошкаки, энг кичкинаси, лофи билан чойнакдай келади. Ҳамма ҳайрон, хурсанд, фақат аданг: "Битмай ўлсин, ойимнинг бошини еб кетди", деб хафа эди.

Зафариддин ҳали ўн бирга ҳам тўлмаган, эртаю кеч бошида парвона бўладиган қадрдон бувисидан айрилиб қолгани учун ичикиб йиғларди, бирпасда озиб-тўзиб кетди. То тақдирга тан бериб, кўникиб кетгунича беш-олти ой вақт ўтди.

Уканг раҳматли катта бўлиб, Ишқи ойингнинг қабрига мрамртош кўя олмади, умри қисқа экан, ўттиз олти ёшида мени тириклайин ўлдириб, бу бевафо дунёни ташлаб кетди. Онам бечоранинг бошига тушган фарзанд доғи менинг ҳам пешонамда бор экан.

Ўша, Паркентнинг бозори олдида укангни мелисани мошинаси уриб кетган кечаси, сен аканг билан Чирчиққа, майитни опкелгани мўргга¹ кетган эдинглар, бошимни остонага уриб додлаб ётардим, шу пайт ҳовлида уймаллашиб юрган одамлар орасида Ишқи ойингни аниқ-тиниқ кўрдим. Эгнида узун қора духоба камзул, бошида оқ дакана рўмол, қўлида бир челак сув, узоқдан менга қараб, бошини сарак-сарак қилиб ўтиб кетди.

Бир йил олдин аданг раҳматли шундоқ кўз ўнгимда юрагини чангаллаб, то дўхтир келгунича жон таслим қилган эди. Бош эгамдан жудо бўлганимнинг устига бу мусибат уланиб кетди. Аламимни фақат икки кўзимдан олдим, онам шўрлик нега савдойи бўлиб қолганини тушундим.

¹ Мўрг – морг, ўликхона.

Адангнинг Қойима опа деган бир холаваччаси бор эди, олий маълумоти бўлмаса ҳам, калхўзда ёрдамчи буғалтир бўлиб ишлаган, эсли аёл эди. Йигирма уч ёшида эри ўлиб, бева боши билан бир ўғил, бир қизини тишида тишлаб катта қилган, паст-баландни тушунадиган хотин эди.

Шу Қойима опам бир куни мени йўқлаб келиб қолди. Кўзимнинг ёшига ғарқ бўлиб ўтирганимни кўриб: "Кеннойи, сен ўлгунча мен ўлсам бўлмасми-ди, деб йиғламанг, – деди. – Ўлганнинг кетидан шаҳид бўлиш динимизда йўқ. Ўйланг, фикр қилинг, Худо таоло сизни, балки ўғлингиздан қолган зурёдни тарбия қилсин, деб бу дунёда қолдиргандир", деди.

Бу гапни эшитиб, кўзим ярқ этиб очилиб кетди. Гиёсиддин жиянинг отаси ўлгандан кейин уйимиздан қадамани тортиб қолган эди, суриштираман, мени кўрса, бувим фақат йиғлайди, йиғлатгим келмайди, дебди.

Боламдан қолган ёдгоримни бағримга олмоқчи бўлдим, онасиям, ўзиям кўнмади. Бола, яхши-ми-ёмонми, барибир онам дер экан. Эй, ўғлим, ўзинг ҳам биласан, бу энди узун бир дoston, кўй, юрагимни тирнама. "Сардафтаримни кавлама", деганлар девонаи Машраб...

Худо хайрингни берсин, шу етимчанинг бошини силадинг, ваянний¹ ўқишларда ўқитдинг, илоё, орқамда қолсин, отасининг чироғини ёқиб ўтирсин.

Ух, болам, сен чарчамаган бўлсанг ҳам мен чарчадим.

¹ Ваянний – военный, ҳарбий.

Мен энди ошимни ошадим, ёшимни яшадим,
Худо умр берса, етмиш бешга кираман ҳадемай.
Аданг раҳматли: “Етмиш – кетмиш”, деб кўп
гапирар эди, мен шу ёшдан ҳам ўтиб кетдим...

Нима деб насиҳат қилай сизларга? Майли, бо-
лаларим, неварачевара, келин-куёвларим, сиз-
лардан битта илтимосим бор: ризқи насибам
битиб, бу дунёдан кетар бўлсам, ўзларингни йўқо-
тиб, юрту элга кулги бўлманглар, билиб-билиб
ишларингни қилинглар. Туғилмоқ ҳам, ўлмоқ ҳам
– Одам Атодан қолган мерос.

Ўғилларим, невараларимга атаб ўз қўлим
билан чопон, белбоғ, дўппиларни тикиб қўйганман.
Пахтали чопон ҳам бор, пахтасизи ҳам, керагини
сандиқдан олиб киярсизлар.

Қизларим, келинларимга гапим шуки, ортиқча
доду фарёд солиб оламни бузманглар, ўлганнинг
кетидан шаҳид бўлиш динимизда йўқ экан. Бош
эгаларингни ҳурмат қилинглар, ўғилдир-қиздир,
невара-чевараларимни ўқитинглар, тагли-тахтли,
ҳалол-пок одамлар билан қуда-анда бўлинглар.

Маъракаларимни катта қиламан, деб ҳеч
ўзингларни уринтирманглар. Сизлар қийналсанг-
из, менинг арвоҳим ҳам безовта бўлади.

Мана, қандоқ яйраб-яшнаб яшайдиган замон-
лар келди, кўрсатганига шукур, қадрига етинг-
лар. Илоҳим, биз кўрган кунларни сизлар асло
кўрманглар.

Болаларим, аҳил бўлинглар – енгилмайсиз,
меҳнатдан кўрқманглар, меҳнатдан қочманглар
– хор бўлмайсиз. Ўқиб, олиму доно бўлинглар –
бутун дунё сизники бўлади. Лекин қўлингизда

албатта бир ҳунарингиз бўлсин – ҳеч қачон ночор
қолмайсиз.

Яхши кунларингизда, тўй-томошаларингизда
бир кекса онам, эзма бувим бўларди, шу гапларни
бизга айтиб кетган экан, деб бир оғиз эсласангиз,
мен ҳам сизлар билан бирга хурсанд бўламан...

Нисохон Аҳмедова,
75 ёш (мархума)

Адабий-бадий нашр

Хайриддин СУЛТОН

ОДАМЛАРДАН ТИНГЛАБ ҲИКОЯ

Ҳикоялар

Масъул муҳаррир *Икром Искандар*

Муҳаррир *Дилрабо Мингбоева*

Бадий муҳаррир *Акбарали Мамасолиев*

Мусахҳиҳ *Элмурод Нишонов*

Саҳифаловчи *Азамат Қайимов*

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
«ADABIYOT-NASHRIYOTI» МЧЖ

Нашриёт лицензияси: № АА 0043. 27.01.2020

100129, Тошкент, Марказ 15. 1/90.

Тел: (90) 900-75-77.

Босишга 2020 йил 30 октябрда рухсат этилди.

Бичими 84x108 ¹/₃₂. Офсет босма. «Cambria» гарнитураси.

Шартли босма табағи 18,9. Нашриёт босма табағи 22,5.

Адади 5000 нусха. Буюртма № 288

«PRINT LINE GROUP» ХК босмахонасида чоп қилинди.

100097, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳқўчаси, 44.

тел: (90) 9061902

Наср гулшани

Хайриддин
СУЛТОН
Отамлардан
шунглаб хижоя

Хайриддин Султон,

1956 йили Тошкент вилоятида туғилган. 1978 йили ҳозирги Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тугатган.

Нашр этилган китоблари:

“Қуёш барчага баробар” (1980)

“Бир оқшом эртаги” (1983)

“Онамнинг юрти” (1987)

“Умр эса ўтмоқда” (1988)

“Бобурнинг тушлари” (1992)

“Бобурийнома” (1997, 2019)

“Тўқчилик ва йўқчилик” (2002)

“Саодат соҳили” (2005)

“Триста шестьдесят четыре дня” (2013)

“Уч юз олтмиш тўрт кун” (2019)

“Қўнгул озодадур” (2019)

“Ҳақиқат жамоли” (2019)

Киносценарийлар:

“Чангак” (1989)

“Тушларимда кўриб йиғлайман” (1990)

“Мозийдан бир саҳифа” (1991)

“Меҳробдан чаён” (1998)

“Ёлғиз ёдгорим” (1998)

“Улуғ амир ва донна Мариа” (2019)

ISBN 978-9943-6472-1-3

9 789943 647213